

Domluvit se a nezapomenout

*Sborník příspěvků ze semináře Menšinová politika v zemích EU 25
ve vztahu k menšině Romů a Sintů*

To Reach Agreement and Never Forget

*Proceedings from the seminar “Minority Policy in Member States
of the EU 25 regarding the Roma and Sinti Minority”*

Vydání této publikace bylo finančně podpořeno z prostředků Evropské komise v rámci programu „Rozšíření 2004 – Sousedství v Evropě: V nových hranicích se společnými perspektivami“.

This publication was co-financed by the European Commission in the framework programme “Enlargement 2004 – Neighbourhood in Europe: Common perspectives within new borders”.

Obsah

Úvodem (<i>Eva van de Rakt, Milan Horáček</i>).....	9
Seminář Menšinová politika v zemích EU 25 ve vztahu k menšině Romů a Sintů.....	11
Romové a Sintové – stručný historický přehled (<i>Jaroslav Šonka</i>).....	13
I. Budoucnost Sintů a Romů – Dekáda romské inkluze (<i>Gabriela Hrabaňová</i>)	17
Zapojení Sintů a Romů (<i>diskuse: Jarmila Balážová, Jiřina Šiklová, Karel Holomek, Gabriela Hrabaňová, Romani Rose</i>).....	19
Romská dekáda (<i>Vladimír Špidla</i>).....	23
II. Společné úvahy Evropanů – Situace Romů a Sintů v zemích EU a menšinová politika států.....	24
Romové v Polsku (<i>Roman Kwiatkowski</i>).....	24
Slovensko a jeho menšinová politika (<i>Ladislav Richter</i>)	25
Situace v Německu (<i>Romani Rose</i>).....	27
Integrace menšin (<i>diskuse: Romani Rose, Ladislav Richter, Roman Kwiatkowski</i>)	28
Menšinová politika EU a přístup Maďarska k romské menšině (<i>Viktória Mohácsi</i>).....	29
Instituce a jejich boj s diskriminací (<i>diskuse: Miroslav Prokeš, Milan Horáček, Viktória Mohácsi, Jaroslav Šonka</i>)	31
Romové v Evropské unii – Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii	34
III. Sterilizace jako rasistické opatření (<i>Michaela Tomisová</i>)	40
Zodpovědnost vládnoucích (<i>diskuse: Katerina Jacques, Jiřina Šiklová, Ruben Pellar</i>)	44
IV. Co dělá pro Romy vláda? (<i>Katerina Jacques</i>)	46
V. Holocaust a kolaborace – Připomínka obětí romského holocaustu v koncentračním táboře Lety u Písku	50
Lety jako příklad – Kolik mrtvých je málo? (<i>Jaroslav Šonka</i>)	50
Lety u Písku – zacházení s minulostí jako základ pro budoucnost (<i>Milan Horáček, Čeněk Růžička, Viktória Mohácsi, Svatopluk Karásek, Václav Trojan</i>)	53

Translation into English © Gwendolyn Albert, 2005
© Heinrich-Böll-Stiftung, 2006

ISBN 80-239-6867-X

Překonávání hranic – Lety u Písku leží v Evropě...	57
Z Letů u Písku by se neměl stát obchod (<i>Radka Steklá</i>).....	57
Genocida Romů v Čechách a na Moravě (<i>Petr Lhotka</i>).....	60

DOKUMENTY

Proslov Čeněka Růžičky při pietním aktu v Letech u Písku (13. května 2005)	65
Projev Jiřího Paroubka při zahájení výstavy Lety – příběh zamlčené genocidy v PSP ČR (6. června 2005)	66
Petr Uhl: Pieta, pomník a vzdělání (komentář z deníku Právo, 9. června 2005)	67
Petr Fischer: Normativní asimilace – my a oni (rozhlasový komentář, BBC, 19. července 2005).....	69

PŘÍLOHY

Další evropská válka, další romský tábor – Situace romských, aškalijských a egyptských vnitřních uprchlíků v táborech v Kosovu (<i>Gwendolyn Albert</i>)	71
Historie romských médií ve světě a v České republice (<i>Jarmila Balážová</i>)	74
Vybraná literatura	78

Contents

Introduction (<i>Eva van de Rakt, Milan Horáček</i>).....	83
Seminar “Minority Policy in Member States of the EU 25 regarding the Roma and Sinti Minority”	85
Sinti and Roma – A Brief Historical Overview (<i>Jaroslav Šonka</i>)	87
I. The Future of the Sinti and Roma – Decade of Roma Inclusion (<i>Gabriela Hrabaňová</i>).....	91
Inclusion of the Sinti and Roma (<i>discussion: Jarmila Balážová, Jiřina Šiklová, Karel Holomek, Gabriela Hrabaňová, Romani Rose</i>)	94
Launch of the Decade of Roma Inclusion (<i>Vladimír Špidla</i>)	97
II. Shared European Thinking – The Situation of the Roma and Sinti in EU Countries and the Minority Policies of Those States	98
The Roma in Poland (<i>Roman Kwiatkowski</i>)	98
Slovakia and the Situation of the Romani Minority (<i>Ladislav Richter</i>)	99
The Situation in Germany (<i>Romani Rose</i>)	101
Minority integration (<i>discussion: Romani Rose, Ladislav Richter, Roman Kwiatkowski</i>)	103
Minority policy in the EU and the Hungarian approach to the Romani minority (<i>Viktória Mohácsi</i>)	104
Institutions and their fight against discrimination (<i>discussion: Miroslav Prokeš, Milan Horáček, Viktória Mohácsi, Jaroslav Šonka</i>)	105
Roma in the European Union: European Parliament resolution on the situation of the Roma in the European Union	109
III. Sterilisation as a Racist Measure (<i>Michaela Tomisová</i>)	115
Government Responsibility (<i>discussion: Katerina Jacques, Jiřina Šiklová, Ruben Pellar</i>)	120
IV. What is the Government doing for the Roma? (<i>Katerina Jacques</i>)	122
V. The Holocaust and Collaboration – Remembering the victims of the Roma Holocaust at the Lety by Písek concentration camp	126
Lety as an example – How many dead are too few? (<i>Jaroslav Šonka</i>).....	126
Lety by Písek – Dealing With the Past as a Basis for the Future (<i>Milan Horáček, Čeněk Růžička, Viktória Mohácsi, Svatopluk Karásek, Václav Trojan</i>)	129

Crossing the Border – Lety by Písek is in Europe...	135
Lety by Písek should not be just a business deal! (<i>Radka Steklá</i>)	135
Genocide of the Roma in Bohemia and Moravia (<i>Petr Lhotka</i>)	138

DOCUMENTATION

Speech by Čeněk Růžička at the memorial ceremony at Lety by Písek (13 May 2005)	143
Speech by Czech Prime Minister Jiří Paroubek when opening the Lety exhibition in the Chamber of Deputies of the Czech Parliament (6 June 2005)	144
Petr Uhl: Reverence, commemoration and education (commentary from the daily <i>Právo</i> , 9 June 2005)	146
Petr Fischer: Normative assimilation – us and them (commentary broadcast on the Czech edition of BBC radio, 19 July 2005)	147

SUPPLEMENTS

Another European War, Another Roma Camp – the Situation of Roma, Ashkalia and Egyptian Internally Displaced Persons in Kosovo Camps (<i>Gwendolyn Albert</i>)	150
History of the first Romani media – in the world and in the Czech Republic (<i>Jarmila Balážová</i>)	153
Selected Literature	158

**Domluvit se
a nezapomenout**

Úvodem

Tato publikace má dvě východiska:

- seminář na téma *Menšinová politika v zemích EU 25 ve vztahu k menšině Romů a Sintů*, který se konal 14. května 2005, a
- aktuální diskusi o bývalém koncentračním táboře v Letech u Písku a velkovýkrmně veprů, která dnes stojí na jeho území a o jejíž odstranění usilují – bohužel dosud bez konkrétních úspěchů – organizace Romů a Sintů a další iniciativy.

Respektování práv a ochrana menšin patří k základním hodnotám demokratických států. Situace Sintů a Romů ovšem na mnoha úrovních ukazuje, že se v Evropě nejedná vždy demokraticky: Sintové a Romové jsou denně konfrontováni s bezvýchodností, sociálním znevýhodňováním a vyloučením, s předsudky a racismem.

Zásadní význam má kritické vyrovnaní se s minulostí, protože nereflektovaná, ignorovaná či negovaná minulost znemožňuje čelit problémům současnosti, rozumět jim a vyvíjet snahy o jejich řešení. Genocida Sintů a Romů je součástí evropských dějin, s níž se musíme všichni vypořádat – společně, otevřeně a citlivě.

Tato publikace vznikla bez nároku na úplné vyčerpání tématu. Spiše chce poskytnout podněty pro evropský dialog překonávající hranice. K tomuto cíli směřovala též konference *Překonávání hranic – Lety u Písku leží v Evropě...*, která se konala 21. října 2005. Shrnutí z této konference je rovněž zahrnuto do přítomné publikace.

Rádi bychom srdečně poděkovali našim partnerům, obzvlášť Výboru pro odškodnění romského holocaustu, Ústřední radě německých Sintů a Romů a Goethe-Institutu v Praze. Náš dík patří též Gwendolyn Albert za překlad textů do angličtiny a redaktorům Jaroslavu Šonkovi a Evě Jelínkové za angažovanou spolupráci.

Eva van de Rakt, ředitelka pražské kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung, únor 2006

Seminář Menšinová politika v zemích EU 25 ve vztahu k menšině Romů a Sintů

Evropský přerod let 1989–1990 otevřel cestu integrační vlně, která do Evropské unie přivedla řadu nových členských zemí. Jedním ze základních předpokladů pro jejich přijetí bylo přistoupení na společnou definici lidských práv, tedy na jedno z tzv. „kodaňských kritérií“. Tato kritéria vycházejí z představy, že kandidátské země musejí dosáhnout určitých standardů, které staré členské země již považují za realitu. V oblasti práv menšin, národnostních skupin či menšinových jazyků a kultur je to ovšem eufemistické tvrzení. To je důvod, proč se například problematikou Sintů a Romů mohou zabývat představitelé ze starých i nových členských zemí Evropské unie v podstatě stejným způsobem. Tato práce může i překračovat hranice unie, protože EU vychází z univerzality lidských práv a snaží se (i ve vlastním zájmu) o stabilizaci demokratických systémů nejen na vlastním území, nýbrž i ve svém okolí.

Sintové a Romové mají v Evropě staletou historii, která je z podstatné části historií segregace a útlaku. Emancipace těchto národnostních skupin je historicky opožděná. Proto bylo důležitým krokem, když Evropský parlament přijal rezoluci s definicí řady problémů a návrhy na metodu jejich řešení. Řada dílčích problémů vykazuje podobnost se situací národností bez národního státu. Ale v případě Sintů a Romů jde i o podporu vzdělání, vznik elit, integraci, potlačení stále existujících diskriminačních nálad většinových partnerů. A pro Sinty a Romy na jedné straně a jejich většinové společnosti na straně druhé je důležitá i reflexe minulosti. Prubířským kamenem se stává například hodnocení a připomínání holocaustu Sintů a Romů. Odškodnění a vzpomínání na tragickou historii jsou důležitými předpoklady dalšího rozvoje menšinových skupin, ale také etické základny většinové společnosti.

Komplexnímu pohledu na tuto problematiku se věnovaly aktivity Evropského parlamentu v průběhu roku 2005, debata v České republice o důstojném připomínání obětí romského holocaustu a dva semináře nadace Heinrich-Böll-Stiftung v Praze. Shrnutím v následující publikaci chceme umožnit pokračování v těchto debatách s cílem plnit kodaňská kritéria opravdu v celé Evropské unii, pro všechny skupiny obyvatel a příkladně i pro sousedy unie. Ostatně představu „koše“ s lidskými právy, který byl zrovнопrávněn s otázkami hospodářství a dalších politických oblastí, dala světu Helsinská konference, a v roce jejího třicátého výročí je vhodné si připomenout, že jsme tyto úkoly ještě nesplnili.

Milan Horáček,
člen Evropského parlamentu, říjen 2005

V pražském Goethe-Institutu se 14. května 2005 konal seminář *Menšinová politika v zemích EU 25 ve vztahu k menšině Romů a Sintů*. Vystoupili na něm představitelé Evropského parlamentu, české vlády i romských nevládních organizací z České republiky a jiných evropských zemí. Seminář uspořádali nadace Heinrich-Böll-Stiftung a Výbor pro odškodnění romského holocaustu ve spolupráci s Rakouským kulturním fórem a Goethe-Institutem v Praze. Předcházející den, 13. května, se v rámci semináře uskutečnil pietní akt na místě bývalého koncentračního tábora Lety u Písku.

Hlavním tématem semináře byla menšinová politika zemí Evropské unie se zvláštním zřetelem k situaci Romů a Sintů. Gabriela Hrabaňová, výkonná ředitelka sdružení Athinganoi, přiblížila účastníkům semináře mezinárodní iniciativu *Dekáda romské inkluze*. Současný vývoj menšinové politiky i situaci Sintů a Romů v jednotlivých zemích EU nastínili Roman Kwiatkowski, předseda Asociace Romů v Polsku, Ladislav Richter, předseda slovenské Rady mimovládních organizací romských komunit a člen Rady vlády pro neziskové organizace, Romani Rose, předseda Ústřední rady německých Sintů a Romů, a Viktória Mohácsi, poslankyně Evropského parlamentu za Maďarsko. Ta zároveň promluvila i o menšinové politice institucí Evropské unie. Reflexí minulosti a aktuální kauzou památníku na místě bývalého koncentračního tábora Lety u Písku se zabývaly příspěvky z České republiky: o důstojném připomínání obětí romského holocaustu v Čechách a na Moravě hovořili Čeněk Růžička, předseda Výboru pro odškodnění romského holocaustu, Milan Horáček, člen Evropského parlamentu za Spolkovou republiku Německo, a Svatopluk Karásek, zmocněc pro lidská práva vlády ČR. Problému sterilizací romských žen v České republice i za jejími hranicemi se na semináři věnovala Michaela Tomisová z IQ Roma Service. Kateřina Jacques pracující v sekretariátu zmocněnce pro lidská práva při Úřadu vlády ČR popsala přístup majoritní společnosti k romské menšině z osobního pohledu a načrtla v základních obrysech koncepcí české vlády pro integraci Romů. Moderátorem semináře byl Jaroslav Šonka.

Následující stránky shrnují příspěvky a podstatná diskusní vystoupení. Jaroslav Šonka, který působí na Evropské akademii v Berlíně, napsal pro přítomnou publikaci stručný přehled historie Sintů a Romů v Evropě a text o koncentračním táboře v Letech u Písku, který zároveň přináší reflexi aktuálních politických debat o důstojné připomínce romských obětí holocaustu. K Letům u Písku uspořádala Heinrich-Böll-Stiftung ve spolupráci s Výborem pro odškodnění romského holocaustu, Ústřední radou německých Sintů a Romů a Goethe-Institutem v Praze samostatnou konferenci (proběhla 21. října 2005), jejíž shrnutí je též součástí této

knihy. Historii pronásledování a genocidu Romů v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945 přiblížuje příspěvek historika Petra Lhotky.

Do publikace je na závěr jednotlivých tematických bloků zařazeno několik dokumentů: prohlášení evropského komisaře Vladimíra Špidly k *Dekádě romské inkluze*, text *Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii* a projevy a články týkající se současné situace v Letech u Písku. Knihu uzavírá zpráva Gwendolyn Albert, ředitelky Ligy lidských práv, o neutěšené situaci romských, aškalijských a egyptských vnitřních uprchlíků v táborech v Kosovu a pojednání publicistky Jarmily Balážové o romských médiích. Stručný přehled literatury pomůže zájemcům v další orientaci. – Až na deset poznámek, jež jsou součástí *Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii*, jsou všechny poznámky pod čarou v této publikaci redakční.

Romové a Sintové – stručný historický přehled Jaroslav Šonka

Tento přehled nemá za úkol podat historii Sintů a Romů v celé šíři. K tomu existuje vhodná literatura, jejíž seznam je uveden na konci této publikace. Je však důležité probrat ty aspekty historie Sintů a Romů, které umožní porozumět dnešnímu stavu. Jaký je zdroj předsudků většinových společnosti? V čem spočívají odlišnosti a specifika Sintů a Romů? Jaké kulturní dědictví s nimi do Evropy přišlo a jak s tímto dědictvím můžeme zacházet? A jak je možné na tomto základě dosáhnout emancipace a integrace – narozené od asimilace – těchto skupin?

Sintové a Romové jsou jen dvě ze jmen, kterými se označují migrující skupiny pocházející původně z Indie. Tato země však tyto skupiny opustily již před staletími. Sintové a Romové mají často povědomí o společném původu, ale také jasný pocit skupinových rozdílů. U těchto a dalších užívaných označení hraje roli i jisté pnutí mezi jménem, které pro sebe užívá skupina sama, a jmény, která těmto skupinám dávala okolní společnost – „Cikáni“ je český příklad, „Gypsies“ srovnatelné označení v angličtině. Protože tato označení většinová společnost často spojuje s negativními a diskriminativními postoji, pokládá se dnes jejich užívání za nekorektní. A to i když v určitých souvislostech skupina sama toto označení užívá. Vyjasnit vzniklý rozpor je úkolem další debaty. Stejně problematické je i přijetí pojmu „Gádžové“, obvyklého uvnitř těchto národnostních skupin jako označení všech ostatních, k nim nepříslušejících spoluobčanů.

Historická (tedy dokumenty doložená) migrace Sintů, Romů a dalších kmenů z původní vlasti – Indie – se odehrávala v průběhu prvního tisíciletí. Existují jazykové studie, které dokládají návaznost romštiny na jazyky staré Indie. Také zvyky, a to jak historicky doložené, tak dodnes živé, mají část svých kořenů v kultuře staré Indie. Rovněž náboženské zvyklosti původní vlasti se projevují i v některých dnešních tradicích Sintů a Romů. A to i přesto, že se tato migrující etnika většinou přizpůsobila svému okolí, ať to byla Byzantská říše, různé křesťanské státní útvary ve střední a západní Evropě, nebo později oblast islámskéhovlivu.

První jednoznačně interpretovatelné doklady migrace Sintů a Romů v Evropě – zhruba v rozsahu daném dnešními členskými zeměmi a bezprostředními kandidáty na členství v Evropské unii – pocházejí ze 14. a 15. století. Je jistě pravděpodobné, že k pohybu národnostních skupin přispěl hlavně tlak vyvinutý expanzí islámu a později rozšířující se Osmanskou říší. Z dokumentů je patrná řada faktů o společenské struktuře migrujících skupin, jejich náboženství, řemeslech a jejich vztahu k mocenským strukturám. V přehledech historie evropských zemí, jak nám je podávají dnešní učebnice, se o těchto skupinách většinou nepíše. Stejně sporé jsou však doklady vlastní. Sintové a Romové totiž až do 19. století většinou pěstovali jen vypravěčskou tradici.

Skupiny Sintů a Romů se svému okolí jevily jako společensky strukturované. Většinou je vedl „hrabě“ s užší rodinnou skupinou. Podle „glejtů“, tedy průvodních listin vystave-

ných různými panovníky, kterými se skupina prokazovala, víme, že evropsí vládci šlechtický stav těchto vůdců většinou nezpochybňovali. Přesto bylo již tehdy jasné, že do širšího přibuzenstva takového vůdce patřila celá skupina, jakkoli někteří její příslušníci byli jasne závislí a stáli na velmi nízkém stupni společenského žebříčku. Výměnný obchod, kovářství, obchod s koňmi – tehdy strategickým dopravním prostředkem –, patřily k hlavním zdrojům obživy těchto migrujících skupin. Tato činnost byla občas většinou společností vítána, často však panovaly obavy před konkurencí a společnost se návštěvníky snažila vylésnit. Docházelo i k brutálním zákrokům, jako k hromadným popravám.

Po třicetileté válce a v průběhu konfliktů mezi křesťanskými říše i říší Osmanskou byly celé části Evropy postiženy epidemiemi a rabováním vojsk, takže nezůstala téměř žádná pracující populace. Panovníci se snažili získat a s hospodářskými úmysly usidlovat i takové skupiny, které původně nebyly příliš vítány. Nová struktura osídlení šla ruku v ruce s poměrem nevolnictví nově usídlených zemědělců vůči vládnoucí struktuře. Tak došlo k usídlení skupin Sintů a Romů ve středovýchodní Evropě. Dnes existují v oblastech, které se nacházely na rozhraní tehdejšího Madarského království a Osmanské říše, většinově romské obce a někdy i celá území. (Podobnou motivaci dosidlování za účelem hospodářského oživení vidíme v moderní době například i v poválečném Československu, kde do prostoru uprásdneného odsunem sudetských Němců byli směrováni Sintové a Romové žijící původně na Slovensku a ve východní Evropě.)

Historicky složitý je další úsek dějin Sintů a Romů v Evropě. V období napoleonských válek došlo k posílení segregace jednotlivých mocenských oblastí, k vytváření států s jednotnou právní strukturou a k nárůstu nacionalistických postojů. V této souvislosti se Sintové a Romové dostali v jednotlivých zemích do jednoznačně marginalizované pozice – většinou byli (a jsou v určitých kruzích dodnes) považováni za nepřijatelnou přítěž národních (a nationalistických) hnutí. Ve stručném shrnutí lze uvést jen příklady. Extrémním případem je postavení této minority během 19. století v dnešní Moldávii a částečně Rumunska. Teprve kníže Mihail Sturdza osvobodil tyto skupiny v roce 1844 z otroctví. Bylo to zhruba v době, kdy se kvůli otroctví schylovalo k válce severu proti jihu ve Spojených státech, ale už dlouho po tom, co se otroctví v debatach kolem Videňského kongresu (1815) stalo něčím v Evropě zdánlivě nepředstavitelným. Ještě problematičtější je postavení Sintů a Romů v moderních národních státech od doby pozdního 19. století. I po druhé světové válce, v roce 1970, pracovala například bavorská policie se svazky „kočujících obyvatel“ metodou, která bez jakéhokoli předělu navazovala na dobu nacistických zvrstev.

Tragickým zlomem v historii Sintů a Romů byla nacistická nadvláda nad střední a východní Evropou. Tyto skupiny se dostaly do víru rasistických opatření třetí říše. Nacisté nutili Sinty a Romy podstupovat pseudovědecká vyšetřování, jež od roku 1936 prováděl „Výzkumný ústav rasové hygieny“, aby mohli podkladem norimberských zákonů z roku 1935, které Sinty a Romy vyřadily z německé společnosti jakožto „cizí rasu“, vytvořit jejich evidenci.

Ve smyslu norimberských zákonů a pozdějších eliminačních opatření spojili organizátoři holocaustu své úsilí o vyvraždění Židů záhy s podobnou snahou vyhladit Sinty

a Romy. I místa, kde se toto vyvražďování odehrávalo, se částečně shodují (jedním z nich je Osvětim-Březinka), stejná byla i metoda – brutální užívání smrtícího plynu. Součástí vyhlašovací politiky byly i smrtící pseudolékařské experimenty, které se v době války prováděly v koncentračních táborech.

Podobně jako při zacházení se Židy, ale někdy i s větším důrazem, se části obsazených neněmeckých národů a národností zapojily do kolaborace se třetí říší též při provádění tohoto holocaustu (tato publikace se zmiňuje o koncentračním táboru v Letech u Písku). Reflexe této minulosti stále ještě nedosáhla úrovně, která by Sintům a Romům vrátila důstojnost v plné míře a zapojila je do konsensualní historické debaty. Účast Sintů a Romů v protinacistickém odboji nebyla přímo v poválečné době elitami bojujícími proti třetí říši uznána, a Sintům a Romům tak nebyl přiznán nárok na odškodnění, uznání zdravotních újem během pronásledování, v důsledku pseudolékařských pokusů, ztráty rodinných příslušníků aj. Zohlednění těchto nároků je dodnes v mnoha případech aktuální. Oběti, pachatelé i svědkové jsou však již ve vysokém věku.

Rozporuplný byl přístup komunistických režimů k Sintům a Romům. Hlavně základní dogma, že komunismus má zásadně správný recept na vývoj společnosti, narazilo na odpor Romů. Komunistické diktatury těžce nesly svůj neúspěch ve snaze o integraci těchto menšin. Jistá podpora, která udržovala tyto „proletáře“ v pracovním procesu na nízko kvalifikovaných pracovních místech, s nástupem tržního hospodářství ustala a nedostatek kvalifikace se stal klíčovou překážkou další integrace Sintů a Romů. V dlouhodobé perspektivě však bylo stále více možné prosazovat určité právní nároky na základě Evropské úmluvy o lidských právech schválené Radou Evropy a později na základě dokumentů Evropské unie. Proto je důležité, že se vči ujal i Evropský parlament a v jeho usnesení o situaci Romů v Evropské unii z 28. dubna 2005¹ jsou obsaženy některé základní požadavky emancipace Sintů a Romů, podpory jejich vzdělávání včetně vytvoření vlastních elit, zachování kultury aj. Stav v některých členských zemích, který musí být překonán, lze popsát opět jen na příkladech:

Nucené masové usidlování Romů v severozápadních Čechách probíhalo bez jakéhokoli ohledu na způsob jejich existence, bylo motivováno depopulací a hospodářským úpadkem v důsledku odsunu Němců. Paradoxně dnes nikdo nehnodnotí nepřizpůsobitost romského etnika vůči komunistickým záměrům jako pozitivní aspekt odporu vůči totalitě – a stát částečně dokonce po převratu roku 1989 pokračoval v pseudointegračních aktivitách započatých během komunistického plánování rozvoje těchto oblastí.

Dnešní podpora romského etnika je již pestřejší a zahrnuje řadu impulsů k podpoře vzdělávání a vytváření vlastních elit, a to z národních i mezinárodních zdrojů. Vznikla Dekáda romské inkluze (tu přibližuje na dalších stránkách příspěvek Gabriely Hrabaňové), rozvinula se romská média (viz text Jarmily Balážové v závěru této knihy). Ředitel Goethe-Institutu v Praze, hostitel semináře popsaného v pří-

¹ Jeho znění přetiskujeme též v této publikaci, viz s. 34–39. Dokument lze nalézt i na stránkách Evropského parlamentu, viz <http://www.europarl.eu.int/>.

tomné publikaci, aktivně podporuje romské knihovny v Ostravě a v Pětikosteli/Pécsi v Maďarsku a na úvod semináře uvedl nové informace o úspěších při financování těchto projektů.

Východní Slovensko s výraznou romskou menšinou se potýká se závažnými problémy v celé sociální a zaměstnanostní oblasti, a je tak dokladem toho, že neoliberální reformy nejsou pro řešení této problematiky tím nevhodnějším prostředkem. Veřejnost stále ještě neklid mezi Romy považuje za reakci nepracujícího a parazitujícího obyvatelstva pod tlakem zpřísnění norem pro poskytování sociálních podpor, aniž by bylo jasné, kde vlastně jsou pracovní příležitosti, které by mohly zvýšit zaměstnanost této marginalizované skupiny.

Východní Maďarsko sice částečně problémy romského etnika řeší, ale řada aktivit nemá ani státní, ani jinou podporu. Například vznik vlastních církevních organizací (do roku 1974 měli Romové zákaz vstupu do určitých náboženských zařízení) Romové podporují jen z vlastních příjmů a s malými granty ze Spojených států.

I. Budoucnost Sintů a Romů – Dekáda romské inkluze

O iniciativě *Dekáda romské inkluze* informovala účastníky semináře Gabriela Hrabaňová, která je výkonnou ředitelkou občanského sdružení Athinganoi. Předsedkyní tohoto sdružení je Monika Mihaličková, bývalá poslankyně za Unii svobody v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR. „Občanské sdružení Athinganoi,“ uvedla Hrabaňová, „sdružuje převážně romské studenty středních a vysokých škol a společně se snažíme pracovat na tom, aby se zlepšila situace Romů v České republice, a to především v oblasti vzdělávání. Naše organizace se zapojila do *Dekády romské inkluze*. Stala jsem se členkou delegace romských neziskových organizací za Českou republiku a také jsem členkou výboru pro *Dekádu* na Úřadu Rady vlády.“

Gabriela Hrabaňová přiblížila ve svém příspěvku vznik, vývoj i základní cíle a úkoly *Dekády*:

„Od konference v Budapešti *Romové v rozšiřující se Evropě*, kde poprvé zazněla myšlenka zahájení politické iniciativy zvané *Dekáda*, uběhly více než dva roky. Devět zúčastněných národních delegací spolu s mezinárodními organizacemi připravovalo spuštění *Dekády romské inkluze 2005–2015*, které proběhlo v Sofii 2. února 2005.¹ Velkou roli v přípravném procesu hrály delegace romských neziskových organizací, které původně měly být skupinami ‚mladých romských lídrů‘. Tyto delegace, vybrané Open Society Institute a Světovou bankou, ve všech zemích *Dekády* již splnily svůj úkol. Vláda České republiky iniciativu zahájila, nyní ji však musíme začít společně naplňovat.

Základním dokumentem pro *Dekádu* je Národní akční plán Dekády, který vychází z *Koncepce romské integrace* v České republice.² Jako zástupci nevládního neziskového sektoru budeme kontrolovat naplnění akčního plánu, budeme klást důraz nejen na rozvoj romského občanského sektoru, ale i na podporu romských médií, žurnalistů a vzájemnou spolupráci s vládou ČR. Prioritou je celkové zlepšení postavení romské národnostní menšiny v České republice. K dalším cílům patří vytvoření mechanismu pro monitorování situace, vytváření analýz a vyhodnocování úspěšnosti v jednotlivých oblastech a prioritách *Dekády*, především vzdělání, bydlení, zdraví, zaměstnanost. Celospoločenským úkolem je citlivé vyřešení památky romských obětí holocaustu za druhé světové války. Také musí být brány v úvahu všeobjímající priority jako je chudoba, diskriminace a gender – rovné postavení mužů a žen ve společnosti.

¹ Od 25. května 2005 je *Dekáda* oficiálně zahájena i v České republice.

² Tyto dokumenty jsou k dispozici na internetových stránkách Úřadu vlády České republiky, respektive Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity na <http://wtd.vlada.cz/vrk/vrk.htm> (Národní akční plán *Dekády romské inkluze* je zařazen k mezinárodním aktivitám, *Koncepce romské integrace* je uložena mezi dokumenty).

Aby tyto úkoly mohly být splněny, musíme vytvořit takový mechanismus, který by se opíral o pravdivé informace, expertizy a zkušenosti z terénu podpořené romským nevládním sektorem. Je nezbytné, aby vládní orgány a instituce byly nakloněny spolupráci s ostatními organizacemi, které cítí nutnost i potřebu se zapojit a ovlivnit dění, které se dotýká nás všech. Jedna z možných cest naplnění cílů *Dekády* a vzájemné spolupráce může vycházet z Národního akčního plánu, který se opírá o aktuální problémy a potřeby Romů. Akční plán by měl na příští desetiletí vytvářet prostor pro neočekávané změny a zvraty a snažit se na ně přirozeně reagovat. Je nutné, aby naše vláda přijímala takto získanou expertizu jako základní materiál pro vytváření politických opatření, implementovala je do svých programů a především je plnila do důsledků.

Za podpory vlády ČR a mezinárodních institucí musí být v první řadě uskutečněna konference romských neziskových organizací, která povede k vytvoření platformy romských nevládních neziskových organizací (NNO). Je nutné oslovit krajské koordinátory, romské neziskové organizace, odborníky a aktivisty k zajištění jejich účasti na plánované národní konferenci. Na tomto setkání bychom se měli dohodnout na společných krocích, které povedou k plnohodnotnému zapojení romských NNO nejen do procesu *Dekády*. Organizace aktivní v řešení romské problematiky zvolí za kraje své delegáty, kteří budou plnit úlohu prostředníka v komunikaci mezi nově vzniklou platformou a příslušnými vládními a krajskými orgány. V rámci výborů a poradních orgánů Rady vlády ČR by měly vzniknout expertní skupiny, ve kterých budou zastoupeni odborníci z neziskových organizací na dané priority akčního plánu. Také bychom měli společně usilovat o vytvoření podpůrné skupiny na vládní úrovni, která by se zasazovala o zprofesionalizování potřebných romských neziskových organizací a zajišťovala by komunikaci mezi jednotlivými subjekty zapojenými v řešení romské otázky a sekretariátem – ten bude vždy v zemi, která bude mít prezidentství – a také technickou podpůrnou kanceláří, která bude fungovat v Budapešti jako nezávislý poradní orgán během celého desetiletí. Důležitý je také kontakt s manažerem zaměstnaným v kanceláři Rady vlády ČR.

Vytvořená platforma NNO bude hrát velmi důležitou roli v implementaci *Dekády* na národní úrovni. Romské neziskové organizace budou mít díky vytvoření speciálního komunikačního fóra (platformy) možnost prezentovat svá doporučení a připomínky a díky efektivnější spolupráci s romskými koordinátory a poradcí dostanou prostor realizovat se i na lokální úrovni. Fórum naváže na práci delegace, která tímto nebude dále fungovat. Motivací pro romské neziskové organizace k zapojení do platformy by měla být především možnost spolupráce na projektech podporovaných ze zdrojů *Dekády* a z evropských strukturálních fondů. Už proběhlo první oznamení o vzniku a existenci Romského vzdělávacího fondu, který přijímá první projekty. Tento fond bude nabízet podporu pilotních projektů a dalších aktivit, které budou naplňovat cíle akčního plánu pro *Dekádu*. Díky komunikaci v rámci platformy bude snazší získat informace o grantových výzvách.

Romské organizace si takto budou moci zajistit dnes již nutné partnerství a předávání dobrých zkušeností z práce jednotlivých neziskových organizací.

Tento návrh řešení romské participace se opírá o základní dokument *Dekády romské inkluze 2005–2015*, tzv. Terms of Reference, které jsou stále v jednání. Měly by být schváleny v září v Rumunsku, které převzalo prezidentství.¹ Stanou se tak základním dokumentem řešícím vztahy mezi jednotlivými zeměmi a členy výboru. Romové by měli na základě těchto „stanov“ získat volební právo a tímto přímou možnost ovlivňovat rozhodování Mezinárodního řídícího výboru. Naše vlády se také musí zasadit o zlepšení postavení a konkurenceschopnosti romských organizací. Také musí přispívat na fungování podpůrné technické organizace, která pak bude nejenom podporovat a asistovat v realizaci našich aktivit, ale bude také soustřeďovat informace ze všech zemí. Takto se budeme moci poučit o práci a mobilizaci Romů také v jiných zemích, které se do této mezinárodní politické iniciativy zapojily.²

Romové sami nejsou ve všech zemích *Dekády* stejnou měrou spokojeni s tím, jak se na programu mohou podílet. Často chybí iniciativa zdola, někdy i iniciativa zeshora. V Makedonii vláda pozvala romské experty a zástupce neziskových organizací a během čtrnácti dnů s nimi na speciálním setkání vytvořila akční plán a romskou strategii v Makedonii. V ČR bylo hodně využito zkušeností ze sektorálních workshopů pořádaných Světovou bankou během přípravného roku.“ Důležitý je podle Gabriely Hrabaňové vliv mezinárodního společenství. Platí to také pro otázkou protiprávních sterilizací. Mezinárodní tlak a otázky image státu ovlivnily právě tuotázku pozitivně.

Gabriela Hrabaňová nakonec vyzdvihla význam těchto aktivit přímo pro Romy: „Tím, že máme možnost se setkávat a vyměňovat si zkušenosti, můžeme si vzájemně pomáhat při prosazování zájmů na lokální úrovni.“

Zapojení Sintů a Romů (diskuse)

Účastníci setkání příspěvek Gabriely Hrabaňové ocenili, z publiku ovšem vzešly i kritické připomínky. Novinářka Jarmila Balážová například poznamenala: „Otázka je, jestli Vy, Romové, kteří se účastníte těch mezinárodních řídících výborů, máte vůbec šanci nějakým podstatným způsobem ovlivnit to, jak bude probíhat komunikace mezi jednotlivými vládami, být skutečně aktivními diskutéry, když se nejvyšší představitelé jednotlivých vlád dohadují o tom, jak to bude vypadat.“

¹ Terms of Reference neboli stanovy pro *Dekádu* byly přijaty na 7. zasedání Mezinárodního řídícího výboru Dekády romské inkluze 18. listopadu 2005. Viz <http://www.roma-decade.org/>.

² K *Dekádě* přistoupilo do dnešního dne osm zemí: Bulharsko, Chorvatsko, Česká republika, Maďarsko, Makedonie, Rumunsko, Srbsko–Černá Hora a Slovensko. Podílejí se jak vlády samotné, tak i neziskový sektor a mezinárodní organizace. Samozřejmě je zapojení Romů do všech fází *Dekády*.

Podobně, jen s orientací na komunikaci mezi romskými neziskovými organizacemi, se k *Dekádě* vyjádřila i Jiřina Šiklová: „Já jsem se setkala s velkou diskusí proti *Dekádě romské inkluze* ještě dřív, než se mi dostalo do ruky její základní znění. Všimla jsem si, že řada protagonistů romských organizací se sem nedostavila, je možné, že ještě přijdou. Zajímalo by mě, jak v tomto případě budete toto řešit a spolupracovat. Ne s těmi majoritami a vládami, to se dá zvládnout, ale s vlastními skupinami.“

Karel Holomek ze Společenství Romů na Moravě kriticky hodnotil situaci v České republice. „První otázka zní, jakým způsobem se vláda k otázce realizace *Dekády* stavěla. Druhá otázka, jestliže mluvíme o začleňování Romů samotných do procesu realizace *Dekády* jako jednom z nejzásadnějších bodů nějakého úspěchu – táži se, jak si to představujete. A třetí otázka je tato: Máte skutečně dojem, že pan místopředseda vlády a ministr spravedlnosti Němec, který je současně předsedou Rady vlády pro záležitosti romské komunity, jejímž místopředsedou jsem já, takže o tom něco vím a radší mlčím – máte pocit, že tento člověk skutečně je schopen podat nějakou objektivní zprávu a vůbec v té věci něco dělat?“

Na podněty z diskuse reagovala Gabriela Hrabaňová slovy: „Koncepce romské integrace je spíše teoretická, zatímco akční plán, tím, jak je rozdělen do jednotlivých bodů, s indikátory měřitelnosti, se týká praxe. Bude to ovšem otázka plnění a financí. Peníze zůstanou stále stejně a budou se řešit stejně věci, jen se to musí opravdu uskutečnit. Jinak se v akčním plánu z mého pohledu nic nového neobjevuje, jsou to především věci převzaté z koncepce samotné. Ale už je tam napsáno, jak by se ty věci měly řešit, kdo by je měl řešit a také odkud by na to měly přijít peníze.“

To nové, jak jsem říkala, přišlo v Makedonii. Makedonie je jediná země, která před *Dekádou* neměla svoji vlastní strategii. V tomhle *Dekádě* znamenala opravdu něco nového a revolučního. Přišlo to tam v tu pravou chvíli, aby se vytvořila národní strategie, aby se na romské otázce začalo pracovat politicky. To už u nás v ČR bylo, ale máme takovou pojistku, že když se nám vlády změní, tak ten závazek zůstane.“

O možném vlivu Romů na celý proces Gabriela Hrabaňová řekla: „Romové v Mezinárodním řídícím výboru dosud nemají hlasovací právo, to se tam snažíme probojovat od samého začátku. Hlasovat tedy mohou jenom vlády a Romové mohou jaksi taksi našeptávat těm vládním zmocnencům, lobbovat. Jediné, co se dá ovlivnit, je právě ta diskuse. Během diskuse se dá změnit názor jednotlivých zástupců v naš prospěch.“

„Romové z neziskového sektoru v ČR a jejich spolupráce – otázka paní Šiklové. Na tom stále pracujeme. Připravují se konference všech neziskových organizací, kde by mohla být zvolena nová delegace, protože ta desetičlenná delegace, která je nyní, byla vybrána zeshora, tu vybrali Open Society Fund a Open Society Institute se Světovou bankou. S romskou reprezentací je ovšem obecně v naší zemi pro-

blém. Měla by se vytvořit platforma neziskových organizací. Musíme mít šanci se sejít, diskutovat o tom a vybrat experty na jednotlivé priority. Máme už i příslib z vládní strany, že by se mohly založit expertní skupiny, které by byly složené ze zástupců neziskového sektoru. Tento projekt už byl podán na třech místech, zatím však nedostal ani podporu. Doufám, že dostaneme možnost se jako neziskové organizace setkat a celorepublikově si své zástupce vybrat, zvolit. Potřebujeme i experty ve vládních pracovních skupinách – to nám bylo nabídnuto a tato možnost vychází ze statutu Rady vlády.“

Na závěr se Gabriela Hrabaňová vrátila k přístupu české vlády a její rady pro romské otázky: „Ještě odpověď panu Holomkovi: Jakým způsobem se vláda k otázce realizace stavěla? Musím říct, že z mého vlastního pohledu to byl zprvu celkem negativní přístup. Říkalo se, je to zdvojování našich aktivit, máme tady koncepci, řešíme romskou otázku, dáváme na ni hodně peněz, a tudíž tuto iniciativu nepotřebujeme. Jak jsem naznačila, vláda svým způsobem zvažovala svoji ostudu, jestli bude větší ostuda vstoupit, nebo nevstoupit. Nakonec se tedy rozhodla vstoupit.

Pokud jde o působení pana Němce jako předsedy Rady vlády, není na mě, abych to posoudila; já bych k tomu jen řekla, že pan Němec není zodpovědný za přípravu těchto dokumentů – to dělá národní koordinátor a tím je Ivo Hartman, náměstek ministra spravedlnosti.“

Na příspěvek Gabriely Hrabaňové reagoval i Romani Rose, předseda Ústřední rady německých Sintů a Romů: „Já jsem se naučil být při své práci velice skeptický, když nějaké vlády vyhlašují dekády či jiné obdobné programy pro menšiny, protože obvykle to bývá alibi, aby vlády mohly odsunout řešení těch nejdůležitějších problémů někam do pozadí. Asi před rokem a půl jsem se obrátil na evropského komisaře Güntera Verheugena a chtěl jsem mu vysvětlit, že nebude možné rozšířit EU, když se kandidátské státy vůbec nebudou snažit od základu řešit problémy s menšinami. Tedy i s menšinou Sintů a Romů. Tento základní problém, který by ty státy měly řešit, je racismus. V Německu máme velice silný racismus, ale řekl bych, že právě v zemích východní Evropy je daleko více zakořeněný než v Německu.“

Uvážte prosím, že Sintů a Romů je ve východní Evropě deset milionů a romská problematika je skutečně problematikou jednotlivých států. Jenže tyto státy k menšinám přistupují rasisticky, v mnohých zemích panuje dokonce určitá forma apartheidu, odtažení se od těchto menšin. Vlády tvrdí, že je to spíše sociální otázka, místo aby se na svém území zabývaly racismem. Sociální otázka je to teprve v druhé řadě. Také se hovoří o tom, že je potřeba potírat antisemitismus. To je samozřejmě důležité, protože všichni víme o dějinách Židů ve 20. století, o jejich vyvraždění, o holocaustu, jenomže nehovoří se o tom, že Sintové a Romové byli také oběti nacistické zvýle a holocaustu. Tuhle skutečnost mnohých národních vlád prostě ignorují. Velice dobrým příkladem toho je prezident ČR, který teď v tisku

bagatelizoval to, co se odehrálo v táboře v Letech.¹ Nejen, že v tomto táboře zemřeli zejména Sintové a Romové, kteří zde byli koncentrováni, ale prezident tvrdí, že se stali převážně oběťmi tyfu a jiných epidemií. A už vůbec nebere na vědomí, že smrt těchto lidí z velké části zapříčinila veliká korupce vedení tábora. Přeci jen v tom táboře zemřelo 326 lidí a 241 z nich byly děti. A nikdo už neuvažuje o tom, že odpovědným velitelem toho tábora byl Čech, a to je věc, kterou bychom bagatelizovat neměli a neměli bychom před ní zavírat oči. Jediná polehčující okolnost pro pana prezidenta by mohla být, že prostě nemá tyto historické vědomosti.²

Romská dekáda

Vítám vyhlášení Romské dekády, která slibuje spolupráci členských zemí Evropské unie, kandidátských zemí i těch, které stojí dosud mimo proces jejího rozšířování. Výměna zkušeností a sdílení dobré praxe mohou být velmi užitečné při hledání takových řešení, která povedou ke snížení socioekonomických rozdílů mezi Romy a majoritními populacemi. Tento úkol není vůbec jednoduchý, neboť řešení musí být kulturně citlivá a mít podporu Romů samotných.

Evropská unie přijala velmi progresivní antidiskriminační legislativu, což se kromě jiných ohrožených skupin týká také Romů, a finančně podporuje úsilí směřující k odstranění sociálního vyloučení. Strukturální fondy unie skýtají možnost financování také pro projekty, jež směřují k naplnění cílů Dekády romské inkluze.

Romové patří ke skupinám nejvíce postiženým všemi projevy sociálního vyloučení a diskriminace. Protože usilujeme o evropskou společnost, která dává všem rovné šance, musíme věnovat náležitou pozornost i problémům této etnické skupiny, která byla po staletí marginalizována. Romové musejí mít v Evropě budoucnost.

Prohlášení evropského komisaře pro zaměstnanost, sociální věci a rovnost příležitostí Vladimíra Špidly u příležitosti zahájení Dekády

¹ V rozhovoru Petra Koláře s Václavem Klausem, který vyšel v českém deníku Lidové noviny v den konání semináře, 14. května 2005 (pod názvem Paroubek je silný a zřetelný politik na straně 11).

² Bývalému tzv. cikánskému táboru Lety u Písku a diskusím politiků a novinářů, které probíhaly od května 2005, je v publikaci vyhrazen zvláštní tematický blok (viz s. 50–70).

II. Společné úvahy Evropanů – Situace Romů a Sintů v zemích EU a menšinová politika států

V další části semináře byla představena situace romských menšin v různých evropských státech. Díky kodifikaci lidských práv poskytuje Evropská Unie společnou platformu pro možnost srovnání.

Romové v Polsku

„Pozice romské minoritě je v obecném smyslu už po staletí velmi specifická. Je to společenství, které se viditelně etnicky liší, nemá vlastní politickou existenci, je už po staletí rozšířeno po celé Evropě a i za jejími hranicemi,“ uvedl svůj příspěvek Roman Kwiatkowski, předseda Asociace Romů v Polsku. „Romové nemají žádné vlastní etnické teritorium a všude se nacházejí v situaci minority, o jejíž identitě se často debatuje. Důsledkem tohoto jevu byla politická a společenská marginalizace Romů. Často se stávali objektem vyvržení ze společnosti, ale naopak i cílem politiky asimilace. Často se o nich hovořilo jako o negativní součásti společnosti a stali se předmětem hluboko zakořeněných předsudků a diskriminace. Romské společenství tedy zůstávalo v pozici těch potlačovaných, podřízených, horšich, to se projevilo v společenských, politických, ekonomických podmínkách, také v horších podmínkách žití, bydlení, to znamená v podstatě v horších podmínkách vlastního života. Z hlediska státu převládal pohled na nás Romy jako na skupinu protikulturní, takovou, která vlastně odmítá společenské hodnoty.“

Kwiatkowski se vyjádřil i k problematice Letů a vyzval všechny, kteří to mohou ovlivnit, k důstojné přeměně prostoru bývalého koncentračního tábora. A dodal: „Když se dívám na Lety prizmatem Osvětimi-Březinky, chtěl bych vyzvat k hlubšímu vědeckému poznání, výzkumu problému vyhlazení českých Romů. To by bylo možné realizovat například cestou konference, která by se této otázce věnovala.“

Kwiatkowski se pak věnoval problematice vynucené asimilace v komunistických režimech. Tradiční způsob výdělku, tradiční romská řemesla, která vyžadovala určitou nezávislost a nepodřízení se formálním zvykům, byla označena za parazitující způsob života. Romská populace se dostávala do stále větší závislosti na péči společnosti a na pracovních příležitostech, které jí hospodářství země bylo schopné nabídnout. „S použitím donucovacích prostředků se vláda snažila integrovat nekvalifikovanou romskou pracovní sílu do socialistické ekonomiky a v této oblasti bylo možné dosáhnout určitých výsledků. Romové získali do jisté míry sociální i ekonomické zabezpečení a vznikal romský proletariát. Zvyšovala se důslednost vzdělávání romské populace, zejména v otázce povinné školní docházky. Oficiální politika však vedla ke vzniku speciálních zvláštních školních programů pro romské děti a tak je přiváděla do zvláštních

škol. Tím došlo k segregaci ve vzdělávání. Tyto aktivity porušily zásadu rovného přístupu romských dětí ke vzdělání. Komunismus nevyřešil problém vzdělání tohoto společenství a nebyl schopen vyřešit ani otázku žití, bydlení, zdravotní péče a další.“

Po pádu komunistického režimu podle Romana Kwiatkowského Romové v Polsku přišli o svou bezpečnější ekonomickou situaci. Jako opomíjená skupina s nízkou úrovní vzdělání a kvalifikace v tržním hospodářství nebyli schopni udržet si svá pracovní místa a obstát v konkurenci. Došlo k rychlému zhoršení jejich životní a ekonomické situace. Ztratili i vládní podporu, ztratili práci. Během přerodu bývalých komunistických zemí se oživily zakořeněné nepřátelské stereotypy a protiromské postoje. Existují však nové politické romské elity, které chápou, že demokracie vyžaduje aktivní podíl na politické činnosti. O to se v Polsku pokouší například Asociace Romů, již předsedá právě Roman Kwiatkowski: „Jedním z cílů našeho sdružení je připomínání holocaustu Romů a uchovávání paměti ve společnosti. Tato aktivita má dokumentační a výzkumný charakter; samozřejmě pečujeme i o vzdělávací aktivity – společně s Romským historickým institutem, který jsme založili. Není to nás jediný cíl, máme širokou škálu aktivit kulturních, sociálních a edičních. Naše hlavní činnost směřuje k vytváření či podpoře dialogu a spolupráci mezi romskou minoritou a většinovou společností. Romská společenství v Polsku chtějí zachovat svou identitu, ale chtějí se také stát plnoprávnou součástí společnosti se všemi právy a závazky.“ Velké naděje vkládají polští Romové do Evropské unie, především pak do Evropského parlamentu.

Slovensko a jeho menšinová politika

Slovenský zástupce Ladislav Richter, předseda Rady mimovládních organizací romských komunit, popsal současnou situaci na Slovensku, kde „úsilí o řešení problémů romských komunit nastalo až ze strany nové vlády, která si stanovila pomoc při integraci Romů jako jednu ze svých hlavních priorit“. Vznikla pozice místopředsedy vlády pro lidská práva, menšiny a regionální rozvoj a byla též zavedena funkce zmocnence vlády pro řešení problémů romské národnostní menšiny při Úřadu vlády SR. Richter pak charakterizoval osm problematických oblastí, na kterých je třeba pracovat.

1. Lidská práva – Ochrana lidských práv národnostních menšin je sice ústavou SR garantovaná, ale praktické uplatnění je nedostatečné.
2. Výchova a vzdělávání – Stav je vážný až alarmující. Vytvářejí se speciální segregované školy.
3. Jazyk a kultura – Tato důležitá sféra při formování identity Romů byla podle autorů koncepce menšinové politiky dlouhé roky ignorována, přes garance Ústavou SR se konstatuje nedostatečné naplnění práv v této oblasti. Příklad překážek: Existují sice jazykové zákony, ale nemohou se uplatňovat, když romský jazyk není kodifikovaný a standardizovaný. To je umělá brzda ze strany jiné národnostní menšiny na Slovensku – maďarské.

4. Zaměstnanost – Vysoká míra nezaměstnanosti Romů byla označena za klíčový problém, podle strategie je nutné vytvořit pro Romy takové podmínky, které přístup na trh práce umožní.
5. Bydlení – Současné podmínky bydlení představují tradičně palčivý problém. Zvláště alarmující je podle koncepce stav bydlení v romských osadách, kde v roce 1998 žilo 124 000 Romů.
6. Sociální záležitosti – Činnost vlády nasměrovaná k propojení podpory v nezaměstnanosti a dávek sociální pomoci se má – na základě poznání stavu v sociální oblasti – utvářet tak, aby se posilnila motivace Romů.
7. Zdravotní stav
8. Regionální rozvoj – Problémy Romů by se měly řešit v místě vzniku a z úrovni odpovídající příslušnému regionu.

Ladislav Richter se pak vyjádřil k prioritám vlády z roku 2002: „Do vlády vstoupil další subjekt – místo Strany demokratické levice nastoupila Liberální strana pana Ruska, která přišla s programem komplexního řešení romské problematiky, ale bohužel ze strany třetího sektoru to bylo odmítnuto a nakonec se projekt schoval do šuplíku, pro škodu věci. Návrh to chtěl řešit komplexně tím, že se vytvoří funkce ministra bez portfeje. Měl to být Rom s vlastním týmem pracovníků a vlastními možnostmi. Bohužel to se nestalo.“

Podle Ladislava Richtera paralelní vládní materiál Priority obsahuje podobné body jako ony výše uvedené. „Dá se říci, že po roce 1998 romská národnostní menšina na Slovensku zaznamenala relativní podporu i jiných vládních institucí, jako je ministerstvo kultury, školství, práce, sociálních věcí a rodiny, výstavby a regionálního rozvoje, kde SR získala i díky romským mimovládním organizacím deset milionů eur. Bohužel z nich zatím nebyla použita ani koruna, protože ministerstvo výstavby asi neumí zpracovat projekty a utratit peníze. Dále pomohly ministerstvo zahraničních věcí – odbor lidských práv, ministerstvo zdravotnictví a krajské a okresní úřady. Přesto je situace chudších Romů na Slovensku z hlediska výchovy, vzdělávání, bydlení, zaměstnanosti či zdravotní péče alarmující až katastrofální. V oblasti vzdělávání lze stále mluvit o segregaci, chybém posuzování romských dětí. V dětských domovech žije 6000 romských dětí. Pokud jde o bydlení: více než polovina z 500 000 Romů žijících na Slovensku je integrovaná do majoritní společnosti. Romské osady je třeba chápat jako obydlí sociálně izolované, z čehož vyplývá segregace i kriminalita.“

Na závěr se Ladislav Richter zmínil o náladě většinové společnosti, kterou popisuje výzkum agentury Focus: až 80% Slováků by za souseda nechtělo Roma.

Situace v Německu

Romani Rose, předseda Ústřední rady německých Sintů a Romů, informoval o menšinové politice v Německu a o práci Ústřední rady:

„Sintové a Romové tvoří v Německu, stejně jako v jiných státech Evropy, starousedlickou a historickou menšinu. Genocidu spáchanou na naší menšině nově založená Spolková republika Německo po desetiletí popírala. To se začalo pomalu měnit, teprve když se osoby, kterých se to týkalo, začaly politicky organizovat. Vzniklo občansko-právní hnutí, které se od konce 70. let zaměřilo na to, aby upozorňovalo na své záležitosti. Důležitým krokem bylo uznání, že nacistické zločiny spáchané na naší minoritě byly genocidou z rasových důvodů.“

Toto uznání zaznělo z úst tehdejšího spolkového kancléře Helmuta Schmidta v Řeznu v roce 1982, když přijal delegaci Ústřední rady. Ústřední rada německých Sintů a Romů, založená v roce 1982 jako zastřešující organizace s 16 přidruženými zemskými a regionálními svazy, docílila díky desetiletí trvající politické práci v mnohých společenských oblastech citelné změny v zacházení s naší minoritou v Německu.

Zvláště důležité bylo zřízení Kulturního a dokumentačního centra německých Sintů a Romů v historickém centru Heidelbergu na začátku 90. let. V březnu roku 1997 byla otevřena první stálá výstava o holocaustu na naší menšině.

Centrum, v němž působí 25 pracovníků, je institucionálně podporováno spolkovou vládou a spolkovou zemí Bádensko-Wirtembersko. Tehdejší spolkový prezident Roman Herzog při slavnostním zahájení jeho činnosti v roce 1997 za přítomnosti četných politických a společenských představitelů prohlásil: „Genocida Romů a Sintů byla spáchána ze stejného motivu rasového bludu, se stejným zámerem a se stejným úmyslem plánovitého a definitivního vyhlazení jako genocida na Židech. Romové a Sintové byli vražděni v celé sféře vlivu nacistů systematicky a po celých rodinách – od malých dětí až po starce.“

Po uznání, že na Sintech a Romech byla spáchána genocida, je důležitým cílem naší politické práce zlepšení ochrany menšin v Německu. Významný úspěch představuje uznání Sintů a Romů jako národnostní menšiny v roce 1995 a uznání romštiny jako jazyka menšiny podle Evropské chartry regionálních či menšinových jazyků v roce 1998. Z toho vyplývají konkrétní závazky Spolkové republiky i jednotlivých spolkových zemí na ochranu a podporu naší menšiny.

Navzdory témtoto pokrokům při zrovнопrávňování se Sintové a Romové stávají i šedesát let po holocaustu opakovaně oběťmi rasismu a diskriminace v nejrůznějších oblastech společenského života. S velkým znepokojením sledujeme nárůst pravicově extremistického násilí v Německu a také v jiných státech Evropy, které se obrací zvláště proti Sintům a Romům, ale také proti jiným menšinám.

V Německu zemřelo od roku 1990 minimálně sto lidí při rasisticky motivovaných útocích. I aktuální zpráva Úřadu na ochranu ústavy konstatuje, že v roce 2004 narostl počet pravicově radikálních násilných činů.

Kromě toho dochází k časté diskriminaci a znevýhodňování Romů a Sintů v každodenním životě. Dobrým příkladem toho je leták, který byl distribuován

v létě roku 2004 v Mannheimu a který vyzýval k odporu proti stěhování Sintů a Romů do bytů v mannheimském Starém Městě. Diskriminováni jsou Sintové a Romové i při nákupech, vstupu do restaurací a nebo v souvislosti s pojíšťovacími a bankovními smlouvami.

Zvlášť významná bude v boji proti této diskriminaci protidiskriminační směrnice EU, až se ji podaří prosadit i v Německu. Zákon by měl zabránit mnoha formám ostrakizace a znevýhodnění, ještě než k nim dojde. Spolková vláda a Spolkový sněm roky protahovaly obstrukcemi implementaci této evropské směrnice. Nyní musí konečně jednat a schválit obsáhlý protidiskriminační zákon.

Diskriminace vyplývá ze stereotypů a předsudků vůči naší menšině. Důležitou roli při šíření rasistických stereotypů hrají v Německu i ostatních evropských státech média. Zvlášť zřejmé je to, když označují obviněné jako Sinty nebo Romy, anebo pro ně používají jiná synonyma.

Obvinění z trestného činu u jednotlivců se kvůli tému pojmenováním v médiích stává typickým rysem celé menšiny. To prohlubuje rasistické předsudky vůči Sintům a Romům. Zpravodajství tohoto druhu umožnily v Německu téma ve všech případech policejní a nebo soudní orgány. Aby se tato forma zpravodajství podporující vytváření předsudků přestala užívat, požaduje Ústřední rada od roku 1993 přijetí zákazu diskriminace do správního práva.

Na pozadí holocaustu musí být základní povinností a závazkem německé politiky zajistit důsledné dodržování dosavadních, již existujících opatření na ochranu a podporu Sintů a Romů. Kromě toho jsou nutné další právní kroky proti racismu a diskriminaci. Potřebujeme například zákaz diskriminace ve správním a procesním právu, aby se zamezilo rasistickému označování menšin. Jen když se budeme tímto způsobem proti existujícímu racismu a diskriminaci důsledně bránit, bude možné mírumilovné a rovnoprávné soužití menšin a většiny v Německu a ostatních státech Evropy. Kromě toho, co jsem Vám nyní přednesl jako čtený referát, bych chtěl dodat jednu věc: Před třemi dny jsem se dozvěděl, že německý kriminální úřad, to je něco jako německá FBI, dodnes rasisticky označuje naši menšinu, naše občany, kteří už šest set let žijí na území Německa. Poté, co za třetí říše byli takto rasisticky označováni Židé, je myslím opravdu skandální, když v tradici tohoto rasistického označování pokračuje i demokratická instituce, kterou Spolkový kriminální úřad bezesporu je. Myslím si, že to je naprostě skandální a nepřípustné a že je potřeba, abychom se proti tému praktikám bránili.“

Integrace menšin (diskuse)

Diskuse a dotazy následující po těchto příspěvcích se týkaly pojmu integrace a situace menšin soustředěných na jedno území a menšin rozptýlených. Jedna z připomínek tematizovala též vlastní úsilí menšiny, například v otázce školní docházky; zaznělo upozornění, že nedostatek vlastního úsilí a skeptický pohled většinové společnosti mohou způsobit negativní interakci obou skupin. Na otázku, která se týkala způsobu života Romů, reagoval nejprve **Romani Rose**:

„Myslím, že do značné míry hrají roli nejrůznější klišé. Romové už nežijí v 15., 17., ale v 21. století. Všechny společnosti se v průběhu dějin musely reformovat. Ale dnes žijí Sintové a Romové ve svých společnostech jako dělníci, zaměstnanci, akademici, prostě úplně stejně jako příslušníci všech jiných společností. A mnozí skrývají svou identitu, protože se domnívají, že by jim z toho mohly vyplývat nějaké nevýhody. Ovšem ted máme ve sjednocené Evropské uni 10 milionů Sintů a Romů. Představte si, že by všichni tito lidé žili jako nomádi – to bychom potom měli dost zásadní logistický problém. Já osobně si to ani nepřeji. Trvám na tom, že bychom měli získat stejné vzdělání a možnosti na pracovním trhu jako všichni ostatní. Uvědomme si, že Sintové a Romové jsou převážně občané své země – tedy němečtí Romové jsou prostě němečtí občané, čeští jsou českými občany a teď jsme všichni dohromady občany také evropskými.“

Ladislav Richter řekl: „Nevím, zda jste byli na východním Slovensku. Tam jsou romské osady segregované od obcí, jsou tam starostové, kteří dávají všeobecně závazná nařízení typu: Romové mají po osmnácté hodině zákaz vstupu do obce, někdy mají celodenní zákaz vstupu. To jsme řešili na úrovni parlamentu i Ústavního soudu. Co to je integrace? Kam se Romové mají integrovat? Mezi „bílé“, kteří jim zakazují vstup do obce? Vidím i detaily: Jsem poradcem sboru ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny, kde jsme pro osady zřídili i střediska osobní hygieny, aby se jejich obyvatelé mohli okoupat, osprchovat a měli pitnou vodu. Víte kolik lidí je proti tomu z majoritní společnosti na Slovensku? S tímto odporem vedeme boj neustále. S obyvateli, majoritami, vládou, institucemi a i s některými Romy nebo organizacemi. Ale zkuste se integrovat, když žijete v osadě, máte 1400 slovenských korun sociální dávky, a zkuste si žít, oblékat, poslat děti do školy a ještě k tomu se integrovat. Dejte nám nějaký návod a my ho velmi rádi na Slovensku použijeme.“

O romských dětech v Polsku a jejich vzdělávání promluvil **Roman Kwiatkowski**: „Je třeba podotknout, že zpočátku romské děti opravdu do škol nechodily moc rády. Možná je to tím, že v sobě mají zakořeněný syndrom nechuti vůči většinové populaci. Ale dnes je tomu jinak, než tomu bylo v 70. letech. Došlo k určitému pokroku. Ale je třeba z druhé strany podotknout, že je nutná jiná výchova dětí většinové populace – tyto děti byly zase vychovávány k určité nechuti vůči té minoritě. Pokud jde o polské Romy, tedy romské děti, vychází z toho, že situace v Polsku je poněkud lepší a škola se stává hlavním faktorem ovlivňujícím jejich další budoucnost. Vidíme to i rok od roku na tom, kolik romských studentů v Polsku postupuje na vysoké školy. Polská menšina je malá – má zhruba 35 000 lidí. A každým rokem postupuje o několik desítek studentů víc a jedná se i o studium na prestižních vysokých školách.“

Menšinová politika EU a přístup Maďarska k romské menšině

Slova se pak ujala poslankyně Evropského parlamentu **Viktória Mohácsi**, která před svým zvolením pracovala jako poradkyně maďarského ministerstva školství. Tam se zabývala otázkou základního vzdělání a problémem panující segregace ve školách s nízkou kvalitou vzdělání, kdy jsou romské děti v důsledku toho již od

začátku školní docházky marginalizovány a vzniká jejich zpoždění vůči většinové populaci. Viktoria Mohácsi přiblížila nejprve tuto svou činnost:

„Romské děti v Maďarsku jsou často dodnes posílány buď do zvláštních škol, nebo přísně segregovány ve školách, které bychom mohli označit jako vzdělávací ghettá v systému školství. Snažíme se o tzv. desegregaci, tedy o zapojení dětí do jinak etnický homogenních tříd na prvním stupni. Jde nám o překonání marginalizace zlepšeným úspěchem Romů ve škole. Tento problém, konkrétně segregace Romů v Ostravě v České republice, je jakožto právní kauza před Evropským soudem pro lidská práva ve Štrasburku.¹

Do nedávna byl v Evropské unii nedostatek iniciativ k řešení romské politiky. Současný trend v EU pokračuje stejným směrem, o něž jsem se zmínila v případě Maďarska. Podporuje se desegregace ve školství, ruší se segregované třídy pro romské děti v zemích, jako je Maďarsko, Česká republika, Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a další. A nemusíme mluvit jen o chudých zemích. I v Německu je podíl romských dětí, které navštěvují zvláštní školy, osmdesátiprocentní.

Členské státy Evropské unie vytvořily na základě evropské směrnice proti rasismu vlastní antidiskriminační normy. Z těchto norem jasné plyne, že všechny děti včetně romských mají rovná práva v přístupu ke kvalitnímu vzdělání. Dne 28. dubna přijal Evropský parlament historické usnesení, jež poprvé konstatovalo existenci protiromské diskriminace uvnitř hranic EU. Toto usnesení popisuje různé oblasti, v nichž diskriminace způsobuje největší škody, například v oblasti zaměstnání (diskriminace je fenoménem pracovního trhu), ve vzdělávání, v nemocnicích – zde se objevuje také zmínka o nutné sterilizaci žen –, dále popisuje diskriminaci ve zdravotnictví a hledá cestu k jejich odstranění. V usnesení se zmiňuje i památník v Letech u Písku – o situaci, která tu vznikla, se ještě bude mluvit. Usnesení definuje též antidiskriminační kroky; to se nyní podle mého názoru může stát základou pro antidiskriminační politiku současné Evropské unie i budoucích členských států v oblasti politiky týkající se Romů.

Než předám slovo, ráda bych znova vyjádřila za všechny členy Evropského parlamentu hluboké rozhořčení a protest proti existenci skandálně umístěného vepřína na místě bývalého koncentračního tábora pro Romy v Letech u Písku. Udělám za sebe všechno proto, aby tato skandální situace byla napravena. Tyto protesty na půdě Evropského parlamentu byly naprostě univerzální a přicházely i ze strany poslanců a poslankyň, kteří se nespecializují na romskou problematiku. Je jasné, že politický tlak, který vyvíví Evropský parlament na Českou republiku, sám o sobě na řešení této otázky stačit nebude. To už je věc českých úřadů. My však ze své strany uděláme vše pro to, aby byla této skandální situaci učiněna přítrž, a uděláme vše pro to, aby na místě bývalého koncentračního tábora vznikl důstojný památník stovkám Romů, kteří zde zahynuli.“

¹ Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva vydaný jako tisková zpráva 7. února 2006 je dostupný na stránkách <http://www.echr.coe.int>.

Instituce a jejich boj s diskriminací (diskuse)

Člen zastupitelstva hlavního města Prahy Miroslav Prokeš řekl: „Česká vláda postupem času snížila výdaje na svou vládní kampaň proti rasismu na 4 miliony korun. Proto tady chybí podhoubí neziskových organizací, občanská sdružení, která by se zasazovala o integraci menšin, speciálně romské menšiny, která by překonávala ty antiromské postoje. Vzdělávání je klíčem. Státní správa ale nevykazuje příliš systémový přístup k této věci. Už v roce 1999 česká vláda v koncepci integrace romské komunity uvedla jako jedno z klíčových opatření dostat děti z romských rodin do mateřských škol, aby při vstupu do základních škol měli stejnou startovací čáru jako děti majority. Ukázalo se brzy, že k tomu nejsou systémové nástroje, že mateřské školy jsou pod obcemi a obce nechťejí v této věci nic dělat. U nás politik, který se zasazuje o romská práva nebo za integraci, samozřejmě v příštích volbách není zvolen a ten, který ukáže nějakou protiromskou aktivitu, jako bývalá starostka Ostravy, bývalý starosta Prahy 4, ti jsou většinou v příštích volbách zvoleni aspoň do senátu. Takže toto jsou věci, které by měl vzít Evropský parlament a jeho poslanci v úvahu a tlačit v tomto směru. To se týká i Letů – musíme uvážit, že v situaci rozšířené xenofobie se jakýkoli výdaj, který vláda dá ve prospěch odstranění vepřína, samozřejmě odrazí v posílení nepříznivých postojů vůči Evropskému parlamentu, EU a také vůči Romům. Proto si myslím, že by bylo dobré, kdyby se Evropská komise s pomocí poslanců Evropského parlamentu podílela na kofinancování přesunu vepřína tak, aby byly spokojeny všechny vrstvy společnosti – jak české, tak evropské.“

V dalším průběhu diskuse byla pozitivně hodnocena skutečnost, že maďarské politické strany vyslaly romské poslankyně do Evropského parlamentu (jsou to Livia Járóka ve frakci konzervativních stran a Viktoria Mohácsi u liberálů). Otázkou ovšem zůstává, nakolik vlivný tento fakt je. Jak může vypadat romský lobbying v případě konkrétních projektů? Jak se to vše projeví na kultuře parlamentního jednání a na participaci romských zástupců?

Odpovědi se ujal člen Evropského parlamentu Milan Horáček: „Když srovnám to, co jsem poznal a mohl pozorovat tady v českém parlamentu, ale i v německém, protože tam jsem byl svého času též členem, je politická kultura v Evropském parlamentu vyšší. To má různé důvody, šlo by příliš daleko, kdybych to vysvětloval a diferencoval. Z výborů, kde působím – ve výboru pro lidská práva nebo v Intergroup pro menšiny – mám tu zkušenosť: to, jak spolu mezifrakčně, obsahově, různí poslanci spolupracují, je na vyšší úrovni, než jsem se s tím zatím setkal v národních parlamentech. To je první krok k tomu, že v zásadních otázkách lidských práv, jak je chápeme, a jak chápeme evropské hodnoty, se dosti sbližujeme. Mezi demokratickými poslanci nejsou prudké střety. Už jsem několikrát zažil, že jsme měli zásadní hlasování a proti hlasovala extrémní levice a extrémní pravice. Je to zajímavý fenomén, ale hlavní proud, od konzervativců, přes sociální demokraty

a liberály, zelené až po sjednocenou umírněnou levici, jedná v demokratickém duchu a to je velice důležité.“

Poslankyně Evropského parlamentu **Viktória Mohácsí** reagovala na dotaz ohledně politiky Evropského parlamentu v oblasti romské problematiky; upozornila, že usnesení parlamentu o situaci Romů v EU nelze v žádném případě v případě chápat jako usnesení o vepřínu v Letech. „Jedná se o usnesení, které popisuje situaci Romů v EU a je to šestistránkový dokument. Usnesení vzniklo z mé osobní iniciativy a díky spolupráci pěti frakcí. Do první verze se zmínka o Letech nedostala, stalo se tak díky panu Horáčkovi. Podstatné bylo uznání ze strany Evropské unie, že dochází k diskriminaci Romů uvnitř jejích hranic.

Podařilo se ale nastartovat mezinárodní spolupráci romských organizací, díky níž můžeme využívat a uplatňovat toto usnesení – hned řeknu, jakým způsobem. Obsah tohoto usnesení je opravdu široký, tzn. jde tam o problémy z oblasti vzdělávání, trhu práce, politické participace, kultury, uznání Romů jako menšiny tam, kde k tomu ještě nedošlo, a také o urgenci v těch zemích, které ještě neimplementovaly směrnici proti racismu. Je tam zahrnuta i zmínka o *Dekádě romské inkluze*, o které se tady mluvilo.

Pokud jde o status tohoto dokumentu, usnesení, jak všichni víme, není zákonárná norma, není pro nikoho závazné. Osobně chci usilovat o to, aby vznikla kooperační romských institucí, neziskovek nebo občanských sdružení, které vytvoří účinné mechanismy, jak v praxi toto usnesení uplatnit. Díky spolupráci s romskými organizacemi mohu oslovit vlády členských zemí, konkrétně třeba ČR, a zeptat se, proč došlo k situaci v oblasti školství, kterou jsem popsala v případě Ostravy – to znamená s odvoláním se na závaznou protiracistickou směrnici a stejně tak i na *Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii* –, mohu žádat vládu o vysvětlení, mohu vyvijet nátlak, proč neučinila potřebné kroky k tomu, aby stát dodržel to, co pro něj vyplývá z této směrnice. Takže díky této mechanismu, iniciativě Evropského parlamentu a romských institucí, se toto usnesení může stát velmi silným nástrojem.

Ještě detail z procesu schvalování – hlasování o tomto usnesení na půdě Evropského parlamentu. Socialističtí poslanci vznesli návrh, aby byla vytvořena zvláštní pozice komisaře pro tuto problematiku, a pan Špidla se ve své reakci zmínil o tom, že zváží možnost vytvoření odborné komise, výboru expertů vedle své vlastní funkce. Tím byla věc smetena ze stolu a uzavřena.

V této chvíli ještě Evropský parlament nedokázal zvýšit počet významnějších pozic obsazených Romy. Ale já i paní Járóka, dvě romské poslankyň v Evropském parlamentu, o tom často s kolegy mluvíme a opravdu tuto situaci musíme změnit, tuto bariéru prolomit, protože je nezbytné, aby víc Romů zastávalo v evropských strukturách významné pozice. Je velmi dobrým signálem, že při běžných rozhovorech od našich kolegů poslanců často slýcháme, že se stydí za to, že z jejich zemí nebyl vyslán do Evropského parlamentu romský poslanec. Maďarsko je jedinou zemí, kde k tomuto došlo.“

K rozhodovacím mechanismům Evropské unie dodal moderátor **Jaroslav Šonka**: „Otázka EU, jejího fungování a donucovacích prostředků není závislá jen na jednom politickém směru daném snad podobně jako v členských zemích aktuální vládou – byla by to v tomto případě Evropská komise. Jde mnohem více než v kterémkoli členském státu o konsensuální hledání řešení. I poradenské orgány, které nemají žádnou přímou rozhodovací kompetenci, například často ignorovaný Výbor regionů, mají obrovský význam v tom, jak otázky nastolují. Jejich argumenty se často nedají obejít.“

Romové v Evropské unii

Usnesení Evropského parlamentu o situaci Romů v Evropské unii

Evropský parlament,

- s ohledem na oslavu Mezinárodního dne Romů dne 8. dubna 2005¹;
- s ohledem na ústavní smlouvu podepsanou hlavami států a předsedy vlád dne 29. října 2004 obsahující ve své druhé části Listinu základních práv Evropské unie;
- s ohledem na články 3, 6, 7, 29 a 149 Smlouvy o ES, které zavazují členské státy k tomu, aby zajistily rovné příležitosti pro všechny občany;
- s ohledem na článek 13 Smlouvy o ES, který Evropské společenství opravňuje přijmout vhodná opatření k boji proti diskriminaci na základě rasového nebo etnického původu;
- s ohledem na směrnici Rady 2000/43/ES ze dne 29. června 2000, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ², a která zakazuje diskriminaci na základě etnického původu;
- s ohledem na článek 4 Rámcové úmluvy Rady Evropy o ochraně národnostních menšin a Evropskou úmluvu o lidských právech a základních svobodách;
- s ohledem na článek 3 a 15 doporučení 1557 (2002) Výboru ministrů Rady Evropy, který upozorňuje na rozšířenou diskriminaci Romů a nutnost posílit systém monitorování diskriminace těchto občanů;
- s ohledem na dokument přijatý skupinou COCEN před zasedáním Evropské rady v Tampere v roce 1999, jehož název zní „Situace Romů v kandidátských zemích“ a který zdůrazňuje nezbytnost více si uvědomovat rasismus a diskriminaci, kterým Romové čelí;
- s ohledem na Úmluvu OSN proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponížujícímu zacházení ze dne 10. prosince 1984;
- s ohledem na směrnici Rady 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání³;
- s ohledem na Listinu evropských politických stran pro neracistickou společnost⁴;
- s ohledem na zřízení skupiny komisařů odpovědných za základní práva, opatření proti diskriminaci a rovné příležitosti⁵ a očekávaje předložení programu této skupiny;

¹ Mezinárodní den Romů byl ustanoven v roce 1971 na 1. romském světovém kongresu.

² Úř. věst. L 180, 19.7.2000, s. 22.

³ Úř. věst. L 303, 2.12.2000, s. 16.

⁴ „Listina evropských politických stran pro neracistickou společnost“ je návrhem Poradního výboru EU pro rasismus a xenofobii politickým stranám Evropské unie. Text byl tímto Výborem přijat dne 5. prosince 1997.

⁵ Předseda Evropské komise José Manuel Barroso informoval o této iniciativě ve svém projevu v Evropském parlamentu dne 26. října 2004. Sdělil, že skupina (jíž bude předsedat) se bude zabývat otázkou sledování všech činností Komise a většiny iniciativ v těchto oblastech a také bude vystupovat jako řídící politická síla.

- s ohledem na nařízení Rady (ES) č. 1035/97 ze dne 2. června 1997, kterým se zřizuje Evropské středisko pro sledování rasismu a xenofobie (EUMC)¹, na výroční a tematickou zprávu EUMC o rasismu v EU a k Zelené knize Komise o rovnosti a nediskriminaci v rozšířené EU (KOM(2004)0379);
- s ohledem na nedávno uveřejněnou zprávu Evropské komise upozorňující na velmi znepokojující úroven nepřátelství a porušování lidských práv Romů, Sintů a kočovníků v Evropě²;
- s ohledem na své usnesení ze dne 27. ledna 2005 o připomenutí holocaustu, antisemitismu a rasismu³;
- s ohledem na mezinárodní právní nástroje, jakým je obecné doporučení XXVII („Diskriminace Romů“) Výboru OSN pro odstranění rasové diskriminace a na doporučení týkající se obecné politiky č. 3 Evropské komise o potlačení rasismu a nesnášenlivosti vůči Romům/Sintům;
- s ohledem na komplexní akční plán, který přijaly země sdružené v OBSE, včetně členských států EU a kandidátských zemí, zaměřený na zlepšení situace Romů a Sintů na území států sdružených v OBSE a zavazující tyto země mimo jiné k tomu, že posílí své úsilí zaměřené na zajištění plnohodnotné a rovnocenné úlohy Romů a Sintů ve společnosti a že vymýt jejich diskriminaci;
- s ohledem na čl. 103 odst. 4 jednacího rádu,
  - A. vzhledem k tomu, že 8. duben byl vyhlášen jako Mezinárodní den Romů a předpokládá se, že bude připomínán každoročně mimo jiné jako příležitost dozvídat se více o největší evropské národnostní menšině a o rozsahu jejího sociálního vyloučení;
  - B. upozorňuje na 12–25 milionů Romů žijících v Evropě, z nichž 7–9 milionů jsou občany Evropské unie, kteří jsou rasově diskriminováni a často trpí přísnou strukturální diskriminací, chudobou a sociálním vyloučením a také diskriminací na základě pohlaví, věku, postižení a sexuální orientace;
  - C. zdůrazňuje, že je nezbytné okamžitě odstranit pokračující násilné trendy rasismu a rasové diskriminace Romů, a uvědomuje si, že jakékoli nepotrestání rasistických útoků, nenávistních řečnických projevů, fyzických útoků extremistických skupin, nezákonného vystěhování a policejního násilí motivovaných protiromským a protintsiským smýšlením se významně podílí na slabování úlohy práva a demokracie a vede k podpoře opakování takovýchto zločinů, žádá proto rozhodnou akci k vymýcení tohoto jednání;
  - D. uznává, že selhání v boji proti rasové diskriminaci a xenofobii projevovaným vůči Romům, zvláště potom selhání veřejných orgánů, je faktorem, který podněcuje přetrhávání těchto problémů ve společnosti;

¹ Úř. věst. L 230, 21.8.1997, s. 19.

² Dokument „Situace Romů v rozšířené Evropě“ vypracovaný a zveřejněný GŘ pro zaměstnanost a sociální věci, 2004.

³ Přijaté texty, P6_TA(2005)0018.

- E. vzhledem k tomu, že na romskou komunitu stále ještě není ve všech členských státech a kandidátských zemích pohlíženo jako na etnickou nebo národnostní menšinu a že tudíž nemůže využívat práv vyplývajících z jejího statutu ve všech zmíněných zemích;
- F. poznamenává, že zatímco mnoho členských států převedlo do svých vnitrostátních právních předpisů směrnici 2000/43/ES, jiné tuto směrnici nepřevedly, nebo ji převedly neúplně či nepřesně;
- G. připomíná, že romský holocaust, stejně jako závažnost zločinů nacismu směřujících k vyhlazení Romů v Evropě, si zaslouží plné uznání, a vyzývá v tomto ohledu Komisi a příslušné orgány, aby podnikly všechny nezbytné kroky, aby byl z místa dřívějšího koncentračního tábora v Letech u Písku odtraněn vepřín a aby zde byl vystavěn vhodný památník;
- H. znovu připomíná, že velké množství Romů bylo obětí války a etnických čistek a je nadále obětí pronásledování v některých oblastech bývalé Jugoslávie;
- I. lituje, že velké množství Romů žádajících o azyl bylo vyhoštěno nebo jim bylo vyhrožováno vyhoštěním z hostitelských členských států EU, a to v rozporu se zásadou vyloučení násilného navracení, jak byla stanovena v Ženevské úmluvě z roku 1951 a souvisejících protokolech;
- J. lituje, že Romové jsou i nadále nedostatečně zastoupeni ve vládních strukturách a veřejné správě členských států a kandidátských zemí, v nichž tvoří významnou část populace; připomíná, že se tyto vlády zavázaly, že zvýší počet Romů pracujících v rozhodovacích strukturách, ale musí teprve učinit významný pokrok;
- K. uznává, že je nutné zajistit účinnou účast Romů na politickém životě, zejména pokud jde o rozhodnutí týkající se života a blahobytu romských komunit;
- L. zdůrazňuje, že v žádném případě nesmí být nová občanská práva navržena a zavedena tak, aby diskriminovala oprávněné žadatele o občanství nebo aby odepřela občanství dlouhodobě usazeným romským občanům některého ze členských států nebo kandidátské země;
- M. vzhledem k tomu, že v mnoha státech existují jasné známky toho, že policejní sily a jiné orgány trestní spravedlnosti jsou protiromsky zaměřeny, což vede k systémové rasové diskriminaci při výkonu trestní spravedlnosti;
- N. vzhledem k tomu, že Romové jsou obvykle diskriminováni při poskytování zdravotní péče a sociálního zabezpečení, a v souvislosti s tím připomíná případy segregace na porodních odděleních a sterilizace Romek bez jejich vědomého souhlasu;
- O. vzhledem k nehygienickým životním podmínkám neodpovídajícím normám a k očividné ghettoizaci, které přetrvávají v širokém měřítku, a vzhledem k tomu, že je Romům obvykle zabranováno odstěhovat se z takových sídlíšť;
- P. upozorňuje na rasovou segregaci ve stávajících vzdělávacích systémech v několika členských státech, která vede k výuce romských dětí bud v oddelených třídách s nižšími standardy, nebo ve třídách pro mentálně postižené; uznává, že zlepšení přístupu ke vzdělávání a možnosti akademického vzdělání pro Romy je zásadní pro zlepšení budoucnosti romských komunit;
- Q. vzhledem k tomu, že romské komunity v průměru čelí nepřijatelně vysoké míře nezaměstnanosti, což vyžaduje zvláštní opatření pro usnadnění přístupu k pracovním místům;
- R. s ohledem na problémy, které mají Romové s plným uznáním své kultury, lítuje skutečnost, že ve většině členských států a kandidátských zemí jsou v programech hlavních médií Romové nadále nedostatečně zastoupeni a zároveň je posilován negativní obraz romských občanů prostřednictvím novinových článků, televizního a rozhlasového vysílání; poznamenává také, že nové komunikační technologie včetně internetu mohou přispět k boji proti nesnášenlivosti Romů;
1. odsuzuje jakoukoli formu diskriminace Romů;
  2. vyzývá Radu, Komisi, členské státy a kandidátské země, aby zvážily uznání Romů za evropskou menšinu;
  3. vítá nedávné prohlášení předsedy Evropské komise Barossa o důležitosti odstranění diskriminace Romů a o úloze, jakou může hrát lisabonská strategie ve zlepšování příležitostí Romů¹, a vyzývá Radu, Komisi, členské státy a kandidátské země, aby veřejně přijaly opatření pro boj s protiromským a protisínským smýšlením ve všech podobách, na úrovni místní, národní, regionální nebo na úrovni EU;
  4. naléhá na Komisi, aby zahrnula otázku boje proti protiromskému a protisínskému smýšlení v Evropě mezi své priority v rámci Evropského roku rovných příležitostí 2007, a vyzývá politické strany a občanskou veřejnost na všech úrovních, aby zajistila, že rasová nendáviství vůči Romům nebude nikdy v evropské společnosti tolerována;
  5. naléhá dále na Komisi, aby v rámci politických požadavků kodaňských kritérií zajistila, že kandidátské země učiní skutečný pokrok v posílení právního státu a ochrany lidských práv a práv menšin, především práv romských obyvatel;
  6. vyzývá Evropskou komisi, aby připravila sdělení o tom, jak může EU ve spolupráci s členskými státy nejlépe koordinovat a podporovat úsilí o zlepšení situace Romů, a aby přijala akční plán obsahující jasná doporučení členským státům a kandidátským zemím pro dosažení lepší hospodářské, sociální a politické integrace Romů;
  7. doporučuje členským státům, aby do svých vnitrostátních právních předpisů urychlil převedly směrnici 2000/43/ES, a vyzývá ty, proti kterým je v současnosti vedeno řízení o porušení Smlouvy v důsledku „neoznámení“, aby postoupily vpřed a napravily nedostatečný pokrok; vyzývá Radu, aby v rámci lucemburského předsednictví schválila navrhované rámcové rozhodnutí o rasismu a xenofobii, které by učinilo nenávistně motivované trestné činy postižitelné v celé EU, a které musí být projednáno s Evropským parlamentem;
  8. vyzývá členské státy a kandidátské země, aby posílily vnitrostátní právní předpisy a administrativní opatření, které výslovně a cíleně potírají protiromské a protisínské myšlení, zakazují rasovou diskriminaci a související netoleranci, at už přímo nebo nepřímo, ve všech oblastech veřejného života;

¹ Vyhádření u příležitosti „Lisabonská bilance výsledků V“ ze dne 17. března 2005.

9. vyzývá členské státy a kandidátské země, aby si vyměňovaly osvědčené postupy v zájmu podpory romské kultury;
10. vyzývá členské státy, aby jednaly v zájmu odstranění jakékoli rasové nenávisti a podněcování k diskriminaci a násilí vůči Romům v médiích a prostřednictvím jakýchkoli komunikačních technologií a vyzývá hlavní média k zavedení nejlepších postupů pro nábor pracovníků, jejichž složení by odpovídalo složení obyvatelstva;
11. vyzývá členské státy a kandidátské země, aby rozvinuly strategii pro lepší zapojení Romů do voleb, jako voličů i kandidátů, a to na všech úrovních;
12. zdůrazňuje potřebu zajistit stejná sociální a politická práva přistěhovalcům romského původu;
13. zdůrazňuje, že nedostatek oficiálních dokumentů je závažnou překážkou uplatňování základních práv Romů v celé Evropě, a rovněž jejich přístup ke službám, které jsou zásadní pro sociální začlenění;
14. naléhá na členské státy a kandidátské země, aby přijaly konkrétní opatření pro zlepšení přístupu Romů na trh práce s cílem zajistit lepší dlouhodobou zaměstnanost;
15. vyzývá členské státy, v nichž jsou romské děti izolovány od svých vrstevníků do škol pro mentálně postižené nebo umístovány do zvláštních tříd, aby v určeném časovém období pokročily s programy desegregace, a zajistily tak volný přístup romských dětí ke kvalitnímu vzdělávání a zabránily růstu antiromských nálad mezi ostatními dětmi;
16. připomíná přijetí usnesení Rady na svém zasedání ve složení ministrů školství ze dne 22. května 1989 o poskytování školního vzdělávání dětí Romů a kočovníků¹ a nadále považuje za prioritu zajistit, aby měly všechny romské děti přístup k standardnímu vzdělávání;
17. vyzývá členské státy a kandidátské země, aby zajistily rovný přístup ke zdravotní péči a sociálnímu zabezpečení pro všechny, aby zamezily všem diskriminačním praktikám, především segregaci Romů na porodních odděleních a předcházely praktikám sterilizace romských žen bez jejich souhlasu;
18. vítá vytvoření Evropského romského a kočovnického fóra a práci parlamentních skupin zaměřených na otázky týkající se Romů a menšin; uznává důležitost spolupráce s takovými subjekty při vytváření evropské politiky ve vztahu k Romům;
19. domnívá se, že současné vytváření ghett v Evropě je nepřijatelné, a vyzývá členské státy, aby přijaly konkrétní opatření pro zabránění tomuto procesu, bojovaly proti diskriminačním praktikám v oblasti bydlení a pomáhaly jednotlivcům z řad Romů při hledání jiného, hygienického bydlení;
20. naléhá na vlády oblastí s romskou populací, aby přijaly další kroky při integraci romských úředníků na všech úrovních správy a rozhodovacích procesů v souladu s předcházejícími závazky a uvolnily potřebné zdroje pro efektivní fungování takových pracovních míst;
21. vítá iniciativu Desetiletí romské integrace, kterou podepsalo pět členských a kandidátských států a vyzývá Komisi, aby postupovala společně s vládami těchto států s cílem využít prostředky z příslušného programu EU na uskutečnění této iniciativy;
22. vyzývá Komisi, aby veřejně podpořila národní vlády, aby zajistily, že v případě programů financování zaměřených na Romy budou do jejich vytváření, uplatňování a monitorování zapojeni Romové;
23. podporuje pokračující vývoj v rámci orgánů EU uplatňovat přístup pro Romy s Romy, vytvořený OBSE, v budoucnu při výběru pracovníků na pracovní místa související i nesouvisející s Romy;
24. vyzývá politické strany, a to jak na národní, tak na evropské úrovni, aby přehodnotily své stranické struktury a postupy s cílem odstranit bariéry, které přímo nebo nepřímo brání účasti Romů, a aby přijaly politiky zaměřené na úplnou integraci Romů do svého hlavního politického a sociálního programu;
25. naléhá na EUMC a po jejím založení také na Agenturu pro základní práva, aby věnovaly více pozornosti protiromskému a protisínskému smýšlení v Evropě a přidělily potřebné prostředky pro sledování rasového násilí a porušování lidských práv Romů;
26. naléhá na členské státy, aby podporovaly iniciativy zaměřené na schopnost Romů zastupovat se a aktivně se účastnit ve veřejném a sociálním životě jako celku a aby umožnily slyšet hlasy romských občanských organizací;
27. vyzývá Komisi, aby romskou otázku otevřela na celoevropské úrovni a zaměřila se na kandidátské země, vzhledem k tomu, že Romové žijí v celé Evropě;
28. pověřuje svého předsedu, aby předal toto usnesení Radě, Komisi a vládám a parlamentům členských států a kandidátských zemí.

¹ Úř. věst. C 153, 21.6.1989, s. 3.

III. Sterilizace jako rasistické opatření

Informace o případech nucené sterilizace v České republice se v médiích začaly objevovat ve zvýšené míře v roce 2004, kdy bylo Kanceláří veřejného ochránce práv podáno prvních deset stížností na nucenou sterilizaci. O sterilizacích v Česku, USA a Švédsku promluvila na semináři právnička Michaela Tomisová: „Chtěla bych poděkovat organizátorům semináře, že mě pozvali a že se mohu vyjádřit k tomuto případu, kterým se zabývám již téměř rok. Moje role je právní zastupování obětí před soudy a také před veřejným ochráncem práv. Tyto případy jsou prezentovány českými i zahraničními médií poměrně často a musím říct, že i docela citlivě a zodpovědně. Přesto mne často překvapují názory, které vyslechnu, když se setkávám s lidmi, právníky i neprávníky. Ptají se mne, o co vlastně těm ženám jde, vždyť souhlasily s provedením sterilizace. Důkazem je podpis, který je ve zdravotnické dokumentaci. O co jde ženám, které byly sterilizovány v době komunismu a dostaly za to peníze, rádově několik tisíc, a jak je možné, že stěžovatelky jsou převážně romské ženy? Znamená to snad, že romské ženy jsou skutečně diskriminovány ve zdravotnických zařízeních, lékaři se k nim chovají jinak, než k českým ženám? Nebo jen vycítily nějakou šanci, jak vysoudit peníze, a jsou první, kdo stojí v řadě?

Musím říci, že tyto případy pro mne již částečně přerostly z pracovní do osobní roviny, a to z toho důvodu, že jsem v častém kontaktu s klientkami, konzultuji s nimi případy a každý měsíc se s nimi setkávám v Ostravě, kde si založily Spolek žen postižených sterilizací. Informuji je o novém vývoji a radíme se, co by bylo možno ještě udělat. Proto bych ráda uvedla tyto záležitosti na pravou míru a chtěla bych se v příspěvku zabývat body, které vyvolávají asi největší diskusi; kromě toho bych ráda poskytla stručné mezinárodní srovnání se dvěma státy, ve kterých se podobné případy objevily také.

Jak vlastně případy, které teď zastupuji, začaly? Už dříve se jimi lidé zabývali a já vám teď na začátek popíši ty, které zastupuji v poslední době já. Všichni, kdo tady jsme, asi víme, že v době komunismu byly ženy, převážně romské, ale i neromské, podněcovány především finančními prostředky k tomu, aby sterilizaci podstoupily. V minulosti a bohužel i současnosti lékař často nechápe sám sebe jako poskytovatele služby pacientovi, ale spíš tak, že pacient poskytuje službu jemu. Z toho důvodu by proto v naší zemi a dalších postkomunistických zemích stálo za to prozkoumat, zda takovýto přístup ještě nepřetrává a zda příslušníci menšín nebo duševně postižení nejsou právě oběťmi takového rozhodování za pacienta. V letech 2003 a 2004 provedlo Evropské centrum pro práva Romů šetření v České republice. Snažilo se zjistit, zda takovýto přístup k romským ženám nepřetrává. Z tétoho šetření vzniklo prvních deset stížností, které byly předloženy v září loňského roku Kanceláři veřejného ochránce práv. Už když jsem navštívila tyto ženy, abych mohla sepsat jejich příběhy a vytvořit z toho stížnosti, začaly se

objevovat informace o dalších a dalších ženách, které byly také sterilizovány za podobných podmínek. Tyto ženy žily dlouhá léta v tichém ponížení, o kterém často neřekly ani svému partnerovi ze strachu, aby je neopustil a aby jimi neopovrhly, a pokud se některé z nich pokusily zjistit, proč jim byla ta sterilizace provedena a jaké jsou následky, byly poměrně stručně odbyty, ať už lékařem, nebo sociální pracovnicí.

Na co si oběti stěžují, o co jim jde? Oběti byly sterilizovány za okolností, které jsou v rozporu s právní úpravou. Sterilizace v ČR probíhala a stále probíhá podle sterilizační směrnice, která je v platnosti od roku 1972 za současného respektování vyšších předpisů, jako je zákon o péči o zdraví lidu z roku 1966, občanského zákoníku a samozřejmě při respektování těch nejvyšších právních předpisů, jako je listina základních práv a svobod a od 1. října 2001 také Mezinárodní úmluva o lidských právech a medicíně. Vše zmíněná sterilizační směrnice, byť je z roku 1972, není až tak špatným předpisem. Stanoví, že sterilizaci je možno provést pouze na žádost dotačné ženy, nebo pokud lékař sterilizaci navrhne, pak s jejím souhlasem. Předtím, než žena souhlas dá, musí být poučena o tom, co to sterilizace je, a hlavně o tom, že to je zákrok nezvratný. Je sice nějaká teoretická možnost ještě dítě mít, ale ta pravděpodobnost není až tak vysoká – sterilizace se provádí za tím účelem, aby žena dětí neměla už nikdy.

Aby mohla být sterilizace provedena, musí současně existovat nějaký zdravotní důvod. Není možné sterilizaci provést na zdravé mladé ženě. Ten důvod se nazývá zdravotní indikaci. Ty jsou vyjmenovány v příloze směrnice a sterilizace z žádných jiných důvodů být provedena nemůže. Důvody jsou převážně zdravotní, jsou to různé choroby; je tam jedna indikace, která se někdy nazývá sociální, tzn. že žena už dítě mít nechce, splnila už svou reprodukční funkci, má čtyři nebo tři děti a je jí více než 35 let. Směrnice je bohužel vykládána opačně. I když jejím účelem je zabránit tomu, aby sterilizace byla provedena na ženě, která je víceméně zdravá, lékař, jakmile vidí indikaci, tak ji považuje za důvod sterilizaci provést a souhlas dotyčné ženy už považuje jen za formalitu.

V čem spočívá porušování této směrnice a zákonů? Ženy, které zastupuji, těch prvních deset stížností, které bylo podáno, a nyní i spousta dalších – to vše jsou případy z let nedávných, jedná se třeba o rok 2003, 2001, léta devadesátá. Jsou to případy, které mají společného jmenovatele a to je porod císařským řezem, při kterém je možné sterilizaci provést bez vědomí ženy. Podle popisu stěžovatelek (a popsal mi to i lékař) to probíhá tak, že žena z nějakého důvodu má rodit císařským řezem, často je důvodem třeba disproporce – žena je menšího vzrůstu, je drobnější, lékař tedy v okamžiku, kdy přijde k druhému porodu, rozhodnou, že proběhne císařským řezem. Pár minut před tím, než upadne do narkózy, ženě předloží předtiskněný formulář, řeknou, podívejte se, musíme provést vedle toho císařského řezu ještě další zákrok a to sterilizaci, vy musíte podepsat, jinak zemřete, pokud byste náhodou ještě někdy otěhotněla. Žena samozřejmě v takové situaci myslí, že nemá jinou možnost, a souhlas podepíše. Často ta situace vypadá i tak, že jí to

sděl až po porodu, kdy jí opět přinesou ten formulář, řeknou, víte, bylo nutné vás sterilizovat, takže teď už nám to jenom podepište.

Pak existují starší případy, kdy byla sterilizace prováděna mimo císařský řez. To jsou hlavně případy z doby komunismu. Co se týče rizika opakování císařského řezu: Tuto věc jsem samozřejmě konzultovala, zajímavé je, že v téhle věci je určitý rozpor, například studenti lékařských fakult jsou skutečně vyučováni tím způsobem, že jakmile žena rodí dvakrát císařským řezem, mají jí navrhovat sterilizaci. Takto je jim to podáváno ve skriptech, aniž by jim třeba řekli, zkuste jí navrhnut nějakou jinou možnost antikoncepcie, konzultujte to s ní. Naopak někteří lékaři, hlavně mladší generace, mi říkají, že to riziko třetího či čtvrtého císařského řezu je víceméně teoretické a v praxi se rizika nevyskytuje (například prasknutí dělohy, toho se ti lékaři jakoby obávají nejvíce, ale údajně se to téměř nestavá). Takže důvody nejsou až tak podstatné. Každopádně i kdyby to riziko existovalo, sterilizace není záクロk, který by mohl být považovaný za záchranu života ženy a jejího zdraví. Souhlas ženy musí být vždy získán, není možné to provést být ze sebeoprávnění jiných důvodů, protože skutečně je to jen forma antikoncepcie, nic víc, nic míň, a nikdo nemůže ženu nutit, aby antikoncepcii používala.

Ve spolupráci s partnerskými organizacemi jako Evropské centrum pro práva Romů, Liga lidských práv a Vzájemné soužití jsme vypracovali možnosti, jak by se dalo zamezit zneužití. Je to těžké, protože sebedokonalejší úpravu lidská vynalézavost pomůže obejít. Ale zkušenosti z jiných států říkají, že se osvědčuje čekací lhůta mezi okamžikem, kdy žena podepiše souhlas a kdy je záクロk vykonán, třeba 30 dní, nebo i 70, 60 dní.

Co se týče diskriminačního prvku: Ten je často předmětem diskuse. Každopádně o diskriminaci na základě pohlaví v tomto případě není pochyb. To mi potvrdili i lékaři, kteří tvrdí, že sterilizaci je možné provést i na muži, za daleko lepších podmínek, z daleko nižšími zdravotními riziky. Důvod, že se provádí na ženách, je čistě diskriminační. Sterilizaci může provádět urolog, urologové jsou z 99 % muži a ti jinému muži tu sterilizaci prostě neudělají, daleko raději ji lékaři provádějí na ženách, bez jakékoli možnosti, aby se pář sám rozhodl, jak tuhle situaci řešit v případě, že další těhotenství není doporučováno.

Rasová diskriminace je samozřejmě ožehavá otázka, hlavně vzhledem k tomu, že neexistují statistické údaje, podle kterých byste mohli říci, ano, počet sterilizovaných romských žen je takový, počet sterilizovaných českých žen je takový, a z toho vyvodit nějaké závěry. Takové informace se ve zdravotnických dokumentacích prostě neobjevují, takže není možné to zjistit. Pokud se nezaobíráme tím poměrem počtu českých a romských žen, tak už samotný počet těch romských sterilizovaných žen je alarmující bez jakéhokoli srovnání. Existují určité lokality, převážně v severních Čechách, kde jsou například všechny ženy určitého věku sterilizované, takže si myslím, že ten počet bez dalšího o něčem vypovídá. Povídala jsem si, že lékaři považují romské ženy za nevzdělané, za nezodpovědné a nepovažují vůbec za nutné takovéto věci s nimi konzultovat. Důvody, které vedou kon-

krétního lékaře, aby to takhle provedl, mohou být různé. Někteří lékaři nemají ponětí o právech pacientů, pak jsou lékaři, kteří skutečně mají negativní přístup k Romkám, ty důvody jsou individuální. Na obecné úrovni lze říct, že v současné době podmínky všech žen, které v českých nemocnicích rodí, nejsou takové, jaké by měly být, a romské ženy jsou v horším postavení než ty ostatní.

Vůči diskriminačním prvkům bychom měli být poměrně citliví, protože sterilizace byla a v některých částech světa stále je nástrojem proti určitým nepohodlným skupinám, jako jsou příslušníci menšin a duševně nemocní lidé. To bych vám ráda ukázala na příkladech ze dvou států. Vybrala jsem si Spojené státy americké a Švédsko. USA z toho důvodu, že případy sterilizací se řeší opakováně na různých úrovních a výsledek je takový, že v některých státech jsou velice dokonalé mechanismy, jak tomu zneužít zabránit. Někdy to hraničí i s potlačováním jiných práv lékařů. Co se týká sterilizací prováděných na lidech z menšin: V sedmdesátých letech bylo ve státě Severní Karolína zjištěno, že během posledních let bylo sterilizováno 3400 žen patřících k původním obyvatelům Ameriky a 20 % všech tamějších Afroameričanek bylo také sterilizováno. Všechny tyto ženy, ať už potomci původního obyvatelstva, nebo Afroameričanky, byly reprodukceschopné.

Nástroje, které byly využívány, jsou ve státech, kterými jsem se zabývala, velice podobné. Jedná se většinou o mylné informování o tom, že záクロk je nezvratný, o zastrašování odebráním dávek nebo nepřidělení nějakých výhod v případě, že žena nepodstoupí sterilizaci, nebo nejsou vůbec naznačeny žádné jiné možnosti, jak tomu zabránit, i když sterilizace by měla být až ta poslední možnost, která má nejvážnější zdravotní následky.

Spor o platnost souhlasu se sterilizací, který brzy budou řešit i české soudy, se objevil například v Los Angeles, kde deset žen mexického původu žálovalo nemocnici, která je příměla podepsat souhlas se sterilizací v době, kdy již měly předprodukční bolesti a nebo byly pod vlivem narkózy.

Pokud jde o Švédsko: Ve Švédsku také docházelo k nedobrovolným sterilizacím; v období od roku 1935 až do roku 1976 zde bylo sterilizováno 60 000 lidí, převážně žen. Jednalo se o součást politiky státu vůči duševně nemocným, vůči svobodným matkám, osobám trestaným. Metody byly opět podobné, podmínky také podobné, opět musela existovat nějaká indikace: indikace byly však formulovaly tak, že bylo velice lehké tu indikaci najít. Mohla to být mentální retardace, sexuální promiskuita nebo asociální povaha. Takže stačilo, že třeba dívka měla horší prospěch, nebo byla společenská, otevřená, a indikace se poměrně snadno našly. Také se stávalo, že byla sterilizace ženám kladena jako podmínka propuštění z věznice nebo z dětského domova. Tyto oběti ve Švédsku byly odškodněny. Vláda vytvořila komisi a ženy dostaly odškodnění. Zajímavé bylo to, na co upozornil předseda té komise: Nejdří se pouze o odškodnění, ale i určité gesto státu, který cítí zodpovědnost a snaží se o vyrovnání s minulostí.

Případy nedobrovolných sterilizací žen byly tedy soudně i mimosoudně řešeny v různých státech, které jsou jinak považovány za právní a demokratické. Myslím si, že pověst státu nemusí primárně utrpět tím, že se na jeho území takovéto případu stanou. Každopádně bude mezinárodně právní odpovědnost založena v okamžiku, kdy stát nepotrestá viníky, neodškodní oběti a nepokusí se zavést taková opatření, která by zneužití zabránila.¹

Zodpovědnost vládnoucích (diskuse)

V ohlasech na příspěvek Michaeley Tomisové se sešla řada informací o faktografii i historii sterilizací. Jedna z diskutujících se zmínila o tzv. vládních komisích pro otázky cikánského obyvatelstva, jež založila tehdejší Československá socialistická republika: „Tyto komise fungovaly v podstatě do revoluce, řeší se tam tzv. otázka výchovy k plánovanému rodičovství; třeba v Ostravě byly sociální pracovnice za to, že nutily Romky ke sterilizacím, dokonce vyznamenány odznakem k 1. máji. Materiály téhoto komisi jsou uloženy ve Státním archivu a jsou tam plány na sterilizace, na interrupce, placené interrupce, protože tzv. bílé ženy musely za interrupce platit, tak to je možno použít jako důkaz.“

S dalším komentářem vystoupila **Kateřina Jacques** ze sekretariátu zmocněnce pro lidská práva: „Jsem členkou komise ministryně zdravotnictví. Tato komise byla založena poté, co veřejný ochránce práv Otakar Motejl shromáždil 66 případů žen, které si stěžují na nucenou sterilizaci nebo na sterilizaci, která nebyla provedena v souladu s naší právní úpravou. Komise byla složena nejprve především z lékařů-odborníků a posléze byla rozšířena o zástupce veřejné správy – odborníky na problematiku romských komunit a ochrany lidských práv. Jsou v ní zaměstnanci Úřadu vlády, Ministerstva zahraničních věcí nebo Magistrátu města Ostravy. Ministerstvo zahraničních věcí je velice často ze zahraničí dotazováno na provádění sterilizací v ČR, a proto je i tam velký zájem na tom, aby se případy prosetřily. Myslím, že paní Tomisová to vyjádřila velice jasně: Stávající legislativní úprava umožňuje stíhání, pokud došlo ke sterilizacím v rozporu se zákonem. Budeme čekat na výsledky soudních procesů. Myslím, že ženy stěžovatelky mají velké štěstí v tom, že se jich paní Tomisová ujala a jejich případům se věnuje. Navštívila jsem jedno ze setkání sterilizovaných žen v Ostravě, která se konají v občan-

ském sdružení Vzájemné soužití, a měla jsem možnost seznámit se zběžně s jejich zdravotnickou dokumentací v rámci komise na Ministerstvu zdravotnictví. Jedna věc jsou dokumenty a druhá konkrétní tváře těch žen a jejich příběhy, které popisují. Paní Tomisová s těmito ženami pracuje velice dobře.

K prevenci: Paní Tomisová řekla, že vyhláška z roku 1972 byla na svou dobu velice pokrovská a moderní a už tehdy si její tvůrci uvědomovali, že sterilizace je zárokem, který není jako každý jiný, a že potřebuje nějakou samostatnou, striktní úpravu. Tato směrnice je platná dodnes a je, v případě, že je dodržována, dostačující pojistkou pro to, aby nedocházelo ke sterilizacím nechtemén nebo nuceným. My v komisi vidíme, že dokumentace zdravotnických zařízení je mnohdy v nepořádku. Některé případy jsme nemohli řešit, protože nemocnice nebyla schopna dokumentaci vydat. Často je dokumentace v takovém stavu, že nesplňuje parametry, které bychom požadovali.“

Jiřina Šiklová pak poukázala na problém sterilizací na Slovensku (před několika lety se tam řešilo asi 150 případů), ale i v Československu 70. let 20. století: „Charta 77 v dokumentu 23 z roku 1978 totéž konstatovala ještě za minulý režim, myslím, že by se mělo přihlížet ke kontinuitě režimů. V každém případě je strašně důležité o tom mluvit, protože tím, že se z toho udělá tato kauza, se může takovému zneužívání v příštích letech zamezit: pak si to každý lékař rozmyslí. V tomto směru jsou Romky i ty, které se v této věci angažují, opravdu průkopnice. Mohou udělat pro celou společnost daleko více, než si v tomto momentu, ve zdánlivě lokálním sporu, vůbec dokáží představit. Za to bych jim chtěla poděkovat.“

Ke sterilizacím v Československu za komunistického režimu se vrátil i odborník na romskou otázku **Ruben Pellar**. Upozornil na rozpor v aktivitách socialistického zákonodárství, kdy se koncem osmdesátých let finanční odměny za sterilizaci křížily se státní snahou podpořit růst zmenšující se populace.

¹ V listopadu 2005 dosáhla u českých soudů jisté satisfakce Helena Ferenčíková, která jako první kvůli nedobrovolné sterilizaci podala žalobu. Lékaři Vítkovické nemocnice v Ostravě jí po druhém porodu bez vědomého souhlasu podvázali vaječníky a připravili ji tak o možnost mít další děti. Ostravský krajský soud 11. listopadu 2005 rozhodl, že se nemocnice paní Ferenčíkové musí omluvit; nárok na finanční odškodnění ovšem zatím uznaný nebyl, protože podle soudu uplynula tříletá promlčecí lhůta. (Viz například články Petry Sasínové Za sterilizaci se ženě omluví v Mladé frontě Dnes a Aleše Honuse Nemocnice se musí omluvit ženě za sterilizaci v Právu, které vyšly 12. listopadu 2005.) – Závěrečné stanovisko veřejného ochránce práv k případům sterilizací je dostupné mezi dokumenty na <http://www.ochrance.cz> (s datem 29. prosince 2005).

IV. Co dělá pro Romy vláda?

V dalším průběhu semináře byl zařazen příspěvek Kateriny Jacques ze sekretariátu zmocněnce pro lidská práva: „Znám vaši práci a vím, že je až nemístné, abych vás jakkoli poučovala, jsem tady v roli dáblova advokáta. V této roli jsem kdykoli a kdekoli se pracovně vyskytuji. Kdykoli totiž zavítám do jednotlivých lokalit a do romských komunit, jsem atakována stížnostmi a nespokojeností s tím, jak pracuje stát. Do konfliktů a ideových střetů se mnohdy dostávám i v případech, kdy se pohybuji ve struktuře meziresortního vyjednávání – tedy na úrovni státní správy. Chtěla bych začít něčím, co mě napadlo v průběhu dnešního dne. Velmi mě totiž znervóznuje neustálé dělení přítomných na ‚my a oni‘ nebo ‚my a vy‘. A je jedno, jestli toto dělítko probíhá v rovině ‚my Romové a vy Neromové-gádžové‘ nebo ‚vy establishment a my občanská veřejnost-občané‘. To je přece úplný nesmysl. Realita je mnohem pestřejší a barevnější. Lidské osudy se proplétají vsemi téměř strukturami. Občan vstupuje do služeb státní správy a jiný úředník míří ze státní správy do samosprávy. Polarizování na ‚my a oni‘ je zcela nesmyslné a v průběhu dnešního dne nejvíce vykristalizovalo při hodnocení vztahu mezi ČR a EU.

Včera se mě jedna zde přítomná novinářka u příležitosti pietního aktu v Letech zeptala, zda jsme my, státní správa, znepokojeni kritikou ze strany Evropského parlamentu na téma Letů a situace Romů v Evropě a v ČR. Já vůbec nejsem zne- pokojena tím, že tato kritika přichází z EU. My jsme součástí EU a Evropský parlament je náš parlament, můj parlament. To, co se odehrává na půdě Evropského parlamentu, je pro mě doma a myslím si, že je zcela v pořádku, stejně jako u naše- ho národního parlamentu, že se napříč stranami a osobnostmi názory liší a tříští. Jednou se tyto spory týkají registrovaného partnerství, jindy zase registračních po- kladen. Stejným způsobem to funguje i v Evropském parlamentu a já se velice tě- ším, že moje děti, až budou dospělé, budou Evropský parlament vnímat jako svůj parlament a nebudou mít pocit, že na nás někdo houká z ciziny.

Ještě jednou opakuji, že polarizaci společnosti považuju za nesmysl. Necítím se být představitelkou establishmentu. Jsem prostě v tuto chvíli úřednice. A byla bych velice ráda, kdybych si mohla uchovat pozici člověka-odborníka nebo lépe člověka-učedníka, který se snaží být v určité oblasti odborníkem. Myslím si, že celá řada úředníků našich ministerstev dokazuje, že jsou odborníky, a nikoli drži- teli moci. Chtěla bych upozornit na to, že zde dnes, v sobotu, za platy, které státní úředníci pobírají, sedí celá řada státních úředníků. Jsou zde kolegové z Minister- stva vnitra, z Ministerstva práce a sociálních věcí, z Ministerstva školství. A celý den, ve svém volnu, poslouchají, jak jsou jejich resorty bezduché, jak jsou nepřá- telské k lidem, ke společnosti, k Romům, k diskriminovaným. A chci zdůraznit, že jich je zde téměř stejný počet jako Romů, kterých se téma dnešní konference osobně týká. Věci prostě nejsou tak černobílé, jak jsou občas prezentovány. Záro- veň bych chtěla říct: Nejsem odborník na Romy, nevystudovala jsem romistiku.

Romské téma mi osud přihrál do cesty. To ale neznamená, že by to byla úplná ná- hoda. Já romské téma vnímám jako obecný problém humanity, lidských práv. Romský problém je jen jakousi lupou, která zvětšuje jevy, které se odehrávají v celé společnosti. Když se bavíme o sterilizacích a o tom, jak lékaři jednají s rom- skými pacientkami, mluvíme především o tom, co je to kvalifikovaný souhlas s ur- čitým zákrokem. Domnívám se, že řada z nás ví, jaké to je, jednat s lékaři, kteří nás považují za nesvéprávné, neschopné zapojit se do rozumné debaty o našem zdraví. To, co se děje Romům, je jen zesílený obraz toho, co beztak existuje.

Včera mi v Letech položil otázku ještě jeden novinář. Ptal se, co to vypovídá o české společnosti, že na místě utrpení Romů máme v dnešní době prasečák a ne- ctíme jejich památku. No, co to vypovídá o naší společnosti? Že jsme necitliví. Naše společnost přistupuje ke starým lidem s velkým despektem a nectí památku svých zesnulých. Je to úplně běžné: rodiny z majority pohřbívají své blízké tak, že jim žádný pohřeb nevystrojí a často si ani nevyzvednou urnu. Někde jsem četla o tom, že se krematoria nemohou zbavit urem, které si nikdo nikdy nevyzvedl. Co to vypovídá o společnosti? Že je necitlivá k tomu, jak život končí. A Lety, to je jen velmi zesílený problém společnosti takové, jaká je. Nectíme památku, nechtíme mrtvé. Ani nevíme, proč bychom měli cítit romské oběti. Pan Rose zde mluvil o rasismu ve společnosti a řekl, že problém Romů je právě o naší společnosti. Ne- vymykáme se tím EU, myslím si, že jsme průměrní, v dobrém i ve zlém. Latentní i otevřený racismus zde je. Ve Francii spíše vůči Arabům, v Německu nejspíš vůči Turkům. U nás jsou terčem rasismu a nesnášenlivosti Romové a je potřeba s tím něco dělat. Chtěla bych pana Roseho doplnit. Když si klademe otázku, jakou vládu máme, odpovíděla bych slovy K. H. Borovského: takovou, jakou si zasloužíme. To není vláda, která se ustanovila nějakým nedemokratickým způsobem, je vygenerova- ná na základě demokratických procesů naší společnosti a odráží její zájmy.“

Kateřina Jacques popsala průběh legislativní snahy o prosazení antidiskriminačních pravidel a vyzdvíhla hlavně fakt, že se jedná o implementaci evropských směrnic. Tzv. antidiskriminační zákon je legislativní úpravou, která by obětem celého spektra diskriminačního chování (z důvodů rasy, pohlaví, sexuální orientace, věku atd.) umožnila odvolat se na tento *jeden konkrétní zákon*. „To představuje cosi, co bych nazvala ‚uživatelským komfortem‘,“ řekla Jaques. „Druhou možností je novelizace více než sedmdesáti právních předpisů. To je nepřehledné a pro uživatele složité. Dále je v zákoně obsažen orgán, který by obětem diskriminace mohl pomá- hat, a který by kladl důraz na mediační práci, až v druhé instanci na soudní.“

Zákon však stále ještě není přijat. „Půjde do druhého čtení a jeho odpůrci se vyskytují ve všech stranách, napříč politickým spektrem. Je celá řada poslanců, kteří ho odmítají, a já si dovolím drze dokonce i jednoho jmenovat – Marek Ben- da, předkladatel v ústavněprávním výboru PS PČR, který když slyší výraz diskri- minace nebo slovo gender, upadá do hysterických záхватů smíchu. I to je obraz naší společnosti – antidiskriminační zákon je podstatná věc, kterou se nám nedáří

přijmout. Není samospasitelný, ale jistě by zlepšil klima ve společnosti a pozdvihl všeobecnou kulturu a povědomí o tom, co je diskriminace a jak se proti ní bránit. Věřím, že by zákon nebyl nijak významně zneužíván, ale že by pomohl potenciálním původcům diskriminace zorientovat se v problému a vlastní nedostatky odstranit. Věřím totiž tomu, že například řada zaměstnavatelů diskriminuje, aniž by si toho byla vědoma.“

K vládní kampani proti racismu Kateřina Jacques jakožto její koordinátorka poznámenala: „Řeknu to velice vulgárně: dokud v této společnosti budou lidé, kteří nemají co jít, nepovažuji za smysluplné, abychom na kampaň proti racismu požadovali větší finanční obnوسy. Myslím, že čtyři miliony zatím stačí na to, aby vláda vyslala společnosti signál, že se od racismu, diskriminace a xenofobie distancuje. A od toho kampaň je. Vzdělávání proti rasovým předsudkům a xenofobii musí probíhat v rodinách, ve školách, v celé společnosti – a v tom žádná kampaň nepomůže. Existuje celá řada vzdělávacích programů, které jsou podporovány ze státních prostředků a které jsou zaměřeny na budování tolerance a boj proti racismu.“

Ke koncepci integrace romských komunit do společnosti Kateřina Jacques uvedla: „Proč usilujeme o integraci a ne asimilaci, co tím myslíme? Je to jenom pojmosloví, nebo za tím něco stojí? Proč říkáme romské komunity v plurálu a nikoliv romská komunita nebo Romové? Má to svůj hluboký význam a smysl. Koncepce staví na třech pilířích, vychází ze tří perspektiv: lidskoprávní, sociokulturní a národnostní. Ty se musí prolínat a doplňovat. Žádná nemá navrch. Poslední verze koncepce byla vládou schválena v těchto dnech a její text je přístupný na internetu.¹ Jedná se o dokument kompromisní a konsensuální, který musí projít mezi-resortním připomínkovým řízením. Nemá smysl předkládat vládě něco, o čem budeme tvrdit, že to je ideální představa, jak by věci měly být, ale víme, že je to reálně politicky nebo finančně zcela neprůchodné. My se do určitých bitev pouštíme, tam, kde máme pocit, že to má smysl, anebo je to nezbytné. Jinak si ale myslím, že pokud koncepce nebude materiálem konsensuálním, na kterém se shodne nejenom vláda, ale hlavně *vláda spolu se státní a místní samosprávou, pak nemá význam*. Největší problém je právě na místní, samosprávné úrovni. Koncepce je sice poměrně dobře napsaná, myslím si, že obsahuje všechno, co je pro integraci příslušníků romských komunit do společnosti třeba udělat, ale problém je v její implementaci, především na komunální, lokální úrovni. Tam totiž běží všechno jinak. Komunální politik dělá ve svém místě politiku takovou, která mu umožní být opět zvolen. Pokud žijeme ve společnosti, kde je latentní racismus a kde panuje nenávist vůči sociálně vyloučeným, tak politik, který bude jednat zcela v souladu s naší vládní koncepcí integrace romských komunit do společnosti, má jednu velkou jistotu – a v tom se s panem Prokešem výjimečně shoduji –, že nebude už nikdy zvolen. A takové případy znám.“

¹ Viz dokumenty Rady vlády ČR pro záležitosti romských komunit na internetové stránce <http://wtd.vlada.cz/vrk/vrk.htm>.

Naopak cesta k popularitě a k velkému volebnímu úspěchu bohužel zní: „zatočit s Romy, zatočit s nepřizpůsobivými, vytlačit je mimo lokalitu“ a nějakým způsobem deklarovat tzv. spravedlnost. To je strašně relativní pojem, kterým se ale vždycky argumentuje. To není spravedlivé. Není spravedlivé se k Romům chovat jinak než k ostatním občanům našeho města. A já tvrdím, že není spravedlivé chovat se ke všem stejně, protože stejně nejsme. Někteří prostě pomoc potřebují – byť na přechodnou dobu. Romové dokáží formulovat své potřeby a představy, ale je na nás, na majoritě, abychom jím v tom pomohli, abychom odstranili znevýhodnění a nepoměr, který vznikl v minulosti a který si Romové nezavinili. Je to v zájmu celé společnosti, jejíž soudržnost je jedinou možností, jak žít v míru.“

V. Holocaust a kolaborace – Připomínka obětí romského holocaustu v koncentračním táboře Lety u Písku

Samostatný blok semináře byl vyhrazen koncentračnímu táboru v Letech u Písku a aktivitám směřujícím k odstranění velkovýkrmny veprů, jež dnes stojí na jeho místě. Důležitým aspektem, který stimuloval debatu o tomto problému, byla fotografická výstava *Lety – příběh zamlžené genocidy*, připomínající více než šedesát let starou tragickou historii. Výstava vznikla z podnětu Milana Horáčka, člena Evropského parlamentu, a byla uspořádána Výborem pro odškodnění romského holocaustu. Prezentována byla nejprve v Evropském parlamentu (vernisaž 19. dubna 2005), 6. června 2005 byla zahájena v Praze v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR a 21. června 2005 v Senátu.

Lety jako příklad – Kolik mrtvých je málo?

Jaroslav Šonka

Do debat o historii Sintů a Romů, o jejich odškodnění i další integraci, o tom, co by mělo být prosazeno ze strany většinové populace, vrůstá v posledních letech téma aktuálního vývoje jednoho konkrétního místa. Malá obec Lety u Písku je místem, na kterém se nacházela romský tábor. Jednalo se nejprve (1940–1942) o tzv. „pracovní tábor“ pro nepřizpůsobivé osoby. Přijetím říšského zákonodárství v protektorátu Čechy a Morava však bylo brzy jasné, že se za označením skupin, které měly být do tábora soustředěny, skrývá opatření zaměřené téměř výlučně proti Sintům a Romům. Od srpna 1942 se z tohoto tábora stal tábor sběrný, tedy koncentrační. Jeho osazenstvo bylo odtransportováno do vyhlazovacích táborů, většinou do Osvětimi. Tuto dobu přežilo jen několik málo obětí. V koncentračním táboře v Letech došlo k rozšíření epidemii, hlavně mezi dětmi. Během krátkého období zde zemřelo z více než 300 obětí, mezi nimi 241 dětí. Podobné informace dnes máme i o dalším takovém táboře na Moravě – v Hodoníně u Kunštátu.

Ve všeobecně akceptované české historiografii okupace (1938–1945) vznikla v posledních desetiletích pevná, i když zpochybnitelná představa o kolaboraci. Soudy se ji po osvobození zabývaly velmi intenzivně, došlo i k hrdelním trestům – zdá se tedy, že vše potřebné k národní očistě se již stalo. Historická reflexe, obdařená po roce 1989 zvýšující se svobodou úsudku, však shromažďuje stále rostoucí katalog pochyb. Pochyby začínají již diferencovaným hodnocením odboje. Například odbojová organizace zvaná

„Rada tří“ signalizovala 23. srpna 1944 do Londýna prezidentu Benešovi: „Nestrpíme návrat Němců, včetně Židů...“¹

Diferencované povědomí o různých, hlavně i rasistických a diskriminujících pozicích některých Čechů vůči pronásledovaným skupinám roste. To jistě povede k přehodnocení pohledu na kolaboraci. Její dějiny dostanou další kapitoly, které však nebudou mít ve svém středu významné kolaboranty a zločince, jakési výjimky z národního charakteru. Jednotliví zločinci chápání jako deviace od národního standardu se hodí ke všeobecně akceptovanému pocitu kolektivní oběti. V budoucí historiografii kolaborace půjde o malé příspěvky k úspěchu třetí říše. Co s takovými osudy dnes neznámých malých Čechů, s osudy, které nahlodávají většinový samolibý pocit spravedlivých vítězů druhé světové války? Popsat vinu je důležité, i když nebude snadné dát vinkům konkrétní podobu a jméno. V Osvětimi zavražděný Otto Weiss popisuje v hněvivé básni² osoby, které procházejí kolem fronty Židů před transportem, aby se nabídly jako správci majetku deportovaných. Chamtivě argumentuje: „Maj to dostat voni?“ Rozumíme, „voni“ jsou Němci. Je to tedy zahrávání si s odporem vůči okupantům, ale současně využívání dané protektorátní situace. Podobně jednal i český velitel letského koncentračního tábora, když vězněným Romům nepředal ani ty potraviny, na které měli podle pravidel tábora nárok a obohacoval se na jejich úkor.

Mají tito lidé tvář? Máme se jimi zabývat? V případě koncentračního tábora Lety u Písku, který se v posledních letech stal diskutovaným příkladem, některá jména známe a je zajímavé podívat se na jejich osud, tehdy i v době pozdější. Je ovšem nutné překonat lhůstěnost vzniklou po roce 1948.

Ale máme zde i lhůstěnost dnešní. Jak aktualizovat otázku, zda i poválečné roky 1945–1948 byly opravdu čistě demokratickou dobou, zda se veškeré vyrovnaní s dobou válečnou tehdy odehrálo tak, jak bychom si to představovali dnes? Smutnou součástí této otázky je nejistota o tom, kolik protektorátních kolaborantů ihned po skončení války, někdy dokonce již několik dní před jejím koncem, vsadilo na příští komunistickou totalitu. Někteří kolaboranti tak vyvinuli bezohledné mimikry, kterým se vyhnuli odsouzení za kolaboraci s nacisty. Jakkoli byla demokratická, poválečná republika nezaručila patřičnou reflexi válečné periody. Je to jasné dnešní problém. Po roce 1948 již neexistovala možnost svobodně uchopit palčivé otázky národní existence. Komunistická instrumentalisace minulosti zakryla tvrdosíjnou patinou jakoukoli možnost svobodné reflexe. Práce na svobodné a očistně působící kritice vlastní minulosti začala většinou teprve 1989. Týkala se v podstatné míře i spravedlivého pohledu na romský holocaust, na českou kolaboraci při této genocidě i na pozdější, téměř celonárodní mlžení.

Ve všech těchto bolestivých periodách národního vývoje Čechů (tentokrát výjimečně miněno etnický) se subtilní vliv špatného svědomí projevil v kolektivní racionalizaci:

¹ Citováno podle sbírky dokumentů Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945, ed. Jitka Vondrová, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, s. 281.

² Otto Weiss: *Tak bolely hvězdy*, Praha, Sefer 1998, s. 52.

Fatální slovíčkaření je viditelným jevem. V souvislosti s případem tábora Lety se v dopise Odboru kultury ONV Písek z 31. července 1980 dočteme: „Nejde tedy o koncentrační tábor, ale o pracovní tábor, který byl vybudován v roce 1942 jako kárný tábor pracovní, později jako sběrný tábor pro cikánské obyvatelstvo.“¹ Jak fatální je srovnání takových formulací s nacistickými texty o „rodinném táboře“ v Osvětimi-Březince, který pro Sinty a Romy sloužil jen k oslabení odporu před likvidací. Silná rodinná pouta tohoto společenství byla totiž překážkou plynulého postupu v sériovém zabíjení. Byla tedy Březinka-Birkenau „rodinným táborem“, Terezín městem, které „věnoval vůdce Židům“ a Lety ne koncentračním táborem „ve smyslu toho, co si pod koncentračním táborem běžně představujeme“, jak tvrdí Václav Klaus.² Otřesné slovíčkaření, fatální jazykový přístup, se musí stát tématem diskuse. Politická kultura i historiografie potřebuje zásadní jazykovou očistu.

Ale takové slovíčkaření ovlivňuje i politickou debatu poslední doby. V roce 1968 opustil Milan Horáček Československo a v exilu byl jedním z hlavních organizátorů boje za lidská práva a vydavatelem exilových tiskovin. Spoluzakládal německou stranu Zelených a byl i členem Bundestagu. Dnes je poslancem Evropského parlamentu, byl zvolen na kandidátské listině tří východoněmeckých spolkových zemí. Současně je Horáček stále zapojen do vývoje své vlasti. Některé politické síly však přispívají do diskuse o romské problematice a bývalém koncentračním táboře Lety zajímavým nálepkováním: „Jeden německý poslanec“ – tato formulace často i bez jména – prý provokuje a dělá problémy reprezentantům České republiky. Protiněmecká atmosféra se dá zneužít i zde.

V textech z konference, které jsou publikovány v tomto svazku, je řada odkazů na význam většinové společnosti. Společnost, která určuje tón debaty a jejíž volent představitelé sestavují rozpočty, má specifický druh zodpovědnosti. V jejím kontextu vzniká řada překážek integrace, které jsou založeny na předsudcích. Problém integrace je společným problémem většiny i menšiny. Existují tedy na jedné straně prvky vzdělání, které se vztahují na menšinu a její zapojení do většinové společnosti, ale na druhé straně také většinová společnost musí zahrnout do svého kánonu vzdělání proky, které ji vůči menšinám otevírají. S ohledem na evropskou historii 20. století je předpokladem rozvoje vzájemné otevřenosti hlavně reflexe minulosti. V české společnosti se nakupila řada překážek. V případě bývalého koncentračního tábora Lety to nejsou jen nedostatečné vědomosti. Během lhůstojných let komunistického systému vznikla na území tábora velko-

¹ Citováno podle Markus Pape: *A nikdo vám nebude věřit*, Praha, G+G 1997, s. 189.

² Václav Klaus v rozhovoru pro Lidové noviny ze 14. května 2005 (viz pozn. 1 na s. 22) o táboře Lety mimo jiné řekl: „Ukazuje se, že to s tím tábořem je složitější. že to byl původně pracovní tábor pro ty, kteří odmítali pracovat. Zdaleka ne jen romský. Není to opravdu koncentrační tábor v tom slova smyslu, jak každý z nás podvědomě rozumí slovu koncentrační tábor a vidí Osvětim, Buchenwald a tyto věci. Samozřejmě se tam odehrála celá řada tragických věcí. Rozumím-li ale tomu, tak oběti toho tábora byly primárně spojené s epidemiemi skvrnititého tyfu, a nikoli s tím, co bývá tradičně chápáno jako oběť koncentračního tábora.“

výkrmna vepřů a tento nedůstojný stav čeká na přijatelné řešení. Směšování hospodářských argumentů s potřebou důstojné vzpomínky na oběti tohoto tábora nevrhá na úroveň etické debaty v České republice nejlepší světlo.

Lety u Písku – zacházení s minulostí jako základ pro budoucnost

S komentářem k výrokům českých politiků v tisku, bagatelizujícím podstatu tábora v Letech u Písku, vystoupil na semináři poslanec Evropského parlamentu Milan Horáček.

„Do roku 1941 byly Lety skutečně táborem, kde se shromažďovaly tzv. živly neochotné pracovat, ale od roku 1942 až do jeho uzavření, kdy všichni tam zbylí Romové byli deportováni většinou do Osvětimi, to byl jasný a zřejmý koncentrační tábor! Takže o tom nehodlám diskutovat, ani když jeden vzdělaný komunista, který má platformu v Evropském parlamentu, tvrdí opak.¹ To je to holé neštěstí, které tu prostě je. A proto prohlašuju zcela jasně a zřetelně, ať už to vyvolává jakoukoli averzi, že ten prasečák je třeba odstranit. To, co se kolem Letů u Písku děje, je institucionální popírání romského holocaustu.“

Milan Horáček se též vyjádřil k aktuálním otázkám politické debaty o památníku na místě koncentračního tábora v Letech u Písku. Ostře se ohradil proti kolportovaným komentářům českých politiků, kteří tvrdili, že tuto kauzu umístil do rezoluce parlamentu pouze jeden poslanec Evropského parlamentu.² Popsal zejména průběh vernisáže výstavy o Letech, kterou instaloval nejprve v budově Evropského parlamentu:³ „Na vernisáž přišlo několik poslanců taky z ODS. Nikdo z nich mě neoslovil – ani při výstavě, ani o týden později, během rozpravy v parlamentu, kterou uváděl Vladimír Špidla, protože je komisař, který má sociální otázku na starosti. Dvě hodiny jsme o tom diskutovali, já jsem vystoupil s kauzou Letů. Moje řeč byla krátká, ale jasná. Řekl jsem, co jsou Lety, co se tam stalo, co jsme dělali za výstavu a že k tomu mám dokumentaci. Nikdo z poslanců ODS se do té diskuse nepřihlásil, nikdo za mnou nepřišel a neřekl: „Já tuhle myšlenku neschvaluju,“ nebo: „Bylo to jinak.“ A poté, co se to odhlasovalo, najednou se ozval pan Macek,⁴ cynickým způsobem, a pak se vyjadřuje takovým způsobem pan prezident,⁵ vlastně už čtrnáct dní

¹ Míněn je Miloslav Ransdorf, místopředseda Komunistické strany Čech a Moravy a člen Evropského parlamentu, který hlasoval proti parlamentnímu usnesení o Romech v EU a svůj postoj zdůvodnil téhož dne slovy: „Jako historik vím, že se ohledně Letů bezuzně lže. Žádný skutečný koncentrák tam nikdy nebyl.“ (Viz článek EU žádá Česko: Zrušte vepřín v Letech, převzatý ze zpravodajství ČTK, Lidové noviny, 29. dubna 2005.)

² Viz například rozhovor Lidových novin s Václavem Klausem ze dne 14. května 2005 (viz pozn. 1 na s. 22).

³ Výstava nazvaná *Lety – The History of a Genocide Cover-Up* byla v Bruselu zahájena 19. dubna 2005.

⁴ V pravidelném úterním komentáři v Lidových novinách z 3. května 2005 (Miroslav Macek: Lety a úlety aneb vepřín ve pří).

⁵ Viz pozn. 1 na s. 22 a pozn. 2 na s. 52.

potom, kdy se mohl informovat o tom, co to bylo, jak to bylo, proč to bylo. Podle mě je to hanba. Co s tím, když máme takového prezidenta?“

Ke kritice zpochybňujících výroků na adresu koncentračního tábora v Letech se připojil i Čeněk Růžička, předseda Výboru pro odškodnění romského holocaustu: „Mnozí z vás víte, jak dlouho se naše sdružení snaží ten prasečák z Letů dostat pryč. Spolupracujeme s mnoha organizacemi, jednotlivci a pořád se nám to jaksi nedáří. Nyní máme konečně velikou šanci, prostřednictvím Evropského parlamentu, prostřednictvím jeho poslanců, se konečně domoci spravedlnosti. Ovšem bude také záležet tady na nás všech, jak se k problému postavíme. Nejen na Romech, ale opravdu na nás všech. Já předpokládám, že o té kauze drtivá většina z vás podrobnosti zná. Rád bych diskutoval o tomto morálně-etickém problému. Nás Romy štve, že se tento problém politizuje. Ale politizuje takovým způsobem, že to by se snad hodilo do sedmnáctého nebo osmnáctého století. A máme 21. století a odpůrci projektu jsou inteligentní lidé, jak jsme slyšeli tady od pana poslance Horáčka. V případě prezidenta jsme to rozebrali: Jeho článek, o čem to vlastně je? A vyjadřovat se takovýmhle způsobem k místu, které znamenalo pro české Romy takřka vyhubení? Ze 7500 Romů, které odvezli do koncentračních táborů, se jich vrátilo jenom 500, a komunita původních českých Romů, ze které pocházím, prakticky zmizela z tohoto světa, jenom pář se jich zachránilo, já jsem jejich potomek. To je hrůza, opravdu hrůza.“

Poslankyně Evropského parlamentu **Viktória Mohácsí** k problému řekla: „Osobně si myslím, že Česká republika je státem, který postavil na místo bývalého koncentračního tábora veprín, takže je na něm, aby ho také odstranil. Ve strukturách Unie samozřejmě existují různé fondy a rozvojové plány, kde lze pod nějakým titulem žádat o financování, může se to i podařit, je však mým osobním názorem to, že financovat by se náprava této situace měla převážně z českých zdrojů a nikoli ze zdrojů evropských. Asi před půldruhým měsícem jsem o této problematice veprínu v Letech mluvila s panem Horáčkem a navrhovala jsem, že až přijedeme na tuto konferenci, měli bychom se setkat buď s premiérem, ministrem a nebo náměstkem ministra, který by mohl být kompetentní ve věci odstranění veprína. V té době tady však byla složitá situace, tehdejší premiér stál před rezignací a teď už je tu jako premiér někdo nový. Já opakuji svůj návrh: zorganujme podobné setkání s premiérem, ministrem nebo s vysokými státními činiteli zodpovědnými za tuto problematiku. Toto by měla být cesta nátlaku na českou stranu, aby se ta věc co nejdříve vyřešila.“

Na problém veprína na místě Letů se ve svém vystoupení soustředil vládní zmocněnc pro lidská práva **Svatopluk Karásek**: „Osobně jsem zcela zásadně pro to, aby byl ten veprín odstraněn z tohoto místa. Myslím si, že to má hlavně symbolický význam. Symbol znamená dvě věci: znamení, ale také vyznání. Když je teď v Letech prasečák, je to také vyznání naší společnosti i znamení, jakou úctu asi tak máme k našim romským bratrům. Symbol znamená snášet, opakem je diabolos, ten co roznáší, takže opakem vyznání je dábelství. Teď jde jenom o to, jak toho odstranění dosáhnout. Nebude to jednoduché, protože veřejné mínění nebude na

naší straně a je nás a bude nás v této zemi pář, kteří o to budeme usilovat, a ostatní budou symbolicky snášet mnohé podstatné argumenty, proč se to tak nemá dít. Mnozí lidé z politiky, kteří se toho už v dřívějších letech ujali, si na této problematice vylámal zuby – jednou to byl Vladimír Mlynář, který se toho aktivně ujal, vnášel to do vlády, jednou to byl Petr Uhl. Všechno se to nepovedlo a vždycky to narazilo na praktickou otázku financování. Teď se ozval Evropský parlament. Volali mi z ČTK a chtěli znát moje stanovisko. Řekl jsem jasně, že jsem pro zbourání.“

Karásek pak diskutoval řadu chybných a nepodložených údajů o sumách, které by přestěhování firmy stálo a za realistický odhad označil čísla ve výši několika desítek milionů korun. Dále řekl: „Je nutné teď jednat s firmou, která ten veprín vlastní a přesně s nimi určit, kolik by stál náhradní veprín někde jinde. Vítám iniciativu, která vzešla z Evropského parlamentu, ale bojím se toho *nátlak*, možná že je příliš silné i slovo *tlak*. Podle mne je správný výraz *inspirace*. Ovšem inspirace trvalá a dlouhá, která znamená, že občané Evropy to berou za svou věc, že to není jen nás soukromý problém, ale že to je evropský problém. Takže se stydím za výroky našich politiků – pana prezidenta,¹ pana Ransdorfa.² Podle mě je špatné, co je dnes v novinách: Že to zaplatí Evropský parlament. Myslím, že by se spíš mělo o finanční pomoci Evropského parlamentu mlčet. Měli jsme jednat, nejprve zjistit, kolik to doopravdy bude stát, pak jednat s naší vládou a pak na závěr se ptát po pomoci Evropského parlamentu.“

Sociolog a člen Helsinského občanského shromáždění **Václav Trojan**, který se dlouhodobě zabývá problematikou menšin, pak dodal: „Ti, kdo mě znají, vědí, že jsem o tomto tématu mluvil ještě dříve, než celá ta kauza začala, ještě než byl postaven ten památník, který tam je, na místě hromadných hrobů. Setkali jsme se s nenávistí lidí a úřadů. Ten problém je daleko složitější, než se dá vůbec v takhle krátké době prodiskutovat. Jak to tak bývá, jsou z toho vyčleněny symboly a zkratky, které se používají v tisku a v médiích. Já bych chtěl říct jenom několik bodů.

První je otázka vztahu Čechů k vlastní historii. Za druhé: Není to otázka České republiky, nikdy to otázka České republiky nebyla, a není to dokonce ani otázka romská, ale je to otázka vztahu k zločinům, ke kterým došlo za druhé světové války. K tomu je potřeba říct toto: Československo v roce 1961 přistoupilo, tak jako většina evropských států, na všeobecnou evropskou konvenci, že se budou důstojným způsobem upravovat a ošetřovat místa, kde došlo ke zločinům za druhé světové války. A úmyslně se nechci zapojovat do debaty, jestli to byl tábor sběrný, koncentrační, a já jsem několikrát podpořil pana Polanského,³ který dokonce tvr-

¹ Viz pozn. 1 na s. 22 a pozn. 2 na s. 52.

² Viz pozn. 1 na s. 53.

³ Americký historik Paul J. Polansky se v devadesátych letech minulého století intenzivně zabýval historií koncentračního tábora v Letech u Písku, vedl rozhovory s přeživšími oběťmi romského holocaustu, pokoušel se o napravení nynější situace na místě tábora a vytvoření vhodného památníku obětem, jež zde zahynuly. V roce 1998 vydal knihu

dil, že to byl tábor vyhlazovací, protože tam byly naprosto nepřirozeným způsobem vytvořeny podmínky, kde umíraly děti – jenom za půl roku umřelo 155 dětí z 1300 lidí, to přece není žádný normální úbytek lidí. Ale tuto otázku nechci rozebírat, nechť ji rozebjí historici, politikové.

Domnívám se, že Česká republika převzala tento mezinárodní závazek a má důstojným způsobem uchovávat místa, kde za druhé světové války došlo ke zločinům proti lidskosti. K tomu bezesporu patří místo, kde je ten veprín. Otázka, jestli ten prasečinec zasahuje přesně do těch míst, kde stál tábor, je opravdu trapná, ale kdo chtěl, mohl se přesvědčit, existovaly plánky. My jsme to dokonce ještě s panem Polanským kružítkem vyměřovali kdysi dávno, podle různých dobových fotografií. Je to skutečně uvnitř toho areálu toho prasečince! To všechno jsou podle mě podružné věci. Zásadní je otázka evropské historie a vztahu českého národa a státu k zachování této historie a postoj k tomu, že se Evropa jednou provždy dohodla – a to dávno předtím, než vznikla EU – o tom, že zločiny, ke kterým došlo za druhé světové války, se nesmějí opakovat. A kvůli tomuto mementu chci, aby se všemi silami, jak říkal tady Sváťa Karásek, ten symbol zachoval, aby se ukázalo, že jsme schopni vlastní a evropskou historii v centru Evropy důstojným způsobem popsat, uchovávat v našich pamětech a zaujmít k tomu postoj, který si zaslouží.

A konečně poslední bod: Dost se divím, že se do toho ještě nezapojili a vyzývám tímto všechny aktivisty za ochranu zvířat, protože ten veprín v Letech vůbec neodpovídá současným normám EU. Ten veprín, a tady se dostáváme k otázce, která je už čistě naše vnitřní, česká, politická záležitost, ten prasečinec byl narychllo privatizován, byl privatizován naprostoto podhodnoceným způsobem, nadhodnoceným způsobem se z něho nyní chtějí čerpat peníze. A bohužel je třeba říct, že tak velký prasečinec se za 63 milionů nemůže postavit někde jinde. Uznávám, že celý ten projekt je velmi nákladná věc. Ale myslím si, že ta věc je daleko komplikovanější, je to otázka české ekonomiky, je to otázka dodržování etických principů nejenom vůči zvířatům, nejenom vůči historii, ale dokonce i hygienických a dalších norem – a ty jsou evropské.“

---

svědectví pamětníků-přežívších vězňů koncentračního tábora v Letech (*Black Silence*). O tyto vzpomínky se opíraly též Polanského básnické sbírky *Living Through It Twice* a *The River Killed My Brother* a román *The Storm*.

Překonávání hranic – Lety u Písku leží v Evropě...

Na seminář o menšinové politice vůči Sintům a Romům, kde zazněla též řada příspěvků a připomínek k dnešní situaci na území bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku, navázala na podzim 2005 konference nazvaná *Překonávání hranic – Lety u Písku leží v Evropě...* Mezinárodní setkání proběhlo 21. října opět v pražském Goethe-Institutu a zaměřilo se na politické a historické zpracování a vyrovnávání se s holocaustem Sintů a Romů v Evropě. Konferenci uspořádala nadace Heinrich-Böll-Stiftung v Praze ve spolupráci s Výborem pro odškodnění romského holocaustu, Ústřední radou německých Sintů a Romů a Goethe-Institutem v Praze. Uskutečnila se za podpory Evropské komise (v rámci programu „Rozšíření 2004“).

Ze zahraničních účastníků na konferenci vystoupili Romani Rose, předseda Ústřední rady německých Sintů a Romů, Roman Kwiatkowski, předseda Asociace Romů v Polsku a paní Erika Thurnerová z Ústavu politických věd Univerzity v Innsbrucku. Aktuální postoj české vlády k problematice Letů u Písku představil na konferenci vládní zmocněnc pro lidská práva Svatopluk Karásek, názory uvnitř Evropské unie prezentoval poslanec Evropského parlamentu Milan Horáček. Za Výbor pro odškodnění romského holocaustu promluvil jeho předseda, pan Čeněk Růžička. Šéfredaktorka časopisu Romano voďi (Romská duše) Jarmila Balážová se ve svém příspěvku věnovala prezenci a ohlasům na téma Letů u Písku v českých médiích. Účastníci setkání zhledli též dokumentární film o holocaustu Romů v Čechách (...to jsou těžké vzpomínky) režisérky Moniky Rychlíkové.

Jakožto shrnutí z konference *Překonávání hranic – Lety u Písku leží v Evropě* publikujeme na tomto místě článek Radky Steklé (vyšel v Romano voďi / Romská duše č. 11/2005).

Z Letů u Písku by se neměl stát obchod Radka Steklá

Necelých 33 let stojí na místě bývalého koncentračního tábora v Letech u Písku veprín. Již deset let na tragickou minulost upomíná opodál stojící skromný památník. „Z hlediska Romů jde o místo, které je nečisté,“ prohlásil na nedávné konferenci s názvem *Překonávání hranic – Lety u Písku leží v Evropě...* Roman Kwiatkowski z Asociace Romů v Polsku. Zda Romové budou čekat dalších deset let na vyřešení otázky ohledně zrušení veprína, to z diskuse naštěstí nevyplynulo.

O tom, že dnešní situaci, co se vnímání romského holocaustu týče, předcházela desetiletí negace a desinterpretace, mluvili v Goethe-Institutu hosté ze sousedních zemí, kteří přijali pozvání k diskusi pořádané nadací Heinrich-Böll-Stiftung a Výborem pro odškodnění romského holocaustu.

V internačním táboře v rakouském Lackenbachu byl za války zpečetěn osud čtyř tisíc Romů a Sintů. „V sedesátých a sedmdesátých letech naráželi aktivisté se snažití vybudovat památník romským obětem na nepochopení politiků, teprve v letech osmdesátých dosáhli úspěchu,“ řekla o dlouhotrvajícím rakouském přiznávání holocaustu Romů a Sintů Erika Thurnerová z Ústavu politických věd na Univerzitě v Innsbrucku. Rakouští Romové se dočkali svého památníku v roce 1984. Stejnou minulostí poskrvněný Salzburg se k podobnému kroku odhodlal až v polovině devadesátých let.

V Polsku byl romský holocaust až do 90. let ve srovnání s židovským systematicky negován. „Ze začátku jsme byli vnímáni jako podivíni, když jsme vyžadovali památníky na místech romského holocaustu,“ řekl Roman Kwiatkowski pro Romano vodi. Dnes už se díky polské Asociaci Romů ve spolupráci s nadací Polsko-německé smíření podařilo odškodnit 2100 osob internovaných v koncentračních táborech.

„V poválečném Německu byli Romové a Sintové, kteří přežili genocidu vlastního národa, nadále vystaveni poškozování a diskriminaci,“ uvedl Romani Rose z Ústřední rady německých Sintů a Romů. Bývalí nacističtí pohlaváři obsadili řadu úřadů a institucí a popírali deportace Romů a Sintů z důvodu rasových. „Romové tak byli zbaveni nároků, které vyplývaly z odškodňovacího zákona,“ uvedl dále Rose. Dle jeho slov byla jednou z úspěšných akcí za uznání kříd způsobených na Romech a Sintech protestní hladovka v Dachau o Velikonocích roku 1980. Policie a soudy totiž i 35 let po válce nadále používaly zvláštní evidenci Romů a Sintů z období nacismu. „Všechny tyto protesty vedly v roce 1982 k oficiálnímu uznání genocidy Romů a Sintů z rasových důvodů,“ dodal Rose.

Lety u Písku si už svůj památník vybojovaly. Přesto debaty ohledně tohoto místa neutichají. Zmíněné zrušení a přestěhování vepřína leží na srdci nejenom Romům v České republice, ale i v jiných evropských zemích a podnítilo diskusi až v Evropském parlamentu. „Každému, komu jsem o Letech říkal, přišlo nemyslitelné, aby na místě koncentračního tábora byl prasečák,“ uvedl pro Romano vodi Milan Horáček, iniciátor výstavy *Lety – příběh zamlčené genocidy*, a poslanec Evropského parlamentu za německou Stranu zelených. Hlasy z Evropského parlamentu neopomenul v Goethe-Institutu připomenout ani Čeněk Růžička z Výboru pro odškodnění romského holocaustu: „Vzhledem k minulosti a romskému holocaustu by měl být prasečák v Letech odstraněn a mělo by být vybudováno důstojné pietní místo.“ Jasné stanovisko sdělil pro Romano vodi také Roman Kwiatkowski: „I já jsem neoficiálně velmi kritizoval situaci, která je kolem tábora v Letech u Písku.“ Stejný postoj má dle jeho slov také předseda polského parlamentu či velvyslanec Izraele.

„Lety u Písku by se neměly stát obchodem,“ upozornil Rose. Následná vášnivá diskuse však ukázala, že jen morálka spor ohledně dalšího osudu Letů nevyřeší. Co se zodpovědnosti týče, má Česká republika až na některé politické špičky v otázce letského vepřína poměrně jasno. Zvažuje se likvidace stejně jako přemístění objek-

tu na jiné místo. Obojí však má stát přijít na příliš mnoho peněz, než aby se situace dala elegantně a bezbolelně vyřešit. Česká vláda podle vládního zmocnence pro lidská práva Svatopluka Karáska vede jednání s akcionáři letského vepřína. „Uvažuj racionálně a tržně. Za vyvlastnění požadují 300 milionů,“ uvedl. Jak sdělil Milan Horáček, vepřín byl v roce 1993 privatizován za pouhých 3,5 milionu korun. Za ideálních podmínek by dle Karáskových slov mohla být jednání o Letech ukončena v červnu 2006, tedy do konce vládního období. „Je to tak složité a jsou v tom tak různé zájmy, že se neodvážuji říct, v jaké fázi jsou nyní jednání,“ dodal pro Romano vodi Horáček.

„Nedovedu si představit, jak má vypadat dialog mezi Romy a Neromy v České republice, kde na místě romského holocaustu existuje vepřín,“ vyjádřil se Kwiatkowski pro Romano vodi k celospolečenské náladě vůči Romům v České republice. Jistý krok vpřed ale ohledně referování o romské menšině učinila dle novinárky Jarmily Balážové česká média. Před rokem 1989 se podle jejích slov o letském a hodonínském koncentračním táboře vůbec nepsalo. Totální předlistopadovou absenci tématu romského holocaustu snad částečně splatila Monika Rychlíková, autorka filmu *To jsou těžké vzpomínky*, uvedeného na konferenci. Kombinací dobových materiálů a výpovědí Romů, kteří prošli tábory v Letech u Písku a Hodonínsku u Kunštátu, vznikl emocionálně těžko stravitelný dokument doby, kterou se i dnes někteří odváží zpochybňovat. Ti, pro které jsou Lety především obchodní záležitostí, by měli nad tímto snímkem zptytovat svědomí. Protože – jak se vyjádřil na konci našeho rozhovoru Roman Kwiatkowski: „Každý má právo na to, být důstojně pohřben, my Romové také.“

Genocida Romů v Čechách a na Moravě

Petr Lhotka

V Československu žilo před rokem 1938 asi 70 až 100 000 Romů. Drtivá většina z nich byla usazena na Slovensku. Oficiální statistiky přitom u Romů s domovskou příslušností na území tehdejšího Československa udávaly nižší počty. Podle sčítání provedeného v letech 1922–1924 bylo na území Československa celkem 56 266 Romů, z toho v Čechách 579 osob a na Moravě a ve Slezsku 2139 osob. Zatímco moravští Romové žili polousazeně nebo usazeně v romských osadách na jihovýchodě Moravy, čeští Romové většinou kočovali. Jednotlivé skupiny Romů byly doplněny maďarskými Romy žijícími na jihu Slovenska a Sinty (němečtí Romové), kteří se zdržovali v místech obývaných německy mluvícím obyvatelstvem.

Před příchodem nacistů byl typický xenofobní (tj. zaměřený proti určitému stylu života – kočování) přístup státu vůči Romům vyjádřený v zákoně č. 117/27 Sb. o potulných cikánech. Československé úřady (četnicku) tak měly již před okupací evidenci o tzv. potulných cikánech. Okruh osob, na něž se zákon vztahoval, byl definován jako „Cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štitící, kteří po cikánsku žijí“ (§ 1 zákona 117/27). Po příchodu nacistů začal být uplatňován postup založený na rasovém základě.

Výhláška protektorátního ministerstva vnitra o zákazu kočování ze dne 30. 11. 1939 byla inspirována podobným opatřením v Německu. Oběžníkem z téhož dne ministerstvo vnitra informovalo zemské úřady v Praze a v Brně takto: „Podřízeným úřadům a orgánům bud uloženo vyzvatí všechny (potulné) Cikány, aby se do konce ledna 1940 trvale usadili a zanechali kočování. Kočovnické listy buděž jim odňaty. Kdo neuposlechne, bude zařazen do kárných pracovních táborů.“ Na základě této výhlášky došlo skutečně do začátku února k usazení všech dosud kočujících Romů.

Podle dalšího nařízení ministerstva vnitra (4. března 1940) podávaly četnické stanice pravidelně zprávy o Romech žijících v jejich obvodech, o jejich počtu, ubytování, zaměstnání apod. Prvorepublikové údaje byly považovány za nespolehlivé, vzhledem k tomu, že zahrnovaly i množství Neromů žijících kočovním nebo polokočovním způsobem života. K 1. dubnu 1940 byl proto vypracován nový soupis, podle něhož žilo na území protektorátu celkem 6540 osob označených za Cikány.

Již před vznikem protektorátu (2. března 1939) schválila vláda nařízení o kárných pracovních táborech, ve kterých měli být internováni muži bez zaměstnání. Předpokládalo se, že se bude jednat mimo jiné o romské muže (důraz na tuto skutečnost kladl též Úřad říšského protektora). – Kárné pracovní tábory byly otevřeny 10. srpna 1940 v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Kárný pracovní tábor v Letech u Písku byl určen pro vězňů z českých zemí a skládal se z 50 malých dřevěných baráčků určených pro letní ubytování a z jednoho velkého dřevěného baráku pro ubytování vězňů v zimním období. Kapacita tábora byla plánována na 240 vězňů v létě a 80 vězňů v zimě.

Podobný tábor na Moravě byl umístěn v Hodoníně u Kunštátu a skládal se ze 3 dřevěných baráků, které mohly pojmit v létě 300 a v zimě 200 osob.

Do táborů měli být umístěni muži starší osmnácti let, kteří nemohli prokázat zdroj obživy. Po zákazu kočování měli být do těchto táborů zařazeni i muži z romských rodin, které by stále kočovaly, nebo ti, kteří by se vyhýbali práci. V seznamech těchto táborů byli Romové označováni velkým písmenem C. Podíl takto označených vězňů tvořil 5–15% všech internovaných. Vězňové pracovali v obou táborech na stavbě silnic. Dozorčími orgány v táborech byli protektorátní četníci a tábory byly řízeny protektorátními orgány. Okupační úřady schvalovaly veškerá přijatá opatření.

Nástup Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora znamenal zvýšení kontroly nacistických okupačních úřadů nad děním v protektorátu. Řešením tzv. cikánské otázky se zabývala kriminální policie. Úloha kriminální policie vyplývala především z nacistického pojetí Romů jako dědičně asociální skupiny, která podle nacistických pseudovědeckých teorií obrohuje společnost svým asociálním chováním.

Protektorátní vláda vydala 9. března 1942 nařízení (č. 89/1942 Sb.) o preventivním potírání zločinnosti, které bylo kopířem obdobného říšskoněmeckého nařízení z roku 1937. Kriminální policie dostala mimo jiné právo uvalovat časově neomezenou vazbu ve sběrných táborech na tzv. asociální elementy. Donucovací pracovny – kárné pracovní tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, popř. koncentrační tábor Auschwitz I. – byly s platností od 1. ledna 1942 přeměněny na sběrné tábory. Romové (muži i ženy) mohli být uvězněni, pokud se vzdálili z místa pobytu bez povolení, pokud nepracovali nebo spáchali trestný čin.

Na počátku července 1942 byla provedena reforma protektorátní policie, která se tak ještě více přizpůsobila německému vzoru a vedení. Za řešení tzv. cikánské otázky se stal odpovědný úřad Generálního velitele neuniformované protektorátní policie. Jednotlivé kroky byly prováděny protektorátní policií (četnickem a kriminální policií) pod dohledem německé kriminální policie. – Generální velitel neuniformované protektorátní policie vydal 10. července 1942 pokyny k provedení nařízení o potrání cikánského zločádu z 22. června 1942 (podle říšskoněmeckého vzoru z roku 1938). Na jeho základě byl proveden soupis všech „Cikánů, cikánských mísenců a osob žijících po cikánském způsobu“ a k 1. srpnu 1942 byly zřízeny tzv. cikánské tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Dnem soupisu se stal 2. srpen 1942, kdy jednotlivé četnické a policejní orgány na podkladě údajů předvedených osob vypracovaly obsáhlou dokumentaci o každé rodině i o jednotlivci. Rozhodnutí, zda se jedná o Roma nebo romského mísence, bylo v první instanci ponecháno na jednotlivých policejních úřadech provádějících soupis. Podle nacistické pseudovědecké teorie byl za tzv. cikánského mísence považován každý, kdo měl mezi svými 8 předky alespoň jednoho Roma.

Výsledky soupisu byly vyhodnocovány až do konce prvního čtvrtletí roku 1943. Podle takto získaných údajů se soupisu podrobilo celkem 11 860 osob. Z tohoto počtu bylo policejními orgány označeno 5830 osob za Cikány a cikánské mísence, 5108 osob bylo označeno za osoby žijící po cikánském způsobu a konečně bylo napočítáno celkem 948

osob žijících na volné noze, pobývajících ve vězení, v nemocnicích atp. Ve druhé skupině tzv. osob žijících po cikánském způsobu bylo policí za Romy považováno jenom 266 osob. Po uplatnění rasových kritérií tak bylo na základě soupisu podchyceno asi 6500 etnických Romů a romských mísenců, kterým byly odebrány kočovnické listy, s odůvodněním, že prodejem údajně nekvalitních výrobků okrádají venkovské obyvatelstvo. Část z nich byla okamžitě po soupisu uvězněna v cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Do técto táborů měly být zařazovány především romské rodiny, které splňovaly podmínky pro uvalení preventivní policejní vazby. Na návrh jednotlivých četnických stanic byli Romové i se svými rodinami posíláni do táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. Po přjezdu do tábora zabavili dozorci Romům veškerý majetek. Přičhozí byli rozděleni do tří skupin. První tvořili muži a chlapci starší 14 let, druhou ženy a dívky a ve třetí skupině byly všechny děti do 14 let.

Takzvaný cikánský tábor v Letech vyrostl na místě bývalého kárného pracovního tábora. Jeho kapacita byla sice zvětšena tak, že mohl pojmit až 600 vězňů, ani to však nestačilo, protože v průběhu srpna zde bylo shromážděno přes 1100 mužů, žen i dětí. Pro tak velký počet osob, mezi nimiž bylo nemálo dětských vězňů, tábor nebyl vybaven. I když po velkém náporu v srpnu 1942 přicházeli vězňové už jen jednotlivci a počet vězňů dramaticky nestoupal, hygienické a obecně životní podmínky se nelepšily.

Internované rodiny měly jistou, byť spíše teoretickou, naději dosáhnout propuštění z tábora, v případě, že budou prohlášeni za neromské kočovníky. Další možnosti byly útek. Celkem se o ně pokusilo asi 100 Romů a asi polovina z nich byla úspěšných.

Táboroví dozorci se rekrutovali z řad protektorátních četníků. Ti se k vězňům často chovali velmi hrubě a nevybíravě; zaznamenán byl i případ rozkrádání potravin četnickým personálem. Veletem tábora byl již od roku 1940 Josef Janovský, který proslul svou bezcitností. Po vypuknutí tyfové epidemie vystřídal Janovského v zimě 1943 dosavadní velitel tábora v Hodoníně u Kunštátu Štefan Blahynka.

Podle ustanovení „Táborového řádu“, vydaného pro oba protektorátní tábory, bylo povinností vězňů pracovat. Jejich pracovní doba byla stanovena na 10 hodin denně. Pracovali především na stavbě silnice na trase Plzeň–Ostrava, dále na odklizení lesních polomů a v zemědělství.

Strava byla vydávána formou snídaně, oběda a večeře, ovšem jen v nejnuttějším množství. Dávky jídla byly dočasné zvýšeny před transportem do koncentračního tábora. Zoufalé ubytovací, stravovací a hygienické podmínky vedly k časté a chronické nemocnosti. Například na začátku prosince 1942 nebyl v Letech prakticky žádný vězeň schopen práce. Z 30 dětí narozených v táborech nepřežilo ani jediné. Vyrcholením této katastrofální situace pak byla tyfová epidemie, jež zde propukla na přelomu let 1942–1943.

Celkem prošlo internaci v tomto tábore 1309 osob, z nichž 326 zde zahynulo. Z Let byly vypraveny celkem dva hromadné transporty. Jako první odjel 3. prosince 1942 transport tzv. asociační v počtu 16 mužů a 78 žen do koncentračního tábora Auschwitz I. Druhý transport, jehož cílem byla tentokrát Auschwitz II-Birkenau, znamenal ve skutečnosti likvidaci tábora; celkem s ním odjelo 417 vězňů. Zatímco první

transport se uskutečnil ještě na základě výnosu o preventivním potírání zločinnosti, druhý již reagoval na Himmlerův výnos z 16. prosince 1942, jímž říšský vůdce SS a policie nařízoval transport všech Romů do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau. Zbývajících 198 vězňů bylo z Let přemístěno do tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu nebo do sběrných táborů v pražské a pardubické donucovací pracovní. Jen malá část byla propuštěna na svobodu.

Takzvaný cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu sloužil jako místo nucené kontrace moravských Romů. Podobně jako v Letech u Písku sem nacisté začátkem srpna 1942 nahnali mnohočetné romské rodiny. Počet internovaných opět značně převyšoval kapacitu tábora, čítající asi 800 osob. Ubytovací, stravovací i hygienické podmínky byly podobně katastrofální jako v Letech a táborový řád byl rovněž totičný. I v tomto tábore tvorili dozorci personál protektorátní četníci. V jejich čele stál Štefan Blahynka, který v zimě 1943 dočasně odešel do letského tábora, aby pomohl odstranit následky epidemie tyfu. – Táborem prošlo zhruba 1375 osob. Následkem nemoci, především v době tyfové epidemie, a špatných životních podmínek jich zde 207 zahynulo.

Po dobu epidemie platila v obou táborech přísná karanténa, počínaje 17. únorem 1943 byly tábory v Letech a Hodoníně zcela izolovány od okolního světa. V případě, že by se z nich někdo pokusil uprchnout, měly stráže nařízeno střílet bez výstrahy.

Také z hodonínského tábora odjely dva hromadné transporty. Nejprve byl 7. prosince 1942 sestaven transport tzv. asociační, který čítal 46 mužů a 29 žen. V intencích výnosu o preventivním potírání zločinnosti byl jeho cílem koncentrační tábor Auschwitz I. Druhý hromadný transport vyjel 21. srpna 1943. Konečnou stanici všech 749 vězňů byla Auschwitz II.-Birkenau. Po vypravení tohoto transportu zůstala v tábore skupina 62 vězňů a velká většina z nich byla v zimě 1944 rovněž převezena do koncentračního tábora.

Na základě Himmlerova výnosu o deportacích Romů z prosince 1942 měli být do koncentračního tábora v Osvětimi II.-Birkenau deportováni nejprve vězni protektorátních „cikánských táborů“. Z důvodu výskytu epidemie tyfu v Letech u Písku i v Hodoníně u Kunštátu byli jako první deportováni Romové ponechaní dosud na svobodě. Výběr osob určených k deportaci řídila německá kriminalní policie, ale celá akce byla prováděna orgány protektorátní kriminalní policie.

Z Moravy přijel do koncentračního tábora Auschwitz II.-Birkenau první transport protektorátních Romů 8. března 1943. Další hromadné transporty následovaly ve dnech 11. března, 19. března, 7. května, 22. srpna, 19. října 1943 a 28. ledna 1944 a bylo v nich odvezeno celkem 4870 osob. Transporty 7. května a 22. srpna 1943 byly vypraveny z tzv. cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, které byly následně zrušeny. Do ostatních transportů byli vesměs nahnáni Romové žijící dosud na svobodě.

Na území protektorátu tak odhadem zůstalo na svobodě asi 200 Romů (část se ukrývala). Další skupina Romů dostala od úřadů potvrzení o vyjmnutí z transportu. Tato skupina se měla v budoucnu podrobit sterilizaci.

V koncentračním tábore Auschwitz II.-Birkenau byli protektorátní Romové uvězněni společně s Romy z dalších evropských zemí přímo kontrolovaných nacisty (z Německa, Rakouska, Nizozemí, Belgie, Lucemburska, Polska ad.) ve zvláštním úseku označova-

ném jako „cikánský rodinný tábor“. V dubnu 1944 bylo v tábore internováno asi 6000 vězňů (z původních 22 000). Práceschopní vězni byli potom deportováni do koncentračních táborů v Německu (především Buchenwald a Ravensbrück). V noci z 2. na 3. srpna 1944 byli zbyvající vězňové v počtu 2897 osob nahnáni do plynových komor.

Po osvobození se vrátilo 583 bývalých romských vězňů z koncentračních táborů. Na území protektorátu (i odtrženého českého pohraničí) tak došlo k téměř úplné genocidě romských obyvatel. Odhadem 80–90% z předválečné romské populace bylo nacisty zavražděno. Intenzita nacistického pronásledování Romů v protektorátu se tak dá srovnat s osudem židovské komunity.

DOKUMENTY

Proslov Čeňka Růžičky při pietním aktu v Letech u Písku (13. května 2005)

Vážení přítomní,

rád zde vítám bývalé vězně koncentračních táborů a pozůstalé, dále místopředsedy Senatu pana Petra Pitharta a pana Eduarda Outrata i další ústavní činitele. Velmi rád tady vidím také pana vrchního zemského rabína Karola Sidona a pana Fedora Gála.

Právě v těchto dnech si připomínáme šedesáté výročí konce druhé světové války, tedy nejhoršího období i v dějinách Romů. Dnes je tomu také přesně deset let, kdy zde pan prezident Václav Havel odhalil pomník, který před sebou vidíte.

Jsme na místě, které se stalo nechtěným místem odpočinku romských obětí nacismu. Jak si můžete povšimnout, stojíme 150 metrů od místa, kde zahynuly. Památku obětí romského koncentračního tábora zde již třicet let hanobí fungující prasečí farma.

Nesmíme zapomenout ani na další romský koncentrační tábor v Hodoníku, okres Blansko. Ten je hanoben rekreačním střediskem.

Již deset let probíhá neuvěřitelný spor o to, zda místu, kde z rasových důvodů hynuly lidské bytosti, zajistit důstojnost. Do sporu se vložily i takové zahraniční osobnosti, jako jsou Günter Grass nebo Simon Wiesenthal. Připomínám jeho slova o obětech letského tábora: „241 dětí žaluje“. Přes veškeré úsilí, možné i nemožné, řady lidí i organizací vepříin zatím stojí.

Důvodů bude více. Ten hlavní se prý točí okolo peněz. Další důvod má být ten, že se vlastně nejednalo o koncentrační tábor. Avšak pieta přece není o penězích – obzvláště jedná-li se o oběti nacismu. Navíc neexistuje spolehlivé ocenění, kolik by to stálo. Upozorňuji se vši významostí, že některé zveřejněné astronomické cifry se neopírají o žádnou ekonomickou rozvahu, ale že se jedná o bohoupustý omyl. Již v roce 1999 jsem se osobně zúčastnil jednání, kde zástupce ministerstva zemědělství pustil do oběhu nepodloženou částku. Stalo se tak těsně před jednáním vlády, zda prasečák přemístit. Číslo opět nevycházelo z nezávislého auditu, nicméně vláda možná hlavně na tomto základě rozhodla, že věc odkládá na lepší ekonomické časy.

Jiná argumentace je o tom, že by se prostředky spíše měly investovat do vzdělávání romských dětí. První věc je, že se jedná o virtuální realitu a virtuální peníze: vláda přece podobným způsobem neuvažuje a podobným rozhodovacím problémem se nezabývá. Způsob vzdělávání nebo lépe řečeno nevzdělávání romských dětí – mám na mysli zvláštní či speciální školy – považujeme za další, jiný dluh a u dobrých sousedů se dluh dluhem nesplácí.

Je nám celkem jedno, jak se v nacistické terminologii oba tábory nazývaly. Funkci koncentračního tábora plnily. Pohled vrahů je jiný než pohled obětí.

A proč by přemístění prasečáku mělo narušit vztahy mezi Romy a většinou? Podle nedávno publikovaného průzkumu by 42 procent ze čtyř tisíc dotázaných s přemístěním souhlasilo. Za podstatnější ale považují něco jiného: existence prasečáku přece není pouze problémem vztahů mezi Čechy a Romy. Romské oběti tábora byly českoslovenští občané a prasečí farma velice dobře zrcadlí komplikované vztahy uvnitř české společnosti. Odstranění prasečáku přece není jenom bojem o minulost, je také bojem o současnost. Víte dobře, co se momentálně děje v Kostelci nad Orlicí. Tam romské rodiny i s malými dětmi vyhnali na ulici a nikdo je nikde nechce. Co je ještě čeká?

Závěrem připomenu rezoluci Evropského parlamentu z 28. dubna tohoto roku. Ta naše úřady vyzývá k odstranění této velkovýkrmny veprů.

Mám pro Vás ještě aktuální informaci. Naše sdružení dnes požádalo německou vládu, aby finančně zajistila úpravu celého areálu tohoto pietního místa, a to podle našich představ. Na místě dnešní velkovýkrmny chceme vybudovat takzvanou naučnou stezku, která by vedla volným travnatým prostorem. Rozhodně se nám tedy nejedná o nějaký bombastický a finančně náročný památník. Znamená to ovšem, že velkokapacitní výkrmna veprů musí být nejdříve odstraněna.

Čeněk Ružička,
předseda Výboru pro odškodnění romského holocaustu

Projev Jiřího Paroubka při zahájení výstavy Lety – příběh zamlčené genocidy v Poslanecké sněmovně Parlamentu CR (6. června 2005)

Vážené dámy, vážení páni,

setkáváme se na půdě Poslanecké sněmovny, abychom společně otevřeli výstavu fotografií pod názvem Lety – příběh zamlčené genocidy. Jde o druhou instalaci – poprvé byla výstava k vidění letos v dubnu v prostorách Evropského parlamentu. Je to spíše náhoda, ale přesto stojí za to zmínit, že výstava se koná téměř přesně po deseti letech od významné události, kterou bylo slavnostní odhalení pomníku romským obětem „cikán-ského tábora“ v Letech. Byla to iniciativa státních a kulturních institucí – Okresního úřadu Písek, Obecního úřadu Lety, Rady pro národnost Vlády ČR, Kanceláře prezidenta republiky, Ministerstva kultury, Prácheňského muzea v Písku, Muzea romské kultury v Brně a dalších –, která vyvrcholila zřízením památníku zbudovaného na náklady Ministerstva kultury, Ministerstva vnitra a Okresního úřadu v Písku. Slavnostního odhalení památníku, který se nachází v místě, kde byl identifikován bývalý provizorní vězeňský hřbitov a jehož výtvarné řešení navrhl akademický malíř Zdeněk Hůla, se konalo 13. května 1995 za účasti prezidenta republiky Václava Havla a v přítomnosti ministra – předsedy Rady vlády pro národnost (Igora Němce), ministra vnitra (Jana Rumla) a ministra kultury (Pavla Tigrida). Pietního aktu se účastnili představitelé romských organizací, řady nevládních organizací a několik desítek obča-

nů. Už tehdy se tedy Vláda České republiky postavila na stranu obětí nelidské vyhlazovací politiky německého nacistického režimu, která se ve své nelidskosti projevila nejen židovským holocaustem, ale i obdobně organizovanou akcí proti romskému etniku.

Pomník i jeho bezprostřední okolí je stále důstojně upraveno a trvale udržováno. Je to dobré. Ale nelze zůstat pouze u uctívání památky mrtvých a připomínání tragického období druhé světové války. Oněch 326 vězňů, kteří zemřeli v letském táboře, společně s více než 500 vězni, kteří byli z Let odtransportováni do vyhlazovacího tábora v Auschwitz-Birkenau (Osvětimi-Březince) – a nesmíme zapomenout na podobný osud, který potkal několik stovek moravských Romů, kteří prošli obdobným tábořem v Hodoníně u Kunštátu – musí být pro nás mementem varujícím před nejhrůznějším totalitním systémem, který v historii vznikl – před nacismem a jeho základním kamenem – racismem. Bylo by omylem spolehat na to, že ze světa zmizí sám od sebe. Je naším stálým úkolem bojovat proti národnostní netoleranci a primitivnímu nacionálnemu, protože to jsou kořeny racismu. Uvědomme si, že i v naší společnosti se setkáváme s projevy nesnášenlivosti a i obdivu k nacismu. Stačí připomenout setkávání nacionalistických skinheadů, verbální a fyzické útoky na příslušníky romského etnika a další projevy národnostní nesnášenlivosti. Dodneska jsme nedokázali zcela vyřešit problém soužití české většiny s romskou menšinou. Jsem přesvědčen, že i takové akce, jako je dnes otevíraná výstava, přispívají k pozitivním posunům v této oblasti a přinejmenším vytvářejí prostor k diskusi. Česká vláda, její příslušné orgány i spousta občanů působících v nevládních organizacích vykonali za uplynulých deset let mnoho dobré práce. Bylo vynaloženo nemálo finančních prostředků ze státních i jiných zdrojů a vynaloženo nemálo lidského úsilí při řešení problémů romského etnika. Vláda bude i nadále věnovat pozornost řešení těchto problémů a jsem přesvědčen, že tímto způsobem bude nejlépe naplněvat odkaz, který nám oběti tábora v Letech a v Hodoníně u Kunštátu zanechali.

Jiří Paroubek,
předseda Vlády České republiky

Petr Uhl: Pieta, pomník a vzdělání

Místo památníku romským obětem nacismu protektorátního tábora v Letech u Písku by premiér Jiří Paroubek raději financoval vzdělávání mladých Romů. Řekl to v pondělí při otevření výstavy Lety – příběh zamlčené genocidy ve Sněmovně. Ve svém projevu při této vernisáži připomněl premiér pomník v lese, kde jsou hroby mrtvých z tábora. Už kvůli pompézním památníkům naší nedávné minulosti může požadavek památníku nového – a je i v usnesení Evropského parlamentu – budit podezření z marnotratnosti.

Mělo by nám přece jít „jen“ o pietní úpravu místa. Evropský parlament a Výbor pro odškodnění holocaustu Romů pozůstalých po českých a moravských Romech mají ale pravdu: podmínkou takové úpravy je odstranění velkovýkrmny 13 tisíc prasat a jejího zneuctujícího západu. A ne vykoupením, ale postavením jiné velkovýkrmny systémem „klíč za klíč“. Jinak se zvednou proticíkánské náladu jako v roce 1997.

Těch 8000 obětí nacistické genocidy českých a moravských Romů – jen 800 se jich po válce z lágrů vrátilo! – je mementem předešlém pro vnučky těch, kteří mlčením nebo i jinak podporovali poválečné nepotrestání českých kolaborantů a zamlčování jejich zločinů. Historie se přikrašluje, slouží politické moci, a to nejen u nás před rokem 1990. Náprava je teď jen postupná. Nebudeme sami, i Francie uznala rozsah zločinné kolaborace s nacisty za vichistického režimu až v posledních letech.

Paroubek je první premiér, který se zabývá námitkami starými už deset let, že málo ctíme oběti kolaborace. Zatím není rozhodnut, ale přikláňá se k řešení „dejme ty peníze raději na vzdělání romských dětí“.¹ Důležitější než zrušit vepřín je ale poznat, jak se mohlo stát, že tam stojí. Dosavadní znalosti budeme muset ještě doplnit o důkladnější pochopení důvodů, proč čs. stát účast na romské genocidě netrestal a nemluvil o ní. Nedostatek pietnosti je toho jen důsledkem.

Dnes se už začíná mluvit i o odporu Němců proti nacismu. Zásadní krok u nás k tomu učinil ve včerejším Právu opět jako první předseda vlády Paroubek.² Je to významný krok k evropskému soužití. Patří k němu i řešení problému Lety.

Nepočetní potomci, pář set lidí pouze, téměř úplně vyhubených českých a moravských Romů, jsou integrování. Mezi Romy v městech, kde jsou velké sociální problémy – mimo jiné i s nedostatečným vzděláváním romských dětí – vůbec nežijí. Jsou to jiní Romové než potomci Romů ze slovenských osad nebo Romů olašských.

Bude vláda za protektorátní podíl na genocidě jiných Romů „odškodňovat“ děti Romů ze Slovenska, které mají na řádné vzdělávání ústavní nárok? Bude vláda jednat s představiteli občanských sdružení těchto Romů ze Slovenska, kteří nemají s genocidou českých a moravských Romů nic společného, a dá jim vybrat, jak věc řešit? Je to možné, v očích věřinové společnosti jsou přece všichni Romové stejně.

Pokud chce vláda věnovat „ty peníze“ (žádne však vyčleněny zatím nebyly!) na vzdělání, měla by dbát na lepší vzdělání všech, kteří o nedávné historii mají vinou školy zkreslené informace. Týká se to i vzdělání českých úředníků, politiků a jejich dětí. Zlomyslně mě napadá, co asi o tom všem vědí děti a vnuci prezidenta Václava Klause nebo europoslance a historika Miloslava Ransdorfa.³

Komentář z deníku Právo, 9. června 2005

¹ V polovině ledna 2006 přinesla ovšem česká média zprávu dohodě premiéra Jiřího Paroubka a ministra financí Bohuslava Sobotky, na jejímž základě by ještě do parlamentních voleb v červnu 2006 měla být vytvořena peněžní rezerva na vykoupení vepřína v Letech u Písku. Viz například článek Stát chce vykoupit vepřín z rozpočtové rezervy v Lidových novinách ze dne 17. 1. 2006.

² V článku K památkce sudetských antifašistů, Právo, 8. srpna 2005.

³ V reakci na jeho výrok zpochybňující existenci koncentračního tábora v Letech (viz pozn. 1 na s. 53) podal Petr Uhl na Miloslava Ransdorfa trestní oznámení – s odvoláním na paragraf v trestním zákoně postihující veřejné popírání, zpochybňování, schvalování nebo opravedlňování nacistických nebo komunistických zločinů.

Petr Fischer: Normativní asimilace – my a oni

Názor, že islamický terorismus takřka jde na domácí západní půdě je jedním ze zhoubných důsledků multikulturalismu, není nijak nový dokonce ani v České republice, kde se velikost muslimské komunity blíží statistické chybě. Tvrdé české odsudky multikulturních idejí přišly dálko před útokem teroristů na Ameriku, teď se pouze využily v obnovené podobě.

Jistý David Hanák, politolog, dokonce v médiích navrhl tvrdý boj proti islámu en gros, protože je stejně nebezpečnou ideologií jako marxismus nebo komunismus. V Česku by pan Hanák zrušil muslimům registraci, aby bylo bezpečno, a hlavně by hnul všechny, kteří západu ublížili tím, že ho nakazily zvrácenou ideou, podle níž je možné, aby různé kultury žily pospolu.

Prezident Václav Klaus dal těmto názorům, splňující výměr protofašismu, hlubší základ. V rozhovoru pro Mladou frontu prezident spojuje multikulturalismus zkratkovitě s masovou imigrací, o níž říká: „vznikla jako falešná ideologie, že je jakýsi nárok, obecné lidské právo potulovat se kdekoli po světě. Tímto obecným lidským právem jsou potlačována elementární občanská práva lidí, kteří žijí v různých entitách. To už je jev kolektivistický, skupinový a z definice naprosto špatný.“¹

Z výroku prezidenta není jasné, co je tu onou definicí. Jasné naopak je, že řada masových imigračních vln, například do Spojených států, kam svého času ve velkém počtu mířili i Češi a Slováci, byla jevem nedobrým a špatným. Prezident přitom nijak nepopírá, že za obchodem či prací se migrovat má, jenom jaksí samostatně. Mírou správnosti a přijatelnosti migrace je tu individuum, jenom jaksí není jasné, od jakého počtu po světě se volně potulujících obchodníků začná neblahý multikulturalismus.

Pojmová nejasnost je největší slabinou prezidentova vystoupení proti „falešnému multikulturalismu“, který prezident mylně považuje za produkt vnější západní tradice, jakoby nikdy nebylo žádné osvícenství. Vytváří se tu představa, že multikulturalismus si vymyslel nějaký inzenýr u stolu a pak začal pracovat na tom, aby se lidé na světě co nejvíce promíchali. Bylo to ale přesně naopak – multikulturalismus byl reakcí na faktické míchání lidí kultur celého světa, byl to pokus o jistý modus vivendi.

Multikulturalismus rozhodně není jednotná ideologie a už vůbec neříká emigrujte a tam si nárokuje kulturní jistotu, jak sugeruje prezident, jako by migrace byla skrytou formou kolonializace. Multikulturalismus má mnoho politických podob, konstruktivistickou francouzskou či kanadskou, nebo otevřenější britskou. Vždy jde ale o to, jak co nejcitlivěji bez diskriminace vybalancovat pestré kulturní identity s příslušností ke konkrétnímu politickému celku.

Václav Klaus nabízí jinou cestu, ukončení multikulturní situace, v níž dnes žijeme. Říká jí normativita: chce-li se někdo přistěhovat, pak se, slovy prezidenta, musí přihlásit k asimilačnímu úmyslu. Jsou to hrůzostrašná slova v zemi, kde se v padesátych le-

¹ Rozhovor vedli Petr Šimůnek a Robert Čásenský, publikován byl pod názvem Klaus: Paroubek ukazuje, že myslí jen na sebe a ne na stát, Mladá fronta Dnes, 16. července 2005.

tech násilně asimilovalo romské etnikum. A není nakonec normativní asimilace už z definice vždy násilná?

Xenofobní české prostředí i díky prezidentovi zažívá mohutnou renesanci. Znovu se začíná myslit v modu „my a oni“. A jako vždy i tentokrát ti, kdo v etnicky monolitní české společnosti vznešeně bojují za my, nemají sebemenší pojetí o tom, kdo ti oni vlastně jsou. Museli by totiž vystrčit nos z vlastních dveří a s jinými se opravdu setkat. Od lidí, kteří ve světě hledají jen sami sebe, se to bohužel nedá čekat.

Komentář české redakce BBC, 19. července 2005

PŘÍLOHY

Další evropská válka, další romský tábor – Situace romských, aškalijských a egyptských vnitřních uprchlíků v táborech v Kosovu
Gwendolyn Albert

V bezprostřední souvislosti s intervencí NATO v roce 1999 v Kosovu spálili albánští extremisté za přihlížení jednotek KFOR domovy tisíců příslušníků menšin. Vysoký komisař Organizace Spojených národů pro uprchlé na to reagoval zřízením několika táborů v Kosovu, které měly přijmout postižené osoby – romské, aškalijské a egyptské vnitřní uprchlé. (Aškaliové jsou romské etnikum v Kosovu původně hovořící romsky, dnes však již hlavně albánsky.) Tři z těchto táborů byly postaveny na místech poblíž těžebního komplexu Trepca, kdysi nejrozsáhlejšího dolu v celé bývalé Jugoslávii.

Průzkum provedený roku 2000 ukázal, že tato místa jsou zamořena olovem a dalšími těžkými kovy, takže osoby zde žijící jsou vystaveny olovu nejvíce ze všech lidí v regionu. „První fáze veřejného zdravotního projektu proti zamoření olovem v regionu Mitrovica“ doporučila tábory přemístit a obyvatele o nebezpečí informovat, poučit, ale také je vyšetřit a léčit. Šest let poté jsou tábory stále obydleny. Odhaduje se, že 70 procent zde žijících lidí je z jedné určité oblasti v Jižní Mitrovici, dříve největší romské, aškalijské a egyptské osady v Kosovu.

Poté, co v létě 2004 jedno dítě z táborů zemřelo na otravu olovem, začaly se místní nevládní organizace zasazovat za řešení situace. Prozatímní správní mise OSN v Kosovu (UNMIK), která od roku 1999 řídí Kosovo jako protektorát Organizace spojených národů, tvrdí, že situaci nelze napravit, a tak, jak již bylo zmíněno, o rok později lidé stále na těchto toxickech místech žijí.

S rostoucí medializací tohoto problému UNMIK stále otevřeněji připouští, že není schopna politicky zajistit návrat vnitřních uprchlíků do jejich domovů, a je tudíž pro ni jednoduše pohodlnější uprchlé v této nebezpečné situaci nechat. Otázka jejich léčby již měla být dávno oddělena od stanoveného cíle mezinárodního společenství, kterým je zajištění „trvalého návratu“ Romů, Aškalů a Egypťanů do jejich původních domovů. Rozhodnutí UNMIK zaměřit se na „trvalý návrat“ umožnilo zcela ignorovat potřebu okamžitě reagovat na alarmující zdravotní situaci. Podle zpráv mezinárodní organizace pro uprchlé Refugees International poukázal na tento stav Country Team OSN roku 2005 v dopise vedoucímu UNMIK, zvláštnímu představiteli generálního tajemníka, Sorenmu Jessen-Petersenovi. V dopise stojí: „Náš hlavní zájem je alarmující zdravotní situace a hluboce věříme, že by měla být projednávána odděleně od procesu návratu jako celku.“

Tábory Cesmin Luk a Kablare ve městě Severní Mitrovica a tábor Zitkovac v blízkém městě Zvechan byly v roce 1999 a začátkem roku 2000 založeny zdánlivě jako útočiště dočasná (jediný pohled na nevyhovující příbytky v Zitkovaci, kte-

rý jsem navštívila velmi nedávno v květnu 2005, by tento výrok potvrzoval). Světová zdravotnická organizace (WHO) v říjnu 2004 informovala, že kontaminovaná půda, na které v současné době žije v těchto táborech více než 600 osob, představuje vážná zdravotní rizika a že je nutná neodkladná akce. Zpráva WHO byla založena na Posudku zdravotních rizik postihujícím rozsah vystavení olovu u dětí v těchto lokalitách. WHO zjistila, že se u populace v celé Mitrovici zvýšila hladina těžkých kovů, zejména olova, ale že krevní vzorky ze tří táborů pro romské, aškalijské a egyptské vnitřní uprchlíky vykazují hladiny nejznepokojivější.

Hladinu 10 mg olova na decilitr krve a méně shledává WHO v těchto podmínkách přijatelnou (ačkoliv kdyby měl někdo hodnotu „10“ v USA, zahájil by soudní pří). Hladiny z uprchlických táborů jsou vyšší než v jakýchkoli jiných regionech, jež WHO předtím zkoumala. Dvanáct dětí mělo výjimečně vysoké hodnoty, více než 45 mg na decilitr.

Podle WHO se zvýšení hladiny olova v krvi z 10 na 20 mg na decilitr pojí se snížením 2,6 bodů IQ a jakékoli další navýšování nad 20 hodnoty IQ dále omezuje. Nevládní organizaci Refugees International, která vážnou situaci vnitřních uprchlíků zviditelnila, jeden mezinárodní zdravotník řekl: „Ty děti, které jsou poškozeny, již nikdy plně nerozvinou svůj duševní potenciál, což je základním právem každého dítěte. V těchto táborech je neúnosná situace.“

WHO a další mezinárodní společnosti doporučily okamžitou evakuaci těhotných žen a dětí do šesti let věku a rychlé přemístění celé populace táborů pro vnitřní uprchlíky na dočasná, nezamořená místa. Navzdory jasnému varování WHO, že další nečinnost znamená pokračující vystavování se olovu a že „s takovými nadmernými krevními hladinami je u těchto dětí riziko encefalopatie¹ a možného úmrtí“, ani UNMIK, ani kosovské provizorní samosprávné instituce (KPSIG), ovládané etnickými Albánci, a místní úřady – neučinily nic.²

Existují použitelná místa, která by pro dočasné přemístění byla adekvátní, včetně míst o mnoho bližších původním domovům většiny uprchlíků. Podle Refugees International by vnitřní uprchlíci byli ochotni přemístit se za podmínky, že zde bude také zřízeno bezpečnostní stanoviště KFOR. Uprchlíci nemají důvod věřit, že extremismus, který je původně vyhnal z jejich obydí, již neexistuje, a jejich pravodějným zájmem je bezpečnost. I přesto UNMIK a KPSIG stále Evropskému parlamentu, tisku i nevládním organizacím, jež se tématem zabývají a usilují o jeho vyřešení, tvrdí, že vyjádření této podmínky ze strany uprchlíků bude znamenat jednoznačné vzdorování evakuaci. A UNMIK používá toto údajně „kategorické odmítnutí“ jako výmluvu, jak se evakuaci vyhnout. Fakt, že vnitřní uprchlíci chtějí rozhodovat o své budoucnosti, je úřady vylíčen jako vzdorovitost a tvrdohlavost.

¹ Tímto termínem se označují psychické poruchy způsobené poškozením mozkové tkáně.

² Aktuální informace o vývoji problematiky vnitřních uprchlíků v táborech v Kosovu poskytuje Dokumentační centrum Romů a Aškalijů v Prištině, e-mail ra_docoffice@yahoo.com.

Na jaře roku 2005 zahájily mezinárodní organizace a místní instituce Plán řešení rizik, aby reagovaly na olovnaté zamoření. Za současné extrémní situace (nejpalčivější místo v táboře Cesmin Luk vykazuje hodnotu 359krát vyšší než je hladina olova vhodná pro lidský život) je tento plán jen trochu více než potémkinovská vesnice. Záměr plánu je snížit vystavení olovu během organizování evakuace. Nejprve byl plán v únoru 2005 navržen, dotován byl koncem dubna a v květnu začaly nevládní organizace a místní samosprávy uprchlíkům rozdávat „hygienické balíčky“ a posílené nízkotučné mléko. Tyto snahy nemohou pravděpodobně mít jinou než kosmetickou funkci, protože to, co zbývá jako jediná smysluplná cesta k řešení tohoto problému, je přesun z táborů. Podle Refugees International klesne hladina olova v krvi zasažených osob do dvou týdnů od přemístění z oblasti extrémní toxicity o 50 percent.

Situace je dále komplikována tím, že prosrbská Severní Mitrovica stále odmítá uznat UNMIK a KPSIG. Členové Srbské národní rady pro Kosovo vytvářejí stálý tlak na vnitřní uprchlíky, aby nespolupracovali s UNMIK ani s jinými mezinárodními organizacemi. Uprchlíci také nevěří, že nedávné kroky KPSIG ohledně návratu uprchlíků do Jižní Mitrovice jsou míněny vážně. Domnívají se, že snahy Albánců jsou motivovány politickými cíli, které by z návratu plynuly – provincii by to přiblížilo ještě o krok blíže podmínkám pro diskusi o „konečném statutu“, tj. úplné nezávislosti Kosova pod v podstatě albánskou kontrolou. Kosovská diaspora Romů, Aškalijů a Egyptanů jinde v Evropě je také proti návratu vnitřních uprchlíků do jejich domovů, neboť by se to mohlo stát pro úřady důvodem k násilné repatriaci kosovských uprchlíků na venkov. V polovině roku 2005 se navzdory vzrušující medializaci táborů zamořených olovem úředník UNMIK pro zdravotnictví dokonce chystal zvýšit kapacitu existujících táborů pro ubytování vracejících se romských, aškalijských a egyptských vnitřních uprchlíků z Kosova.

Pak tedy není divu, že se mnoho uprchlíků cítí být zneužíváno všemi zúčastněnými. Není zde nikdo politicky silný, komu by jejich zájmy opravdu ležely na srdci. Jak řekl jeden z vůdců společenství osob, které byly donuceny opustit své domovy, organizaci Refugees International: „Nejsme ani na lodi, ani ve vodě.“

V prohlášení Refugees International se uvádí, že místní organizace, které vnitřní uprchlíky vysetřovaly kvůli olovu a braly je do nemocnice v Bělehradu na léčení, neadekvátně informovaly táborová společenství o výsledcích. Nekoordinovaný výzkum a snahy o léčbu uprchlíky v táborech zmátlý, někteří se dokonce domnívají, že údaje o zamoření olovem jsou pouze určitou oficiální desinformací šířenou za účelem přimět uprchlíky k opuštění táborů. Refugees International zjistila, že uprchlíci pochybují o přesnosti výsledků testů hladin olova v krvi provedených WHO a jinými organizacemi, protože nikdy od žádného úřadu neobdrželi oficiální písemné objasnění následků vysokých hladin olova v krvi. Některí nevěří, že by situace mohla být opravdu kritická, když se vynaložilo tak málo lékařského úsilí. Jak řekl jeden z vnitřních uprchlíků Refugees International: „Uvěřil bych problémům s olovem, kdyby nás mezinárodní společenství bylo evakuovalo.“

Před šedesáti lety vyústilo vybudování koncentračního tábora pro Romy v Letech u Písku v mučení a zavraždění stovek Romů a transport tisíců do Osvětimi. Romové v Kosovu jedenadvacátého století čelí odlišnému druhu porušování jejich lidských práv, avšak výsledky jsou stejné: beztrestně se na nich páchá násilí, žijí v nedůstojných táborových podmínkách, kde zbytečně umírají děti. Tvrzení Organizace spojených národů, že není schopna zachránit těchto šest set lidí ze situace, kterou v velké části způsobila, nám znovu ukazuje, že svět ve vztahu k Romům od dob nerušeného vraždění fašistů v Evropě příliš daleko nepokročil. Je na nás, kteří žijeme vně tohoto konfliktu, abychom nutili OSN plnit své závazky vůči těm, o které pečeje, a abychom nutili mezinárodní společenství netolerovat etnické čistky v Kosovu.

Přeložila Anna Vondřichová

Historie romských médií ve světě a v České republice

Jarmila Balážová

Romská média, ať již tištěná či audiovizuální, zaznamenávají od konce dvacátého století všude ve světě vzestupnou tendenci; ani ty vycházející či fungující v České republice se z této tendence nevymykají. Kde však hledat první pokusy o romsky psané – nebo alespoň Romy psané – noviny? V jaké zemi, v jakém roce, v jakém století?

První romské periodikum pravděpodobně vzniklo v bývalém SSSR. Tam už roku 1926 existovalo „romské písmo“ opírající se o azbuku. Roku 1927 v něm začal vycházet čtrnáctideník (později týdeník) *Romani zorja* (Romský úsvit) a roku 1930 měsíčník *Nevo drom* (Nová cesta). První titul lze charakterizovat spíše jako noviny, druhý jako časopis. V redakcích obou periodik seděli Romové – absolventi zvláštních kursů. Ti také roku 1931 vydali z poezie publikované v *Úsvitu* a *Cestě* pravděpodobně první almanach romských básníků na světě.

Zatímco v SSSR se tyto tiskoviny vydávaly v romštině, v Bulharsku vycházel hned od konce druhé světové války měsíčník – nazvaný též *Nevo drom* – v bulharštině. Redakci však vydavatel (bulharské Ministerstvo kultury) obsadil – až na ko-rektory – Romy. Existují ale také tvrzení, že jakýsi malý, bulharsky psaný občasník vycházel již v letech 1921–1922 ve Slivenu. Údajně jej tam vydávalo družstvo romských kovářů (dříve jedno z tradičních řemesel Romů), které se později rozpadlo. Tiskovina prý nesla název *Romani kériba* (Romská práce) a existovala-li skutečně, šlo s největší pravděpodobností o vůbec první romské noviny v Evropě, ba ve světě! Nepodařilo se mi, bohužel, získat více informací, jež by existenci *Romani kéraby* potvrzovaly nebo naopak vyvracely. Několikrát se o tomto titulu zmíňovala pouze, i když velmi okrajově, dnes již zeskulá slovenská etnografka doc. dr. Emílie Horváthová, která tematiku bulharských Romů – přímo v tehdejší Bulharské lidové republice – studovala velmi podrobně.

V Československu se až do poloviny šedesátých let na vydávání romských novin nesmělo ani pomyslet. Velmi výmluvný je tento autentický citát z celostátního aktuivu *K otázkám práce mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR*, konaného 20. listopadu 1958 v Praze. Pracovník ÚV KSČ Otakar Zeman tehdy řekl:

„Je třeba se zmínit o některých škodlivých tendencích, které se nám stále v práci mezi cikánským obyvatelstvem projevují. Přesto, že v usnesení ÚV KSČ se dochází k správnému marxisticko-leninskému závěru, že cikánské obyvatelstvo ne-tvoří národnost, snaží se některí jednotlivci, především z řad inteligence (někdy i cikánské), stavět na první místo v práci mezi cikány vytváření národnostních problémů s požadavky zvláštního cikánského školství s vyučovacím cikánským ja-zykem, vydávání novin a literatury v cikánštině, vytvoření vlastního cikánského svazu atd. Někdy dochází až k směšným požadavkům, aby název cikán byl nahrazen názvem rom, jak cikáni sami sebe nazývají...“

Soudruh Zeman jistě tenkrát netušil, že některé z těch „směšných“ požadavků se podaří přeci jen prosadit, mezi nimi i založení Svazu Cikánů-Romů v roce 1968. A právě s jeho existencí bylo v sedmdesátých letech spjaté první romské periodikum vycházející na našem území. Nemělo však dlouhého trvání, stejně jako jeho vydávající instituce. Šlo v podstatě o černobílý cyklostylovaný bulletin *Romanovo l'il* (Romský list). Na Slovensku ovšem vycházel mnohem kvalitnější (lepší papír, větší formát, barevný tisk) magazín Ústředného výboru Zväzu Cigánov-Rómov *Romen* (nelze přeložit jednoznačně, jedná se zřejmě o zkrácený tvar slova romipen, což je romství). Ovšem po násilném administrativním zrušení obou svazů, slovenského i českého, tehdejší vládnoucí garniturou v roce 1973 přestávají pochopitelně vycházet i oba zmíněné tituly.

S dalším pokusem přišel o patnáct let později v té době mladý prokurátor Emil Ščuka, kromě jiného též vedoucí amatérského divadelního souboru Romen. Působil tenkrát v Sokolově a právě tam vydal v roce 1988 dvě čísla cyklostylovaného bulletinu kulturního zaměření *Romanovo l'il* (Romský list).

O rok později se opět otevří dialog mezi tehdejšími mocipány a představiteli romské inteligence. Roku 1989, ještě před převratem, se do tiskárny dostává první číslo měsíčníku *Amaro lav* (Naše slovo) navazující na zaniklou *Sociální politiku*.

Přišla demokracie a s ní expanze periodických romských médií. Za jejich předchůdce lze považovat občasníky (většinou týdeníky, jejich periodicitu se však elasticky upravovala potřebám doby) vydávané od počátku prosince 1989 většinou jednotlivci hlásícími se k založení první romské politické strany ROI (Romská občanská iniciativa).

Romanovo l'il (Romské slovo) – první číslo vydává na Univerzitě Karlově v Praze 6. prosince 1989 přípravný výbor ROI se sídlem v Praze, stejně jako další. Tisíc kusů černobílého cyklostylovaného bulletinu s oxeroxovanými fotografiemi se distribuuje poštou v obálkách, mnozí si dokonce pro *Romanovo l'il* jezdí osobně. *Romanovo l'il* vycházelo až do ustavujícího sjezdu Romské občanské iniciativy, který se konal v pražském Edenu v první polovině března roku 1990.

Tento bulletin mohl vycházet pouze v omezeném nákladu, ne každému se tedy dostal do rukou. To byl zřejmě jeden z důvodů, proč začaly v různých místech republiky vycházet tiskoviny další, jež přebíraly část informací právě z *Romano lavu*. Tyto cyklostylované zpravodaje vznikly také z touhy po publikaci vlastních konkrétnějších problémů – místních, regionálních apod. Studentka 4. ročníku gymnázia Jarmila Balážová psala v Brně *Roma adadžives* (Romové dnes). Sešívačkou spojené listy bez fotografií popsané aktuálními zprávami z Prahy, romskými básněmi, rozhovory s „vynořující se“ romskou inteligencí tehdy skutečně lidem opojeným euforii událostí oněch dnů stačily. Novinář Josef Bednář v Táboře distribuoval vlastnoručně psaný *RL* (Romano lav). Vzhledem k jeho profesi šlo pochopitelně o čtení mnohem záživnější, kultivovanější a profesionálněji zpracované. O několik let později můžete objevit ještě dva tituly, které nelze zařadit mezi klasická periodika: autorem jednoho z nich je Jan Rác ze Zlína a Sdružení dětí a mládeže, v jehož čele stojí; druhý vydává ve Valašském Meziříčí Demokratická aliance Romů s předsedou Petrem Tulijou, ovšem jen do doby, než se jí podařilo získat první větší finanční podporu pro vydávání měsíčníku pro děti *Kereka*, který vychází dodnes.

PŘEHLED ROMSKÝCH PERIODICKÝCH MÉDIÍ PO ROCE 1989 U NÁS

a) týdeníky:

Romano kurko (redakce Brno), vycházel od roku 1990 do roku 2002 v Brně, jeho vznik iniciovala ROI. Později se periodickita stále prodlužovala, až na konec Romano kurko coby měsíčník zaniklo

Romano l'il (redakce Prešov), vychází od roku 1993 dosud v Prešově

b) čtrnáctideníky:

Nevipen (redakce Bratislava), zaniká po dvou letech existence

c) měsíčníky

Lačho lav', později *Amaro lav* (redakce Praha, později Brno). Vychází od roku 1991 do roku 1994. Pak již nezískává finanční podporu na vydávání.

Romano Gendalos, později *Romano Gendalos Nevo*, později *Gendalos* (redakce Praha). První černobílé číslo v prosinci roku 1991, postupně získává časopis více financí, přechází na dvě barvy, jinou grafiku, v roce 2000 se již pod zcela novým redakčním vedením stává celobarevným měsíčníkem. Poslední čísla vychází v roce 2003.

Roma (redakce Bratislava)

Luludž (redakce Bratislava)

Romipen (redakce Bratislava)

d) čtvrtletníky:

- *Romano džaniben* (redakce Praha)
- *Romani Duma* (redakce Praha)

Rozhlasové a televizní pořady:

V lednu 1991 vysílá první program veřejnoprávní televize první díl pořadu *Romale aneb Točkolotoč*. Ve vysílání pokračuje až do roku 1998, ovšem vedení televize různě mění vysílací čas i periodicitu, až jej nakonec zcela nahrazuje pořadem Velký vůz, multikulturním magazínem, který ovšem vůbec není romským vysíláním a Romové samotní se na jeho přípravě podílejí minimálně.

Veřejnoprávní rozhlas si své romské vysílání *O Roma vakeren* uchoval dodneška. Poprvé jeho redaktori vysílali v listopadu 1992 hodinový pořad. K němu se postupně přidal každý týden ještě patnáctiminutový. Posléze se frekvence i časy vysílání ustálily na patnácti minutách v úterý a pětadvacetí v pátek.

Nutno ještě zmínit další rozhlasový pokus, který však již dnes na vlnách Českého rozhlasu Regina nenaleznete. Jmenoval se *Šunen Romale* a na rozdíl od *O Roma vakeren* byl spíše takovým nahodilým skládáním událostí.

Samostatnou kapitolu tvoří internetové rádio *Rota* provozované od roku 2003 sdružením Dženo a jeho předsedou Ivanem Veselým.

Současná situace

Romský tisk vychází stejně jako ostatní menšinová periodika za výrazné finanční podpory Vlády České republiky, která prostřednictvím Ministerstva kultury podporuje každoročně vybrané projekty. Vydavateli jsou vždy občanská sdružení. Nejistý příspun finančních prostředků na vydávání a nutnost každoročního žádání o dotace bohužel neustále ohrožují tradici romského periodického tisku. V současné době vycházejí tyto tituly:

Čtrnáctideník *Romano hangos* (Romský hlas), vychází v Brně, vydavatel: občanské sdružení Společenství Romů na Moravě, šéfredaktorem je Karel Holomek.

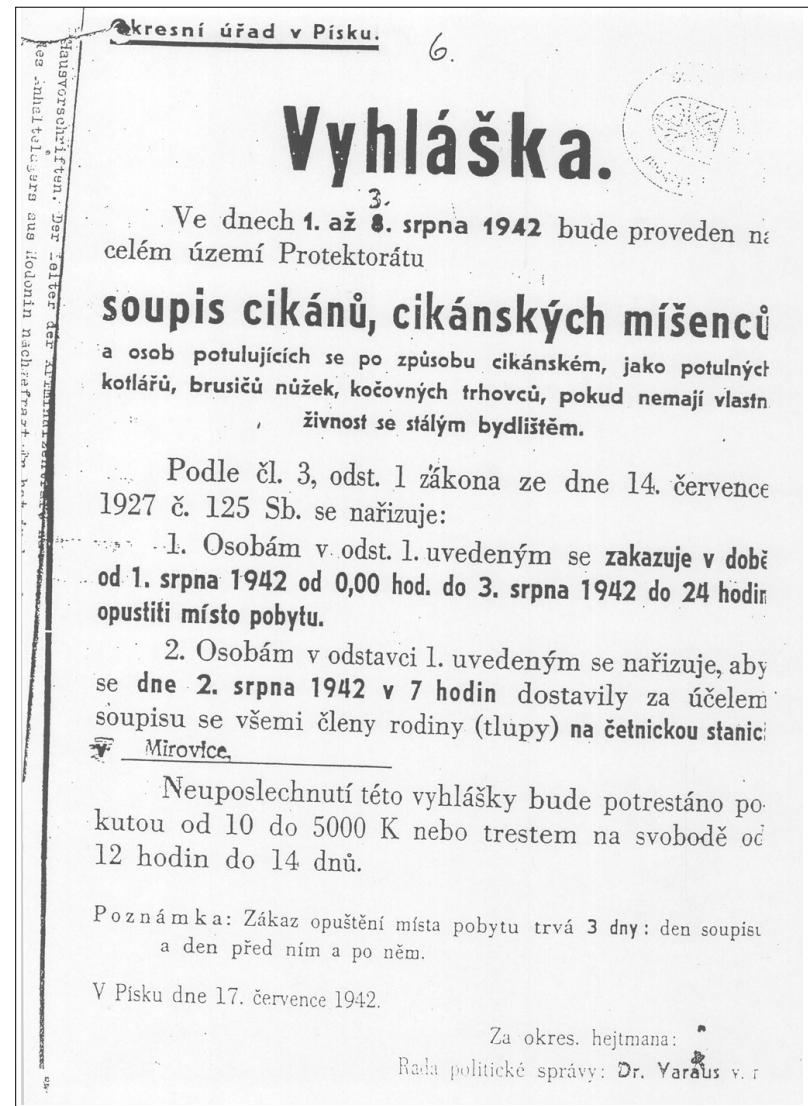
Měsíčník *Kereka* (Kruh) vydává Demokratická aliance Romů ČR, sídlo: Valašské Meziříčí, šéfredaktor Petr Tulija.

Měsíčník *Romano vodi* (Romská duše) zaštiťuje občanské sdružení Romea se sídlem v Praze. V čele časopisu stojí Jarmila Balážová.

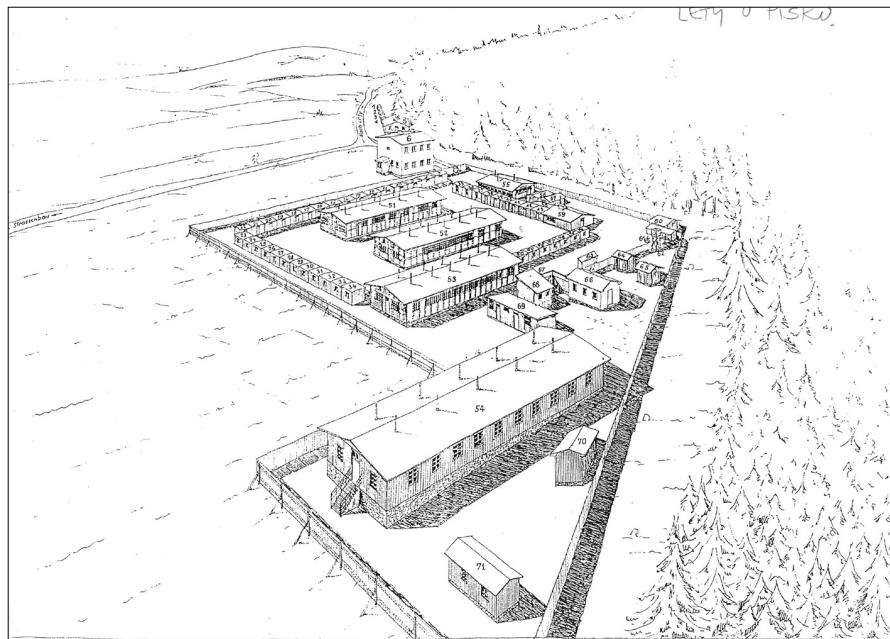
Ve světě naleznete mnoho titulů; podobně jako ty naše jsou závislé na financích, a proto naprostá většina z nich vzniká a po pár letech existence zase zaniká. Rozhodně je však tradici romského tisku položen dobrý základ a doufejme, že citáty podobné tomu z roku 1958 zůstanou již jen úsměvným fragmentem vytaženým z historických dokumentů. Úsměvným, ale nutným si jej zapamatovat.

Vybraná literatura

- Rajko Djurić, Jürgen Bechen, Bertolt Bengsch: *Ohne Heim, ohne Grab*. Berlin, Aufbau TB-Verlag 2002.
- Jiří Hanzal: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha, NLN 2004.
- Milena Hübschmannová: *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc, Univerzita Palackého 1993, 4. vyd. 2002.
- Donald Kendrick a Grattan Puxon: *Cikáni pod hákovým křížem*. Přel. Ruben Pellar. Olomouc, Univerzita Palackého (Centre de recherches tsiganes) 2000.
- Ernst Klee: *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 2001, 2004.
- Petr Lhotka: Holocaust českých Romů, in: Kolektiv autorů: *Nepřátelé Říše. Nacistická perzekuce obyvatelstva českých zemí*. Praha, Živá paměť 2006 (v tisku).
- Ctibor Nečas: *Holocaust českých Romů*. Praha, Prostor 1999.
- Markus Pape: *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Přel. David Čaněk. Praha, G plus G 1997.
- Romani Rose (ed.): *Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma. Katalog zur ständigen Ausstellung im Staatlichen Museum Auschwitz*. Heidelberg, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma 2003.
- Jiří Rous: *Romové – vhled do problému*. Brno, Kabinet MV 2003.
- István Sérő-Radics, John Strong: *Empowerment and ethnic relations: A comparative study of Hungarian Roma and African Americans in selected rural communities*. Rukopis, 2004 (dosud nepublikováno).
- Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma [Brožura centra], Heidelberg 2004.

Vyhláška o povinném soupisu "Cikánů, cikánských míšenců a osob potulujících se po způsobu cikánském v protektorátu", červenec 1942. SOKA Písek.
Decree on compulsory registration of "Gypsies, Gypsy half-breeds and vagrants in the Protectorate", July 1942. State District Archives Písek.

Nákres protektorátního tzv. cikánského tábora v Letech u Písku
z jara 1943. SÚA, Praha

*Sketch of the "Gypsy camp" at Lety by Písek from spring 1943.
State Central Archives, Prague*

To Reach Agreement
and Never Forget

Introduction

This publication has two starting points:

- The seminar on the topic *Minority Policy in Member States of the EU 25 regarding the Roma and Sinti Minority* which was convened on 14 May 2005 and
- The recent discussion about the former concentration camp at Lety by Písek and the industrial pig farm situated there today, which Roma and Sinti organisations and others have been trying to remove, unfortunately without success.

Respect for rights and the protection of minorities belong among the basic values of all democratic states. The situation of the Sinti and Roma, of course, demonstrates that on many levels the states of Europe do not always behave democratically: the Sinti and Roma are confronted with no-win situations, social disadvantage, exclusion, prejudices, and racism on a daily basis.

A critical coming to terms with the past is of essential significance, because a past which is ignored, denied, or not reflected upon makes it impossible to face the problems of the present, to understand them, and to develop efforts to solve them. The genocide of the Sinti and Roma is a part of European history with which we must all reckon – together, openly, and sensitively.

This publication does not treat this topic exhaustively. Rather, it hopes to provide an impetus for European dialogue across borders. This was also the aim of the conference *Crossing Borders – Lety by Písek is in Europe* that took place on 21 October 2005. A summary of this conference is included in the present publication.

We would sincerely like to thank our partners, especially the Committee for the Redress of the Romani Holocaust, the Central Council of German Sinti and Roma, and the Goethe Institute in Prague. We also thank Gwendolyn Albert for translating the text into English and our editors Jaroslav Šonka and Eva Jelínková for their active participation.

*Eva van de Rakt, Director of the Prague office
of the Heinrich Böll Foundation, February 2006*

The rebirth of Europe during the years 1989-90 opened the way for a wave of integration, resulting in a succession of new Member States joining the European Union. One of the fundamental conditions for their acceptance was that they accede to the 'Copenhagen Criteria', including its shared definition of human rights. These criteria embody the notion that a candidate country must achieve certain standards which the older Member States believe have already been achieved EU-wide. Of course, in the areas of minority rights, the rights of ethnic groups, or minority languages and culture, such a claim to achievement is more or less wishful thinking. This is why, for example, both the old and new EU Member States are able to address the Sinti and Roma issue in essentially the same way. This work extends beyond EU borders, because the EU believes in the universality of human rights and – in its own interest – seeks to stabilise democratic systems not only on its own territory, but in neighbouring territories as well.

The Sinti and Roma have centuries of history in Europe, and their history forms a main component of the history of European segregation and repression. Throughout history, the emancipation of these ethnic groups has always been delayed. It was, therefore, an important step for the European Parliament to pass a resolution defining a whole range of Sinti and Roma problems and proposing methods for their solution. Many of these particular problems resemble the situation of a nation without its own nation-state. However, in the case of the Sinti and Roma, the problems also concern support for access to education, the development of a Sinti and Roma 'elite', integration, and the elimination of the still-existing discriminatory stance of their majority society partners. For the Sinti and Roma on the one hand, and for the majority societies in which they live on the other, reflection over the past is important. The evaluation and commemoration of the Sinti and Roma Holocaust, for example, is becoming a touchstone. Redress and remembrance of this tragic history are important pre-considerations for the further development of these minority groups, as well as for the development of the ethical foundations of the majorities in the societies where they live.

During 2005 the European Parliament devoted several activities to a comprehensive overview of this issue, including a debate in the Czech Republic on the dignified remembrance of victims of the Romani Holocaust and two seminars convened by the Heinrich Böll Foundation in Prague. Through the brief summary presented in this publication we want to facilitate continuation of this debate with the aim of truly fulfilling the Copenhagen Criteria EU-wide for all EU inhabitants and as an example to our neighbours. On the occasion of the 30th anniversary of the Helsinki Conference, which gave the world the idea of a 'basket' of human rights equal to questions of economy and other areas of politics, it is, after all, appropriate to remind ourselves that we have not yet fulfilled the tasks then set for us.

Milan Horáček,
Member of the European Parliament, October 2005

Seminar on Minority Policy in Member States of the EU 25 regarding the Roma and Sinti Minority

On 14 May 2005 a seminar on *Minority Policy in Member States of the EU regarding the Roma and Sinti Minority* was held at Prague's Goethe Institute. The seminar featured presentations by MEPs, the Czech government, and Roma NGOs from the Czech Republic and other EU countries. The meeting was organised by the Committee for the Redress of the Romani Holocaust and the Heinrich Böll Foundation in cooperation with the Austrian Cultural Forum and the Goethe Institute in Prague. The preceding day, 13 May, a memorial ceremony took place on the site of the former concentration camp in Lety by Písek as part of the seminar program.

The main topic of the seminar was minority policy in the EU with a particular emphasis on the situation of the Roma and Sinti. Gabriela Hrabaňová, Director of the Athinganoi civic association, familiarised the seminar participants with the international initiative 'Decade of Roma Inclusion'. Current developments in minority policy and the situation of the Sinti and Roma in various EU countries were outlined by Roman Kwiatkowski, President of the Association of Roma in Poland; Ladislav Richter, President of the Council of Nongovernmental Organisations in Roma Communities and a member of the Slovak Government Council on Nonprofit Organisations; Romani Rose, Chairman of the Central Council of German Sinti and Roma; and Viktória Mohácsi, Member of the European Parliament for Hungary, who spoke on EU institutional minority policy. Reflections on the past and the ongoing issue of the memorial on the site of the former concentration camp at Lety by Písek were covered by presentations from the Czech Republic: Čeněk Růžička, President of the Committee for the Redress of the Romani Holocaust spoke about the dignified remembrance of the victims of the Romani Holocaust in Bohemia and Moravia, as did Milan Horáček, Member of the European Parliament for the Federal Republic of Germany, and Svatopluk Karásek, Czech Government Human Rights Commissioner. Michaela Tomisová of IQ Roma Service addressed the problem of the sterilisation of Romani women in the Czech Republic and elsewhere. Kateřina Jacques of the Czech Government Human Rights Commission described the approach of the majority society towards the Romani minority from her personal point of view and sketched the basic outlines of the Czech Government Concept for Romani Integration. Jaroslav Šonka moderated the seminar.

The following pages summarize these contributions and the essential parts of the discussions that followed them. Jaroslav Šonka of the European Academy in Berlin also contributes his own overview of the history of the Sinti and Roma in Europe and a text on the concentration camp at Lety by Písek reflecting upon the ongoing political debate over what constitutes a dignified memorial to the Romani victims of the Holocaust.

On 21 October 2005 the Heinrich Böll Foundation, the Committee for the Redress of the Romani Holocaust, the Central Council of German Sinti and Roma, and the Goethe Institute convened an independent conference in Prague, also summarized in this book. The history of the persecution and genocide of the Roma in Bohemia and Moravia from 1939 to 1945 is described by historian Petr Lhotka in his contribution.

Several other documents are included here as well: European Commissioner Vladimír Špidla's declaration on the *Decade of Roma Inclusion*, the text of the *Declaration of the European Parliament on the Situation of the Roma in the European Union*, and speeches and articles concerning the current situation at Lety by Písek. The book closes with a report by Gwendolyn Albert, Director of the League of Human Rights, on the chilling situation of the Roma, Ashkalija and Egyptian Internally Displaced Persons living in camps in Kosovo, and a treatise on the Roma media by political journalist Jarmila Balážová. A brief overview of the available literature will help those interested to orient themselves further in these questions. Except for the 10 footnotes which are part of the "Declaration of the European Parliament on the Situation of the Roma in the European Union", all other footnotes are made by the editors.

Sinti and Roma – A Brief Historical Overview

Jaroslav Šonka

The task of this overview is not to present the full extent of Sinti and Romani history; a review of the literature appropriate for such research is given at the end of this publication. It is, however, important to review those aspects of Sinti and Romani history that make it possible for us to understand the position of these ethnic groups today. What is the source of the majority societies' prejudices? Of what do the differences and specifics of the Sinti and Roma consist? What sort of cultural heritage has arrived in Europe through these differences, and how shall we make use of it? How is it possible on the basis of this heritage to achieve the emancipation and integration – as opposed to the assimilation – of these groups?

'Sinti' and 'Roma' are only two of the names used to refer to migrating groups, originally coming out of India, who left that land centuries ago. These groups are often aware of their shared origin, but also possess a clear sense of the differences between them. With these labels and other names there is a certain tension between the name the group uses for itself (Roma, Sinti) and the name given to the group by the surrounding society (in Czech 'Cikáni', in English 'Gypsies'). Because the majority societies associate these labels with a negative, discriminatory approach toward these people, the use of these names is not correct today – even if the group itself uses that very label in certain contexts. Explaining this variance will be the task of another debate. The acceptance of the concept of the 'Gadjo' is just as problematic; customarily it is used inside these ethnic groups to label all other fellow citizens who do not belong to their group.

The historical (i.e., documented) migration of the Sinti, Roma, and others from their original motherland, India, took place over the course of the first millennium CE. Linguistic studies exist which prove the relationship of Romanes to the languages of ancient India. Customs, also – both historically documented ones and contemporary ones – have part of their roots in the culture of ancient India. The religious customs of their original motherland also appear in some of the contemporary traditions of the Sinti and Roma, despite the fact that the majority of these migrating nations took on the religion of their neighbours, whether in the Byzantine Empire, various Christian empires in Central and Western Europe, or later in areas influenced by Islam.

The first documents which can be unambiguously interpreted as showing the migration of the Sinti and Roma throughout Europe (over approximately the area covered by today's Member States and candidate countries) date from the 14th and 15th centuries. It is certainly probable that the movement of these ethnic groups was prompted primarily by the pressures of Islamic expansion and, later, the expanding Ottoman Empire. From these documents a whole series of facts are made evident about the social structure of the migrating groups, their religions, trades, and relationship to the power structures of the day. This information is generally not included in the overviews of European his-

tory given to us in today's textbooks, and the groups themselves have similarly scant documentation at their disposal. Until the 19th century, the Sinti and Roma mostly cultivated an oral tradition only.

The Sinti and Roma groups presented themselves to their neighbours as socially structured, with a 'Count' and his immediate family group usually in charge. According to safe-conduct papers which various members of the nobility issued and which the groups used to identify themselves, we know that most of the European nobility did not deny these leaders their positions of authority. In those days it was clear that the entire group belonged to the extended family of such a leader, with some family members clearly dependent and occupying a very low rung on the social ladder. Barter, blacksmithing, horse-trading (in those days a strategic means of transportation) belonged among the main sources of income for these migrating groups. This activity was sometimes welcomed by the majority society, but often there was concern over competition and a society would defend itself against the visitors. Brutal interventions, such as mass executions, occurred.

After the Thirty Years' War and during the conflict between various Christian Empires and the Ottoman Empire, whole sections of Europe were afflicted by epidemics of disease and sacked by soldiers such that almost no working population remained. Intending to revive their economies, the nobility tried to get a hold of and settle even those ethnic groups that had not originally been very welcome. This new structure of settlement went hand in hand with a serf relationship between the newly settled farmers and the governmental structure. Thus it was that groups of Sinti and Roma were settled in Central and Eastern Europe. Today, in those places once located on the border between the Hungarian Kingdom and the Ottoman Empire, there exist majority Romani communities and sometimes even whole districts (a similar motivation, that of settlement for the purpose of economic revival, can be seen in modern times, for example, in post-war Czechoslovakia, where Sinti and Roma who had settled in Slovakia and Eastern Europe were moved by the authorities into the area in the north of Bohemia left empty by the expulsion of the Sudeten Germans).

Another passage in Sinti and Romani history in Europe is also historically complex: During the period around the Napoleonic Wars, the segregation of individual realms of power was strengthened to such an extent that nation-states with unified legal structures were created and nationalistic positions began to gain strength. In this context, the Sinti and Roma in individual countries were in an unambiguously marginalised position – the majority of them were (and to this day in certain circles still are) considered an unacceptable burden on the national (and nationalist) movement. In this brief overview it is only possible to give a few examples: An extreme example is the position of this minority during the 19th century in what is today Moldavia and parts of Romania. These groups were not released from chattel slavery there until Prince Mihail Sturdza decided to do so in 1844. This was long after chattel slavery had reached the debates around the Congress of Vienna (1815) as something that was ostensibly unimaginable in Europe; the Civil War was soon to break out over slavery in the United States as well. Another situation faced by the Sinti and Roma in modern nation-states is even more complex: Even after the Second World War, in the year 1970, for example, the Bavarian police

worked with bands of 'itinerant inhabitants' through methods that formed a seamless continuum with previous Nazi atrocities.

Nazi dominion over Central and Eastern Europe was a tragic watershed in Sinti and Romani history. These groups were caught up in the whirlwind of the racist measures of the Third Reich. The Nazis forced Sinti and Roma to undergo pseudo-scientific examinations conducted by the 'Research-Centre of Racial-Hygiene' starting in 1936, in order to register them per the Nuremberg laws of 1935, which excluded them from German society as a foreign race.¹

The organizers of the Holocaust quickly connected the meaning of the Nuremberg laws and their efforts to exterminate the Jews with a similar effort to finish off the Sinti and Roma. The places where this extermination took place are partially the same (Auschwitz-Birkenau is one of them), as was the method – the brutal use of gas. Deadly pseudo-medical experiments were part of the extermination process and took place in the concentration camps during wartime.

Just as in their treatment of the Jews, and sometimes with even more emphasis, those parts of the Reich inhabited by non-German nations and ethnicities collaborated with the Third Reich and joined in the perpetration of the Holocaust (the present publication includes documentation on the concentration camp at Lety by Písek, South Bohemia, as well as other texts). Reflection on this past has not yet reached a level capable of fully restoring dignity to the Sinti and Roma and including them in a consensual debate about this history. The Sinti and Roma partisan contribution was not recognized by the elites who fought against the Third Reich during the Nazi dominion over Germany and Europe in the postwar attempt to secure the Sinti and Roma right to compensation, to recognition of damages to their health caused by their persecution as a result of the pseudo-medical experiments, the loss of their family members, etc. Enforcement of these rights is still ongoing in many cases even today. The victims, perpetrators, and witnesses, however, are already quite advanced in age.

The approach of the Communist regimes towards the Sinti and Roma was inconsistent. The fundamental dogma that communism essentially provided the right recipe for social development mostly fell apart in the face of Romani resistance. Communist dictatorships found it difficult to accept the failure of their attempts to integrate the Sinti and Roma. A certain level of support which had maintained these 'proletariat' in the labour process at low-qualified jobs disappeared with the advent of the market economy, and lack of qualifications became a key barrier to further Sinti and Romani integration. However, from a long-term perspective it also became more possible for them to implement certain rights on the basis of the human rights codified by the Council of Europe and later also in EU documents. Therefore, it is important that this matter has been taken up by the European Parliament and that the 'European Parliament Resolution on the Situation of the Roma in the European Union' of 28 April 2005¹ includes several

¹ Reprinted in this publication pgs. 109–114. This document can also be found on the web page of the European Parliament, <http://www.europarl.eu.int/>.

basic requirements for the emancipation of Sinti and Roma, support for their education including the creation of their own elites, preservation of their culture, etc. The status quo in some Member States, which must be overcome, can once again only be described through examples:

In what is today the Czech Republic, northwest Bohemia is an area in which a forced mass resettlement of Roma occurred, motivated primarily by depopulation and economic collapse as a result of the post-war expulsion of ethnic Germans from the area. Paradoxically, today no one evaluates the refusal of the ethnic Roma to adapt to this communist move as a positive aspect of resistance to totalitarianism. Even after the overthrow of communism in 1989, the Czech state partially continued the pseudo-integration begun during the communist planned development of this area.

Today, support for the Roma is more diverse and includes many initiatives supporting the education and creation of the Romani elite, both from national and international sources. The 'Decade of Roma Inclusion' has begun (see below) and the Roma media have developed (some of which are included in the list of literature at the end of this publication). The host of the seminar described below, the director of the Goethe Institute in Prague, actively supports Romani libraries in Ostrava (Czech Republic) and Pécs (Hungary) and when opening the seminar brought news of success in financing these projects.

East Slovakia, with its significant Romani minority and problems in the entire social services and employment area, is an example of the fact that neo-liberal reforms are not the most appropriate means for addressing these issues. The Slovak public still regards the unrest among the Roma there as the reaction of an unemployed, parasitic population to the pressure of the tightening of norms for providing social support, without clarifying where the job opportunities are that might raise the employment level of this marginalised group.

East Hungary has partially solved the problems of local Roma there, but many of these activities have no support from the state or anywhere else. For example, the rise of a Roma church organization (until 1974 the Roma were forbidden to enter certain religious facilities there) has been supported out of their own pockets and through small grants from the United States.

I. The Future of the Sinti and Roma – Decade of Roma Inclusion

The Executive Director of the Athinganoi civic association, **Gabriela Hrabaňová**, provided information on the *Decade of Roma Inclusion* initiative. The President of Athinganoi is Monika Mihaličková, a former Czech MP for the Freedom Union Party. Hrabaňová began her remarks as follows: 'Athinganoi brings together primarily Romani students at high schools and colleges, and together we seek to work on improving the situation for Roma in the Czech Republic, mainly in the area of education. Our organisation has joined the *Decade of Roma Inclusion*. I have become a member of the delegation of Romani non-profit organisations for the Czech Republic and I am also a member of the Czech Government Committee on the Decade.'

As to the *Decade* itself, Gabriela Hrabaňová presented the following explanation:

'It has been more than two years since the Budapest conference entitled *Roma in an Expanding EU*, where the idea of starting the political initiative called the *Decade* was first developed. The nine participating national delegations, together with international organisations, prepared the launch of the *Decade of Roma Inclusion* 2005 – 2015, which took place in Sofia on 2 February 2005.¹ The delegations of Romani non-profit organisations, which originally were meant to be groups of 'Romani youth leaders', played an enormous role in the preparation process. These delegations, selected by the Open Society Institute and the World Bank, have already fulfilled their initial tasks in all of the *Decade* countries. The Czech government has launched the initiative, and now we must all bring it to fruition together.'

A founding document of the *Decade* is the National Action Plan, which in the Czech Republic is based on the Roma Integration Concept.² As representatives of the nongovernmental non-profit sector, we will monitor the implementation of the Action Plan and emphasize the development not only of the Romani civil sector, but also of support for the Romani media, for Romani journalists, and cooperation with the Czech government. A priority is the overall improvement of the position of the Romani ethnic minority in the Czech Republic. A further aim is creating a mechanism for monitoring the situation, analysing the situation, and evaluating the success of the *Decade* in individual areas/priorities, primarily education, housing, health care, and employment. A society-wide task is the sensitive resolution of

¹ The Decade was officially initiated in the Czech Republic on 25 May 2005.

² These documents are available on the internet pages of the Czech Republic Government Office (Úřad vlády České republiky), specifically, the Czech Government Council for Roma Community Affairs at <http://wtd.vlada.cz/vrk/vrk.htm> (the National Action Plan of the Decade of Roma Inclusion is included among the international activities, the Concept on Roma Integration is filed among the documents).

memorials to Romani victims of the Holocaust. All-encompassing priorities such as poverty, discrimination, and gender – the equal position of men and women in society – must also be taken into consideration.

We must create a mechanism based on accurate information, expertise, and field experience which is also supported by the Romani nongovernmental sector. It is essential that government bodies and institutions be willing to cooperate with other organisations which feel the need and the calling to join together and influence events that concern us all. One of the possible paths to fulfilling the aims of the *Decade* and such cooperation could be based on the National Action Plan, which itself is based on the current problems and needs of the Roma. The Action Plan should create a space during the coming decade for unexpected changes and setbacks and seek to respond to them flexibly. Our government needs to accept the expertise gained through such cooperation as fundamental material for creating political measures, to implement these measures in its programs and, most of all, to follow through on their fulfilment.

First of all, a conference of Romani non-profit organisations must be made a reality – with Czech governmental and international institutional support – which will lead to the creation of a Roma NNO platform. It is necessary to reach out to regional coordinators, Romani non-profit organisations, experts, and activists to guarantee their participation in this national conference. At this meeting we should agree on joint steps which will lead to the meaningful inclusion of Romani NNOs (and not only during the process of the *Decade*). Organisations active in Romani issues should elect regional delegates to fulfil the role of liaisons communicating between the new platform and the appropriate governmental and regional bodies. Within the framework of the committees and advisory bodies of the Czech Government Council, expert groups should be established in which experts from non-profit organisations will be represented for the various priorities of the Action Plan. We should also jointly strive to create subsidiary groups at government level which would advocate for the professionalisation of the Romani non-profit organisations needed and arrange for communication between the Secretariat, the individual groups involved in Romani problems, and the technical support office which will operate in Budapest as an independent advisory body within the *Decade* framework; the Secretariat will always be in the *Decade* country which has the Presidency. It will also be important to maintain contact with the *Decade* manager employed in the office of the Czech Government Council.

The NNO platform thus created will play a very important role in implementing the *Decade* at national level. Thanks to the creation of special communication platforms, Romani non-profit organisations will be able to present their recommendations and commentary and receive room for realising their aims at local level thanks to more effective cooperation with Romani governmental coordinators and advisors. These platforms will carry on the work of the Delegation, which itself will no longer exist as such. The primary motivation for Romani non-profit organisa-

tions to join the platforms will be the possibility to join projects happening within the framework of the *Decade* which are supported by European Structural Funds. The first announcement has already been made of the existence of the Roma Education Fund, which is currently accepting its first project applications. This fund will offer support for introducing pilot projects and other activities in order to fulfil the aims of the Action Plan for the *Decade*. Thanks to communication within the platform it will be easier to obtain information about calls for proposals. Romani organisations will therefore be able to arrange the necessary partnerships today and exchange good practises with others.

This proposal for addressing Romani participation is based on a founding document of the *Decade of Roma Inclusion 2005-2015*, the so-called Terms of Reference, which are still being negotiated. These should be approved this September in Romania, which now has the Presidency.¹ These will become a basic document according to which the relationships between the individual countries and the members of the *Decade* committee will be governed. On the basis of these 'Articles', the Roma should receive voting rights and a direct opportunity to influence the decisions of the International Executive Committee. Our governments must also allow Romani organisations to improve their positions and competitiveness. They must also support the operation of technical support organisations not only to support and assist the realisation of our activities, but to centralise the information from all the countries involved. In this way we will be able to learn about the work and mobilisation of the Roma in other countries which have joined this international political initiative.²

The Roma in the *Decade* countries are not all satisfied to the same degree with their own participation in the programme. Sometimes the initiative is missing from below, sometimes from above. In Macedonia the government invited Romani experts and representatives of non-profit organisations and during 14 days of special meetings they jointly created an Action Plan and Roma Strategy for Macedonia, while in the Czech Republic there was a greater reliance on workshops organised by the World Bank during the preparatory year.³

Gabriela Hrabaňová believes the influence of the international community will be important, especially as concerns the question of illegal sterilisation of Romani women. International pressure and image questions for particular states have had a positive effect on this issue. She also emphasised the immediate significance of

¹ The Terms of Reference, or Articles of Incorporation, for the Decade were accepted at the 7th Meeting of the International Steering Committee of the Decade of Roma Inclusion on 18 November 2005. See <http://www.romadecade.org/>.

² There are eight countries in the *Decade* today: Bulgaria, Croatia, the Czech Republic, Hungary, Macedonia, Romania, Serbia-Montenegro and Slovakia. The governments themselves, the non-profit sector, and international organisations are also participating. The inclusion of Roma in all phases of the *Decade* is considered a matter of course.

these activities for Roma themselves: ‘The fact that it is possible to meet and exchange experiences means we can help one another protect our interests at the local level.’

Inclusion of the Sinti and Roma (discussion)

This presentation received a positive response from the audience, but **Jarmila Balážová** made the following comment: ‘The question is whether you as Roma participating in these international executive committees will have a chance to influence the communication between the individual governments, to truly be active participants in those discussions when the highest representatives of various governments agree on how things are going to be and so forth.’

Jiřina Šiklová had a similar comment concerning civil society: ‘I encountered a great deal of discussion in opposition to the *Decade of Roma Inclusion* before I was even able to get a copy of its basic outline. I noticed that many Romani organisations have not joined yet, although maybe they will join in future. I am interested in how you will address this question and cooperate with those who are your critics – not with the majority societies and the governments, that can be done, but with your own groups.’

Karel Holomek of the Roma Society in Moravia criticised the situation in the Czech Republic: ‘The first question is what position the government has taken towards realising the *Decade*. The second question is the inclusion of the Roma themselves into the process of realising the *Decade*, that is one of the most fundamental points for its success, so I am asking how you imagine that is going to work. And the third question is this: Are you really under the impression that Justice Minister Němec, who is the current head of the Government Council for Roma Community Affairs — of which I am Vice Chair, so I know something about it, but I don’t want to get into that now — do you have the feeling that man is really capable of filing some sort of objective report on the situation and doing anything at all in this matter?’

Gabriela Hrabaňová responded: ‘The Concept for Romani Integration is theoretical, while the Action Plan, which is divided into individual points with measurable indicators attached to them, has to do with practise. Of course it will be a question of fulfilment and finance. The money will remain at the same level and will address the same things. Even in the Action Plan there is nothing new, from my point of view, it’s all mostly stuff from the Concept itself. However, how these matters should be resolved, who should resolve them, and also where the money should come from, is now all in writing.

The real novelty, as I said, occurred in Macedonia. Macedonia is the only country which did not have its own strategy prior to the *Decade*. In this case the *Decade* was really something new and something revolutionary. It came at the right moment for creating a national strategy so that the Romani issue could be worked on politically. We already had that here in the Czech Republic, but now we have insurance that when the governments change, the obligation will remain the same.’

On the possible influence of the Roma on the entire process, Gabriela Hrabaňová said: ‘The Roma members on the International Executive Committee do not have voting rights; we tried to fight for those rights from the very beginning. That means only governments vote and the Roma can advise the government deputies, we can lobby. The only thing that can be influenced is the discussion itself. During the discussion it is possible to change the opinion of the individual representatives in our favour. As for Ms Šiklová’s question about Roma in the non-profit sector and their cooperation: We are continuing to work on that. We are preparing a conference of all non-profit organisations where a new delegation can be elected, because the 10-member Delegation now in existence was selected from above by OSF, OSI and the World Bank. Of course, there is a problem with Romani representation in this country in general. A platform of non-profit organisations should be created. We must have the chance to meet, to discuss this and to select experts for individual priorities. We already have a promise from the government that expert groups could be established which would be composed of non-profit sector representatives. This project has already been applied for in three different places, but until now it has not received any support. I hope we will get the opportunity to meet as non-profit organisations countrywide and to select our representatives, to elect them. We also need experts in the government working groups – that was offered to us, and the Government Council statutes make it possible.

I would like to respond to Mr Holomek: How has the government positioned itself with regard to realising the *Decade*? I have to say that from my personal point of view it was a completely negative position in the beginning. They said the *Decade* was a duplication of Czech activities, that we already have a Concept, we are addressing the Romani issue, we have set aside a lot of money for it and we don’t need this initiative. As I said earlier, the government itself had to weigh whether it would be a greater embarrassment to join the *Decade* or not. In the end they decide to join.

As far as Němec is concerned, in his position as Chair of the Government Council: It’s not up to me to pass judgment on him. I would just like to say that Němec is not responsible for preparing these documents, that is done by the national coordinator Ivo Hartman, who is Deputy Justice Minister.’

Romani Rose commented: ‘I have learned to be very sceptical in my work when a government announces a decade or similar program for minorities, because it is usually an alibi for the government to move the resolution of the most important problems to the back burner. A year and a half ago I turned to Commissioner Verheugen and tried to explain to him that EU enlargement will not be possible if the incoming states are unable to make basic efforts toward resolving their minority problems, i.e., their problems with the Sinti and Romani minorities. The basic problem these states have to resolve is racism. In Germany we have very strong racism, but I would say that it is precisely in the Eastern European countries that racism is far more deeply rooted than in Germany.

Please consider that there are 10 million Sinti and Roma in Eastern Europe and the Roma issue is really an issue of the individual states. These states behave in a racist way toward these minorities – in many states there is even a certain form of apartheid in place, a revulsion against these minorities. Rather than concern themselves with the racism on their territories, governments claim this is more a social question, but the social question is of a secondary nature. It is also said that it is necessary to wipe out anti-Semitism. Naturally, this is important, because we all know about the history of the Jews in the 20th century, about their extermination, about the Holocaust, but it is not mentioned that the Sinti and Roma were also victims of Nazi despotism and the Holocaust. This fact is simply ignored by many national governments. A very good example of this is the president of the Czech Republic, who was recently quoted in the press downplaying what occurred at the Lety camp.¹ Not only were those who died at the camp the Sinti and Roma who were especially concentrated there, but the president claims they were predominantly victims of typhus and other epidemics. He demonstrates a total lack of awareness that the death of these people was in large part caused by the enormous corruption of the camp management. 326 people died in this camp alone and 241 of those were children, and no one considers that the head of the camp, the person responsible, was a Czech; that is something we should not downplay and we should not shut our eyes to it. The only extenuating circumstance that can explain the president's behaviour is that he is simply unaware of his own country's history.²

Launch of the Decade of Roma Inclusion

I welcome the launch of the Decade of Roma Inclusion, which promises cooperation between Member States of the European Union, candidate countries, as well as those currently outside the enlargement process. Exchange of experience and best practices can be very useful in seeking the reduction of socio-economic gaps between the Roma and majority populations. This is not an easy task, as actions must be culturally sensitive and supported by the Roma themselves.

*The European Union has adopted very progressive anti-discrimination legislation, which covers, *inter alia*, the Roma. The EU also financially supports, through its Structural Funds, projects designed to eliminate social exclusion and help reach the goals of the Decade of Roma Inclusion.*

The Roma are among the groups most threatened by social exclusion and discrimination. As we aim to have a European society which provides equal opportunities to all, we must pay adequate attention to the problems of this ethnic group, which has been marginalized for centuries. The Roma must have a future in Europe.

Statement by Vladimir Spidla, European Commissioner for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, on the occasion of the launch of the Decade of Roma Inclusion.

¹ In an interview by Petr Kolář with Václav Klaus published in the Czech daily *Lidové noviny* on the day the seminar was held, 14 May 2005 („Paroubek je silný a zřetelný politik“, pg. 11).

² A special section of this publication has been set aside to cover the former concentration camp at Lety by Písek and the discussions of politicians and journalists on this topic which have occurred since May 2005 (pgs. 126–149).

II. Shared European Thinking – The Situation of the Roma and Sinti in EU Countries and the Minority Policies of Those States

The next part of the seminar presented the situation of the Romani minority in other European states. Thanks to its codification of human rights, the European Union provides a joint platform for the possibility to compare across countries.

The Roma in Poland

Roman Kwiatkowski, President of the Association of Roma in Poland, began his presentation with these remarks: ‘The position of the Romani minority in a general sense is very specific as the result of centuries of development. It is a social group which is visibly ethnically different, does not have its own political existence, and has been distributed throughout Europe and beyond for centuries. The Roma do not have their own ethnic territory and find themselves in the situation of a minority everywhere, a minority whose identity is often debated. The result of this phenomenon has been the political and social marginalisation of the Roma. They have frequently become the target either of being expelled from society or of being politically assimilated into society. They have frequently been spoken of as a negative component of society and become the target of deeply rooted prejudices and discrimination. Romani society has therefore remained in the position of those who are oppressed and suppressed, the very worst-off, and that has been demonstrated in their social, political, and economic conditions, as well as in their worse living conditions, residential conditions — in general, worse conditions for their very lives. From the perspective of the state, we Roma have always been viewed as an anti-cultural group which basically rejects societal values.’

Kwiatkowski spoke about the Lety issue and challenged all who have influence to restore the dignity of the concentration camp site. He added: ‘When I look at Lety from the perspective of Auschwitz-Birkenau, I would like to call for more in-depth scholastic recognition of and research into the problem of the extermination of the Czech Roma, which would be possible to implement, for example, through a conference devoted to this topic.’

Kwiatkowski then spoke of the issue of forced assimilation under the Communist regimes. Traditional means of making a living, traditional Romani trades which required a certain independence and nonconformity with formal practises, were labelled ‘parasitic’ ways of life. The Romani population became more and more dependent on social welfare and on the employment opportunities which the planned economies of the various countries were able to offer them: ‘Using means of coercion, the government sought to integrate the unqualified Romani labour force into parts of the socialist economies, and they did actually achieve certain

results. The Roma gained social and economic security to a certain degree and a Romani proletariat came into existence. Educational activities toward the Romani population became more consistent, primarily as concerned the obligation to attend school, but the official policy led to the rise of special school programmes for Romani children, which then led to the establishment of ‘special schools’ and segregated education. These activities violated the principle of equal access to education for Romani children. Communism did not solve the problem of educating this social group, just as it did not resolve basic questions of living: housing, health care, etc.’

Through the fall of communism, according to Kwiatkowski, the Roma lost their secure economic situation. As a marginalised social group with a low level of education and qualification, the Roma were not capable of hanging onto their jobs and competing for them in a market economy. Their living and economic situations rapidly worsened. They also lost government support, lost their jobs, and became further marginalised. The renaissance of the former communist countries renewed ingrained enmity and anti-Roma stereotypes. However, Romani political elites do exist who understand that democracy requires participation in political activity.

Kwiatkowski then described the activity of the Romani Association in Poland: ‘One of the aims of our association is the commemoration and society-wide memorialisation of the extermination of the Roma. This activity is of a documentary and research nature; of course, we also provide educational activities together with the Romani History Institute, which was founded by our association. This is not our only aim; we are engaged in a wide range of cultural, social, and publishing activities. Our main activity is creating or supporting dialogue and cooperation between the Romani minority and the majority society. Romani society in Poland wants to preserve its identity, but we also want to preserve our full-fledged place in society with all of the attendant rights and obligations.’ The Polish Roma place great hope in the EU, mainly in the European Parliament.

Slovakia and the Situation of the Romani Minority

The Slovak representative and president of the Council of Nongovernmental Organisations of Romani Communities, **Ladislav Richter**, described the current Slovak situation, in which ‘...the attempt to resolve the problems of the Romani communities did not come about until the new government took power and set aid for Romani integration as one of its main priorities.’ The position of Vice Premier for Human Rights, Minorities and Regional Development was created, as was the Slovak Government Plenipotentiary for the Solution of the Problems of the Romani National Minority. Richter then characterised eight political areas that need to be worked on:

1. Human rights: Currently, human rights protections for national minorities are guaranteed by the Slovak Constitution, but the practical implementation of such protections is problematic.
2. Education and training: The status quo is serious, bordering on alarming. Special segregated schools are being created.

3. Language and culture: This area, which is so important to the formation of Romani identity, has been ignored for years, according to Richter, despite the guarantees of the Slovak Constitution, and human rights in this area are insufficiently upheld. An example of the obstacles involved: Even though laws on languages do exist, we cannot invoke them since the Romani language has not been codified and standardised. This is an artificial brake imposed by the other national minority in Slovakia, the Hungarians.
4. Employment: The high level of Romani unemployment has been labelled a key problem, and according to government strategy it is necessary to create conditions for Roma which facilitate their access to the labour market.
5. Housing: Richter says the housing situation, which has been traditionally noted as an acute problem, is in a particularly alarming state in the Romani settlements, which as of 1998 had a population of 124,000 Roma.
6. Social affairs: Government actions undertaken on the basis of the current state of affairs in the social area must strengthen Romani motivation and link the support provided in the area of unemployment to social aid subsidies.
7. The state of Romani health.
8. Regional development: This concerns resolving Romani problems where they arise and at the level of the region responsible.

Ladislav Richter commented on the priorities of the government in 2002: 'Another player has entered the government; in place of the SDL (the Democratic Left Party) we have Mr Rusko's Liberal Party, which introduced a programme for comprehensively addressing the Romani issue. Unfortunately, it was rejected by the third sector and eventually ended up in the drawer, to the detriment of the cause. The proposal wanted to comprehensively address the problem by creating the position of a Minister Without Portfolio, which was to have been a Rom with his own staff and his own options for taking action. Unfortunately, this did not come to pass.'

According to Ladislav Richter, the Priority Materials contain similar points to those mentioned above. Ladislav Richter added: 'It can be said that since 1998 the Romani national minority in Slovakia has noted relative support also from other governmental institutions such as the ministries of culture, education, labour, social affairs and the family, construction and regional development, where the Slovak Republic has received 10 million euro of support thanks to Romani nongovernmental organisations, among others. Unfortunately, not one crown of this money has been used, because the Construction Ministry does not know how to process and spend the funds. Furthermore, the Human Rights Department of the Foreign Affairs Ministry, the Health Ministry, and the regional and district authorities have also provided assistance. Despite this, the situation of the poorer Roma in Slovakia is alarming if not catastrophic from the point of view of training, education, housing, employment, and health care. In the area of education it is still possible to speak of segregation and the mistaken assessment of Romani children [as mentally retarded].'

There are 6000 Romani children living in orphanages. In the area of housing it is possible to say that in Slovakia there are 500 000 Roma, of whom more than half are integrated into the majority society. The Romani settlements can be identified as socially isolated slums which produce segregation and crime.'

In conclusion, Ladislav Richter commented on the mood of the majority society in Slovakia as described by research performed by the Focus Agency: Up to 80% of Slovaks would not want Romani neighbours.

The Situation in Germany

Romani Rose, chair of the Central Council of German Sinti and Roma, presented information on German minority policy and the work of the Central Council:

'In Germany, as in other European states, the Sinti and Roma are a long-settled minority with a long history. In the decades following the Holocaust, the newly formed Federal Republic of Germany denied the genocide committed against our minority. This slowly began to change when those who had survived the Holocaust began to organise politically and founded a civil rights movement focused on drawing attention to these matters at the end of the 1970s.'

A critical turning point was 17 March 1982, when Helmut Schmidt, the former Federal Chancellor, received a delegation from the Central Council and officially recognised the National Socialist crimes committed against our minority as genocide for reasons of so-called 'race'. The Central Council of German Sinti and Roma had been founded that year as an umbrella organisation of 16 associated state and regional unions, which thanks to decades of continuous political work has achieved clear changes in the treatment of our minority in Germany in many social areas.

The establishment of a German Sinti and Roma Culture and Documentation Centre in the Old Town in Heidelberg at the start of the 1990s was an especially important step. In March 1997, the first permanent exhibit on the Holocaust perpetrated against our minority was opened. The Centre employs 25 staff and is institutionally supported by the Federal Government and the Federal State of Baden-Württemberg. The Federal President of those days, Roman Herzog, during the grand opening of the Centre in 1997, which was attended by many politicians and representatives of society, said the following: 'The genocide of the Sinti and Roma was carried out from the same motive of racist mania, with the same premeditation, and with the same wish for systematic and total extermination as the genocide of the Jews. Entire families, from the very young to the very old, were systematically murdered throughout the entire sphere of influence of the National Socialists.'

After gaining the recognition that genocide had been committed against the Sinti and Roma, an important aim of our political work then became and still is the improvement of the protection of minorities in Germany. Significant successes were the recognition of the Sinti and Roma as national minorities in the year 1995 and the recognition of Romanes as a minority language according to the European Charter for Regional or Minority Languages in 1998, on which the

specific obligations of the federal government and the individual states to protect and support our minorities are based.

Despite this progress in equality 60 years after the Holocaust, Sinti and Roma still repeatedly become victims of racism and discrimination in the widest possible range of areas of social life. We are following the growth of right-wing extremist violence in Germany and in other European states with great anxiety; this violence is turned especially against the Sinti and Roma, as well as against other minorities.

In Germany a minimum of 100 people have died as a result of racially motivated attacks since 1990. A recent report by the Office for the Protection of the Constitution says that in 2004 the number of radical rightwing acts of violence increased.

In addition, the Roma and Sinti are repeatedly discriminated against and disadvantaged in their everyday lives. A good example of this is a flier that was distributed in the summer of 2004 in Mannheim calling for resistance to moving Sinti and Roma into apartments in the Old Town. Sinti and Roma are discriminated against in everyday life: When they shop, when they go to restaurants, or in connection with insurance and bank contracts.

In the fight against this discrimination, the EU Race Equality Directive will become especially significant once it is successfully implemented in Germany. The law should prevent many of the forms of exclusion and disadvantage before they can even begin. The Federal Government and the Federal Parliament have delayed the implementation of this EU Directive for years through various obstructions. Now they finally must negotiate and pass an extensive antidiscrimination law.

The basis for discrimination is created by stereotypes and prejudices against our minority. The media play an important role in spreading these racist stereotypes in Germany, as in other EU states. This is particularly evident when they label those accused of crimes as Sinti or Roma or use other synonyms to identify them as such.

This labelling in the media transforms accusations of crime made against individuals into a typical feature of the entire minority, which further deepens racist prejudices against the Sinti and Roma. News reporting of this sort has been facilitated in Germany in almost all police or court cases. Since 1993 the Central Council has demanded that discrimination in administrative law be banned in order to end this form of news reporting and its support for the creation of prejudice.

Given the history of the Holocaust, it is the basic responsibility and obligation of German politicians to arrange for the consistent upholding of existing measures developed for the protection and support of the Sinti and Roma. In addition, other legal steps against racism and discrimination are necessary. For example, we need to ban discrimination in administrative and procedural law in order to end the racist labelling of minorities. Only when we consistently defend ourselves this way against the existing racism and discrimination will it be possible for the majority and minority in Germany and other European states to coexist in peace and equality. I would like to add one thing: Three days ago, I learned that the German criminal investigation authority, something like the German FBI, uses racist labelling of our minor-

ity to this very day, labels for citizens of an ethnicity which has resided on German territory for 600 years. I believe that after the Third Reich's racist labelling of the Jews, it is truly scandalous for this racist labelling to continue in a democratic institution, which the federal criminal investigation bureau undoubtedly is. I think this is simply scandalous and unacceptable, and we must defend ourselves against these practises.'

Minority integration (discussion)

The subsequent discussion and questions concerned the concept of integration and the situation of minorities concentrated in one territory versus minorities who are more widely diffused. One of the comments concerned the topic of the minority's own efforts, for example, to attend school. A lack of initiative on the part of the minority and the sceptical view of the majority society cause negative interaction between both groups. One questioner specifically asked about the conditions that led to the construction and then destruction of the wall in Matiční Street in Ústí nad Labem, Czech Republic.

Romani Rose responded first: 'I would first like to respond to your question regarding the Romani lifestyle. I think that to a certain degree a wide variety of clichés are playing a role here. The Roma do not live in the 15th or the 17th century, they live in the 21st century. All societies have had to reform themselves throughout the course of history. However, I think that today the Sinti and Roma are active in their societies as trades people, employees, academics – they are completely the same as the members of all other societies. Many of them hide their ethnic identity, because they think that it could disadvantage them. Of course, now we have 10 million Sinti and Roma in the enlarged EU. Just imagine if all those people lived nomadically: We would have a fairly basic logistical problem on our hands. I personally would not want that. I insist that we should gain access to the same education and options on the labour market as everyone else. Let us be aware that the Sinti and Roma are primarily citizens of their countries, i.e., German Roma are simply German citizens, the Czech Roma are Czech citizens, and now we are all European citizens together.'

As for the Matiční Street issue: Of course, I only know general information about this situation, since I live abroad. At the time I naturally protested against the wall, because Czech society, as I have heard, is divided into black and white. I think it is simply ordinary racism. The wall was a symbol of apartheid, and I rejected it as such.'

Ladislav Richter responded: 'I don't know if you have ever been to east Slovakia. There the Romani settlements are segregated from other communities. There are mayors there who issue decrees such as: 'Roma are forbidden to enter this community after 6 PM' – and sometimes they are forbidden entry 24 hours a day. We addressed that at Parliamentary level and before the Constitutional Court. What is integration? Where are the Roma supposed to integrate to – among the 'whites' who forbid them entry into the community? I see these details: I am an advisor to

a committee of the Ministry of Labour, Social Affairs and the Family, where we organised personal hygiene centres for these settlements so the residents could bathe, shower, and have potable water. Do you know how many people in the majority society in Slovakia are against such measures? We are waging a constant battle against their resistance – with the population, the majority, the government, the institutions, and even with some Roma or organisations. Try to integrate when you are living in a settlement, when you get 1400 crowns a month to live on as social support, try to live, clothe yourself, send your children to school and integrate on top of that. Give us an instruction manual on integration and we will very gladly make use of it in Slovakia.'

Roman Kwiatkowski responded: 'I would like to say something about Romani children in school in Poland. It is necessary to point out that at the start of this development, Romani children really did not enjoy attending school. Maybe this was because they had a syndrome of distaste for the majority population rooted in them. However, today it is different than it was in the 1970s. A certain development has actually taken place. However, I must point out that it is necessary to *educate children in the majority population*, who have also been raised with distaste for the minority. As far as the Polish Romani children, are concerned, I believe the situation in Poland is somewhat better and that school has become a primary factor in creating their future.'

I see this every year in the number of Romani students entering high school in Poland. In Poland our minority is small – approximately 35 000 people. Every year dozens more Romani students are studying at prestigious high schools.'

Minority policy in the EU and the Hungarian approach to the Romani minority

MEP Viktória Mohácsi then took the floor. Prior to her election, Ms Mohácsi worked as a commissioner for the Hungarian Education Ministry, where she focused on the question of primary education and the problem of Romani segregation into schools with poor quality education as a result of which, from the very beginning, Romani children are marginalised and held back compared to the majority population. She opened her remarks by commenting on that activity:

'Romani children in Hungary are often to this very day sent either to 'special schools' or are strictly segregated into schools which can be considered educational ghettos within the school system. We seek desegregation, which is to say, the inclusion of children into the first grade in these currently ethnically homogeneous classes. Our aim is to overcome marginalisation through improving Romani success at school. As a legal case this issue is currently before the European Court for Human Rights in Strasbourg – specifically the segregation case from Ostrava, Czech Republic.¹

¹ To access the ECHR court decision in this matter, please see the press release of the Chamber judgment from 7 February 2006 on: <http://www.echr.coe.int>.

Until recently the European Union has been lacking in initiatives dealing with Romani policy. The current trend in the EU continues in the same direction as I have just mentioned. There is a trend toward supporting desegregation in education and abolishing segregated classes for Romani children in countries such as Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Romania, Bulgaria and others. We shouldn't only mention poor countries here – even in Germany, in some regions, out of the children registered in special education, 80% are Roma.

On the basis of the EU anti-racism directive, the Member States have created their own antidiscrimination norms. It clearly flows from these norms that all children, including Romani children, have an equal right to access high-quality education. On the 28th of April the European Parliament passed an historic resolution in which for the first time it stated that discrimination against Roma exists within EU borders. This resolution describes the various areas where discrimination causes the most harm, including the area of employment, as a labour market phenomenon; in education; and in hospitals, the coercive sterilisation of women. It further describes discrimination in health care and seeks solutions. Mr Horáček will also speak about the situation that has arisen around the monument at Lety, which is also mentioned in the resolution. The resolution also defines anti-discriminatory steps; in my opinion, it can now be the basis for antidiscrimination policy concerning Roma in the current EU as well as future Member States.

On behalf of my fellow MEPs, I would like to express our deep sense of grievance and protest against the existence of the pig farm scandalously located on the site of the former concentration camp for Roma at Lety. For my part, I am doing everything I can to see that this scandalous situation is corrected. The protests at the European Parliament were quite universal and came from MEPs who are not specialists on issues concerning Roma. It is clear that the political pressure the European Parliament is putting on the Czech Republic will in and of itself not be sufficient for solving this question; that is a matter for the Czech authorities to deal with. However, for our part we will do everything we can to end this scandalous situation and everything we can so that on the site of the former concentration camp there will be a dignified memorial to the hundreds of Roma who perished there.'

Institutions and their fight against discrimination (discussion)

Miroslav Prokeš, member of the Prague City Assembly, said: 'The Czech government over time has reduced spending on its own government campaign against racism to a mere CZK 4 million. Therefore we are lacking in the growth of nonprofit organisations, a civil society which might advocate for integrating minorities, especially the Romani minority, and which would overcome these anti-Roma positions. Education is the key, again. However, the state administration is not demonstrating a very systematic approach to these matters. In 1999 the Czech government stated that one of the key measures was to get Romani children to attend preschool so they would be at the same starting position as majority children at the start of grammar

school; this was part of its Concept for Integrating the Romani Community. It was soon proven that there were no systemic instruments in place for such measures, that the preschools are controlled by the local communities, and the communities do not want to do anything about this issue. In this country a politician who advocates for Romani rights, or for integration, is naturally not re-elected, while those who engage in anti-Roma activities, such as the former mayor of Ostrava or the former mayor of Prague 4, are not only mostly re-elected, but elected to the Senate at the very least. This is what the EP should take into consideration, and MEPs should keep the pressure on. This also concerns Lety, where we must also consider that in a xenophobic situation any expenditure made by the government towards removing the pig farm will be reflected in an increasingly unfavourable position toward the EP, the EU, and the Roma themselves. Therefore I believe it would be good if the Commission, with the assistance of MEPs, were to contribute to the co-financing of the relocation of the pig farm such that all layers of society will be satisfied, both Czech and European.'

During the course of the subsequent discussion there was a positive evaluation of the fact that Hungarian political parties have sent Romani MEPs to the European Parliament (Livia Járóka in the conservative faction and Viktória Mohácsi in the liberal faction). Of course, the question remains how influential this fact is. What does a Romani lobby look like in terms of specific support? How does this all play out in the culture of parliamentary negotiations and the participation of Romani representatives?

MEP Milan Horáček responded first: 'The political culture in the EP operates on a much higher level than what I have been able to observe in either the Czech or German Parliaments. There are reasons for this, but I don't want to get into them. From my experience working on EP committees for human rights, or the Intergroup for Minorities, I will just say this: Both together, between the factions, and content-wise, various MEPs cooperate at a very high level, much higher than I have ever encountered in any national parliament. This is the first step towards defining what European values are, and in essential questions of human rights, as we understand them, we are all in agreement. There are no sharp conflicts among the democratic MEPs. Several times I have experienced an essential vote against which the extreme right and extreme left unite. This is an interesting phenomenon, but the mainstream, as I have said, from the conservatives through the social democrats to the liberals, Greens, and the unified, moderate left, negotiates in a democratic spirit, and that is very important.'

MEP Viktória Mohácsi responded to a question concerning EP policy on the Romani issue; she pointed out that the parliamentary declaration on the situation of the Roma in the EU should not under any circumstances be understood solely as a declaration on the pig farm in Lety. 'This is a declaration describing the situation of the Roma in the EU, and it is a six page document. This declaration was my personal initiative and came about through the cooperation

of five parliamentary factions. Mention of Lety was not made in the first version, and thanks to Mr Horáček it was added and the text came about as published. What is essential is that the EU recognizes that the discrimination of Roma is occurring inside its borders.

We have managed to initiate international cooperation among Romani organisations thanks to which we can make use of this declaration and implement it – I will soon specify how. The content of this declaration is truly broad, which means there is mention of problems in the areas of education, the labour market, political participation, culture, recognition of the Roma as a minority in those places where they remain unrecognised, and it urges those countries that have not yet implemented the anti-racism directive to do so. The *Decade of Roma Inclusion*, which was discussed earlier, is also mentioned.

As far as the status of this document, we all know that this is not a legal norm and is binding on no one. My personal interest is for cooperation to start between Romani institutions, nonprofits, or civil society organisations to create active mechanisms for implementing this declaration in practise. Thanks to cooperation with Romani organisations, we can call on the Member State governments – specifically, perhaps, the Czech government – and ask why the situation in the area of education is as it is. This means that, referring to the binding antiracist directive as well as to the EP Resolution on the Situation of Roma in the EU, I can demand an explanation from a government, I can create pressure as to why the government has not taken the necessary steps for the state to uphold what flows from this directive. Thanks to this mechanism, the EP initiative, together with Romani institutions, can become a very strong instrument.

One more detail from the approval process: The vote on this declaration at the EP. The Socialist MEPs proposed creating the special position of a Commissioner for this issue and Mr Špidla in his answer mentioned that he was considering the option of creating an expert body, a committee of experts in addition to his own functions. Thus the matter was swept from the table and closed.

At this moment the EP has not yet managed to increase the number of significant positions occupied by Roma. However, both I and Ms Járóka, two Romani MEPs, speak about this frequently with our colleagues and we really must change this situation, break through the barrier, because it is essential that more Roma rise to significant positions in the EU structures. It is a very good signal that during normal conversations with our colleagues we often hear MEPs from other countries express that they are ashamed that a Romani MEP has not been sent to the EP from their own country. Hungary is the only country that has managed to do so.'

On the question of the EU decision-making mechanisms, moderator Jaroslav Šonka added: 'The question of the EU, its function, and the coercive means it has at its disposal does not depend only on the political direction given to it by the current governments of the Member States. It depends much more – more than in any

Member State – on seeking resolution through consensus. Even the advisory bodies that do not enjoy any direct decision-making competency (for example, the Committee on the Regions) enjoy enormous significance when they put questions on the table. Often their arguments cannot be ignored.'

Roma in the European Union

European Parliament resolution on the situation of the Roma in the European Union

The European Parliament,

- having regard to the celebration of International Roma Day on 8 April 2005¹,
- having regard to the Constitutional Treaty signed by Heads of State and of Government on 29 October 2004 which includes the Charter of Fundamental Rights of the European Union as its second part,
- having regard to Articles 3, 6, 7, 29 and 149 of the EC Treaty, which commit the Member States to ensuring equal opportunities for all citizens,
- having regard to Article 13 of the EC Treaty, which enables the European Community to take appropriate action to combat discrimination based on racial or ethnic origin,
- having regard to Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin² which bans discrimination on ethnic grounds,
- having regard to Article 4 of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,
- having regard to Recommendation 1557 (2002) of the Council of Europe Parliamentary Assembly, particularly paragraphs 3 and 15 thereof, which underline the widespread discrimination against the Roma, and the need to strengthen the system for monitoring such discrimination and to resolve the legal status of the Roma,
- having regard to the document adopted by the COCEN Group in advance of the Helsinki European Council in 1999 entitled 'Situation of Roma in the Candidate Countries', which underlines the need to raise awareness about the racism and discrimination faced by Roma,
- having regard to the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 10 December 1984,
- having regard to Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation³,
- having regard to the Charter of European Political Parties for a Non-Racist Society⁴,

¹. International Roma Day was established in 1971 at the First Romani World Congress.

². OJ L 180, 19.7.2000, p. 22.

³. OJ L 303, 2.12.2000, p. 16.

⁴. The 'Charter of European Political Parties for a Non-Racist Society' is the proposal of the EU Consultative Commission on Racism and Xenophobia to the political parties in the European Union. The text was adopted by that Commission on 5 December 1997.

- having regard to the establishment of a Group of Commissioners responsible for fundamental rights, anti-discrimination and equal opportunities¹, and awaiting the presentation of the Group's agenda,
  - having regard to Council Regulation (EC) No 1035/97 of 2 June 1997 establishing a European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia², to the Monitoring Centre's (EUMC) annual and thematic reports on racism in the EU and to the Commission Green Paper on equality and non-discrimination in an enlarged European Union (COM(2004)0379),
  - having regard to the recent publication by the Commission of a report drawing attention to very disturbing levels of hostility and human rights abuses against Roma, Gypsies and Travellers in Europe³,
  - having regard to its resolution of 27 January 2005 on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism⁴,
  - having regard to international legal instruments such as General Recommendation XXVII ('Discrimination against Roma') of the United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, and General Policy Recommendation No 3 of the European Commission against Racism and Intolerance on Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies,
  - having regard to the comprehensive Action Plan, adopted by OSCE participating States, including EU Member States and candidate countries, focused on improving the situation of Roma and Sinti within the OSCE area, in which the States undertake inter alia to reinforce their efforts aimed at ensuring that Roma and Sinti people are able to play a full and equal part in our societies, and at eradicating discrimination against them,
  - having regard to Rule 103(4) of its Rules of Procedure,
- A. whereas 8 April has been designated International Roma Day and is considered to be the annual day of celebration for Roma, as well as an opportunity for raising awareness about Europe's largest ethnic minority and the extent of its social exclusion,
- B. whereas the 12-15 million Roma living in Europe, 7-9 million of whom live in the European Union, suffer racial discrimination and in many cases are subject to severe structural discrimination, poverty and social exclusion, as well as multiple discrimination on the basis of gender, age, disability and sexual orientation,
- C. underlining the importance of urgently eliminating continuing and violent trends of racism and racial discrimination against Roma, and conscious that any form of impunity for racist attacks, hate speech, physical attacks by extremist groups, unlawful evictions and police harassment motivated by Anti-Gypsyism and Romaphobia plays a role in weakening the rule of law and democracy, tends to encourage the recurrence of such crimes and requires resolute action for its eradication,
- D. recognising that the failure to combat racial discrimination and xenophobia against Roma, especially by public authorities, is a factor encouraging the persistence of the problems in society,
- E. whereas the Roma community is still not regarded as an ethnic or national minority group in every Member State and candidate country, and thus does not enjoy the rights pertaining to this status in all the countries concerned,
- F. whereas, while many Member States have quickly transposed into national law Directive 2000/43/EC, a number have failed to do so or have done so incompletely or incorrectly,
- G. whereas the Romani Holocaust deserves full recognition, commensurate with the gravity of Nazi crimes designed to physically eliminate the Roma of Europe, and calling in this connection on the Commission and the authorities to take all necessary steps to remove the pig farm from the site of the former concentration camp at Lety u Pisku and to create a suitable memorial,
- H. recalling that a large number of Roma were victims of war and of ethnic cleansing and continue to be victims of persecution in parts of regions of the former republic of Yugoslavia,
- I. deplored the fact that a significant number of Roma asylum seekers have been expelled, or threatened with expulsion, from the host Member States, in contravention of the principle of non-refoulement, as set out in the 1951 Geneva Convention and associated protocols,
- J. regretting that Roma continue to be underrepresented in governmental structures and public administration in Member States and candidate countries where they constitute a significant percentage of the population; whereas these governments have undertaken to increase the number of Roma working in decision-making structures but have yet to make significant progress,
- K. recognising the need to ensure effective Roma participation in political life, particularly as regards decisions which affect the lives and well-being of Roma communities,
- L. stressing that in no case should new citizenship laws be drafted and implemented in such a way as to discriminate against legitimate claimants to citizenship or to withhold citizenship from long-term Roma residents of the Member State or candidate country concerned,
- M. whereas in a number of countries there exist clear indications that police forces and other organs of the criminal justice system are affected by anti-Romani bias, leading to systemic racial discrimination in the exercise of criminal justice,

¹. Commission President José Manuel Barroso announced this initiative in his speech to the European Parliament on 26 October 2004, saying that the Group (which he will chair) will be handed the task of monitoring all Commission actions and major initiatives in these areas as well as acting as a political driving force.

². OJ L 230, 21.8.1997, p. 19.

³. 'The Situation of Roma in an Enlarged Europe', commissioned and published by DG Employment and Social Affairs, 2004.

⁴. Texts Adopted, P6_TA(2005)0018.

- N. whereas Roma are regularly discriminated against in the provision of health care and social security; noting with concern cases of segregation in maternity wards and the sterilisation of Roma women without their informed consent;
- O. whereas substandard and insanitary living conditions and evidence of ghettoisation exist on a wide scale, with Roma being regularly prevented from moving out of such neighbourhoods;
- P. having regard to the racially segregated schooling systems in place across several Member States, in which Roma children are taught either in segregated classes with lower standards or in classes for the mentally handicapped; recognising that an improvement in access to education and opportunities for academic achievement for Roma is crucial to the advancement of Romani communities' wider prospects;
- Q. whereas on average Roma communities face unacceptably high levels of unemployment, so that specific measures are required to facilitate access to jobs;
- R. having regard to the difficulties faced by the Roma population in having their culture fully acknowledged, and deplored the fact that in most Member States and candidate countries the mainstream media continue to under-represent Roma in their programming while simultaneously reinforcing a negative stereotype of Roma citizens through news items and television and radio shows; noting that new communication technologies, including the internet, can also help to combat Romaphobia;
1. Condemns utterly all the forms of discrimination faced by the Roma people;
2. Calls on the Council, the Commission, the Member States and the candidate countries to consider recognising the Roma as a European minority;
3. Welcomes the recent declaration by Commission President Barroso regarding the importance of eliminating discrimination against Roma people and the role which the Lisbon Strategy could play in improving opportunities for Roma¹, and urges the Council, Commission, Member States and candidate countries publicly to take steps to combat Anti-Gypsyism/Romaphobia in all forms, be it at local, national, regional or EU level;
4. Urges the Commission to include the issue of combating Anti-Gypsyism/Romaphobia across Europe among its priorities for the 2007 European Year of Equal Opportunities for All, and calls on political parties and civil society at all levels to make it clear that racial hatred against Roma can never be tolerated in European society;
5. Urges the Commission to further ensure, in the framework of the political requirements of the Copenhagen criteria, that candidate countries make real efforts to strengthen the rule of law and protect human and minority rights, particularly those of the Roma population;
6. Calls on the Commission to prepare a communication on how the EU, in cooperation with the Member States, can best coordinate and promote efforts to improve the situation of the Roma, and to adopt an action plan with clear recommendati-
- ons to the Member States and candidate countries to bring about better economic, social and political integration of the Roma;
7. Commends Member States for quickly transposing into national law Directive 2000/43/EC and urges those which are currently subject to 'non-communication' infringement procedures to take steps to rectify their lack of progress; calls on the Council to agree under the Luxembourg Presidency the proposed EU Framework Decision on racism and xenophobia, which would make hate crimes punishable throughout the EU, and on which the European Parliament must be reconsulted;
8. Calls upon Member States and candidate countries to strengthen national legislation and administrative measures that expressly and specifically counter Anti-Gypsyism/Romaphobia and prohibit racial discrimination and related intolerance, whether direct or indirect, in all spheres of public life;
9. Calls on the Member States and candidate countries to exchange best practice in order to encourage the promotion of Roma culture;
10. Calls upon Member States to take appropriate action to eliminate any racial hatred and incitement to discrimination and violence against Roma in the media and in any form of communication technology, and calls on the mainstream media to establish best practices for hiring staff who reflect the composition of the population;
11. Calls on Member States and candidate countries to develop a strategy to increase the participation of Roma in elections as voters and candidates at all levels;
12. Underlines the need to guarantee equal social and political rights to migrants of Romani origin;
13. Underlines that the lack of official documents is a serious obstacle to the exercise of basic rights by Roma throughout Europe, as well as to their access to services which are crucial to social inclusion;
14. Urges all Member States and candidate countries to take concrete measures to improve the access of Roma to labour markets with the aim of securing better long-term employment;
15. Calls on Member States in which Roma children are segregated into schools for the mentally disabled or placed in separate classrooms from their peers to move forward with desegregation programmes within a predetermined period of time, thus ensuring free access to quality education for Roma children and preventing the rise of anti-Romani sentiment amongst schoolchildren;
16. Recalls the resolution of the Council and of the Ministers of Education meeting within the Council of 22 May 1989 on school provision for gypsy and traveller children¹ and considers that ensuring that all Roma children have access to mainstream education remains a priority;
17. Calls on Member States and candidate countries to take steps to ensure equal access to health care and social security services for all, to end all discriminatory practices,

¹. Commenting at the launch of the 'Lisbon Scorecard V' on 17 March 2005.

¹. OJ C 153, 21.6.1989, p. 3.

- in particular the segregation of Roma in maternity wards, and to prevent the practice of non-consensual sterilisation of Romani women;*
18. *Welcomes the formation of the European Roma and Travellers Forum, and the work of groups within the Parliament focused on Roma and minority issues; recognizes the importance of cooperation with such bodies when creating Roma policies in Europe;*
  19. *Considers that the current ghettoisation in Europe is unacceptable, and calls on Member States to take concrete steps to bring about deghettoisation, to combat discriminatory practices in providing housing and to assist individual Roma in finding alternative, sanitary housing;*
  20. *Urges governments in regions with Roma populations to take further steps to integrate Roma civil servants at all administrative and decision-making levels in line with previous commitments and to allocate the necessary resources for the effective operation of such positions;*
  21. *Welcomes the Decade for Roma Inclusion Initiative to which five Member States and candidate countries are signatories and calls on the Commission to work in cohesion with those governments concerned to align relevant EU programme funding to realize this initiative;*
  22. *Calls on the Commission to publicly encourage national governments to ensure that, when funding programmes are aimed at Roma, Roma actors are fully involved in the design, implementation and monitoring of such projects;*
  23. *Supports the continuing moves within the EU institutions towards incorporating the Romato-Roma approach, as developed by the OSCE, in the future hiring of staff for Roma- as well as non-Roma-related vacancies;*
  24. *Calls on political parties, at both national and European level, to review their party structures and procedures with the aim of removing all barriers that directly or indirectly militate against the participation of Roma and incorporate policies geared to full Roma integration into their mainstream political and social agenda;*
  25. *Urges the EUMC and, upon its creation, the Fundamental Rights Agency to devote more attention to Anti-Gypsyism/Romaphobia in Europe and to allocate the necessary resources to monitor racial abuse and human rights violations against Roma;*
  26. *Urges all Member States to support initiatives to strengthen the Roma's ability to represent themselves and participate actively in public life and society as a whole and enable Roma civil organisations to make their voices heard;*
  27. *Calls on the Commission to raise the Roma issue to a pan-European level, in particular with candidate countries, as the Roma live in every part of Europe;*
  28. *Instructs its President to forward this resolution to the Council, the Commission, and the governments and parliaments of the Member States and candidate countries.*

III. Sterilisation as a Racist Measure

Lawyer Michaela Tomisová addressed the issue of the sterilisation of Romani women, which undeniably involves a discriminatory subtext:

'Before I begin, I would like to thank the organisers of this seminar for inviting me to discuss this case, which I have been working on for almost a year now. My role is to legally represent the victims before the courts and before the Ombudsman. These cases are presented in the Czech and international media quite often and I must say that the treatment has been fairly sensitive and responsible. Despite this, I am often surprised by the opinions I hear when I meet with people, whether they are lawyers or not. They ask me what these women are aiming at – after all, they agreed to have the sterilisation done. The signatures in their medical records are proof. What are these women aiming at who were sterilised during the communist era and received money for being sterilised on the order of several thousand crowns? How is it possible that the plaintiffs are mostly Romani women? Does it perhaps mean that Romani women are really discriminated against at health care facilities? Do the doctors behave differently toward them than they do towards Czech women? Or have they just sensed a chance to sue for money and are the first in line?

I must say that for me these cases have somehow crossed the line separating work matters from personal matters, because I am in such frequent contact with the clients. I frequently consult with them about the cases and I meet with them every month in Ostrava, where they have established the Association of Women Disabled by Sterilisation. I inform them of new developments and together we consult what it is possible to do next. I would therefore like to present these matters in the correct perspective; I would like to cover those points that have sparked the greatest discussion; and I would also like to provide a brief international comparison with two other states in which similar cases have also appeared.

How did the cases I am now representing actually begin? Others besides me have been involved with this issue before, but I would like to start just by describing the cases I have been representing recently. All of you probably know that during the Communist era, women (predominantly Romani, but also non-Romani) were encouraged, primarily through financial incentives, to undergo sterilisation. In the past, and unfortunately up until today, doctors here often do not conceive of themselves as service providers to their patients, but rather believe the patient is there to serve them. This history is why it would be worth researching, in this country and in other post-communist countries, why such an approach continues and whether it is not precisely members of minorities or mentally disabled people who become victims of this decision-making by doctors on behalf of the patient without the patient's input.

In 2003 and 2004, the European Roma Rights Centre undertook an investigation in the Czech Republic in which it sought to discover whether such an approach towards Romani women was ongoing. This investigation produced the first 10 Czech

complaints submitted to the Office of the Ombudsman in September 2004. When I visited these women to write down their stories and transform them into formal complaints, information began to turn up about more and more women who had also been sterilised under similar conditions. These women had lived for many long years in silent humiliation; often they had never even told their partners out of fear that their partners would leave them, or belittle them, and when some of them tried to find out why the sterilisation had been performed on them and what results it would have, they were brushed off with quite brief responses, whether by their doctors or by social workers.

What are the victims complaining about, what is their aim? The victims were sterilised under circumstances that violate Czech legislation. Sterilisation in the Czech Republic took place and continues to take place according to the Sterilisation Directive, which has been in effect since the year 1972 and requires respecting higher ordinances such as the Law on Human Health from the year 1966, the Civil Code, of course the very highest legislation, such as the Charter of Fundamental Rights and Freedoms and, since October 2001, also the International Convention on Human Rights and Medicine.

The Sterilisation Directive, even though it is from the year 1972, is not such a bad piece of legislation. It prescribes that sterilisation may be performed only at the request of the woman concerned, or, if the doctor proposes sterilisation, then with her consent. Before she gives her consent she must be instructed as to what sterilisation is and, mainly, that it is an *irreversible* procedure. There is a theoretical possibility that a sterilised woman might be able to have another child, but the probability is not very high – sterilisation is performed for the purpose of preventing a woman from having children ever again.

In order for sterilisation to be performed, a health reason for performing it must exist. It should not be possible to perform sterilisation on a young woman who is in good health. Such a reason is called a 'health indicator', and such indicators are listed in an appendix to the Directive. Sterilisation may not be performed for any other reasons. The reasons are predominantly health reasons; various illnesses are listed, but there is one indicator which is sometimes called 'social', which means that the woman does not want to have another child because she has already fulfilled her reproductive function, already has three or four children, and is more than 35 years old. Unfortunately, even though its purpose is to prevent sterilisation being performed on a woman who is more or less in good health, this Directive has unfortunately been given the opposite interpretation. A doctor who sees that particular indicator considers it a reason to perform sterilisation and considers the woman's consent to be a mere formality.'

Michaela Tomisová continued: 'Of what do the violations of this Directive and our laws consist? The women whom I am representing in the 10 complaints which have been filed, and the many cases that have come to our attention since then, are cases from recent years, such as the year 2003, 2001, or the 1990s. These cases all

share a common factor, and that is a C-section delivery, during which it is possible to perform sterilisation without the woman even being aware of it. According to the descriptions of the plaintiffs (and the doctors have also described this to me), this happens when a woman for some reason is to give birth by C-section – often the reason is that the baby is too large and the woman is small and delicate. When such a woman comes in to give birth a second time, doctors decide to perform a C-section. A few minutes before she goes under after being anaesthetised, the doctors present her with a pre-printed form and say: 'Look, in addition to the C-section we have to perform one more operation and that is sterilisation, and if you don't sign here you will die if you become pregnant again.' Naturally in such a situation the woman thinks she has no other option and signs her consent. Often the situation is such that they don't even inform her that the sterilisation has been performed until after everything is over; they bring her the form and say, 'You know, it was necessary to sterilise you, so now just sign this for us.'

Then there are older cases in which the sterilisation was performed without any C-section involved. These are mainly cases from the Communist era. As far as the risks of repeated C-sections go: Naturally, I have consulted experts on this matter, and what is interesting is that there is a certain amount of dissent on this issue. Students at the medical faculties are actually taught that if a woman has undergone two C-sections, the doctor should recommend she be sterilised. That advice is given to them in the official lecture notes published by the universities – without telling them, for example, to try suggesting another birth control option to her, or to consult this issue with her. On the other hand some doctors, mainly the younger generation, are telling me that the risk of a third or fourth C-section is more or less theoretical and that in practise such risks don't occur (for example, uterine collapse, which doctors claim to fear the most, apparently almost never occurs). So the reasons to sterilise are not exactly substantiated. In any event, even if such a risk existed, sterilisation is never an intervention essential to the protection of the life and health of any woman. The woman's consent must always be obtained; it should not be possible to perform the operation without it, not for the best reasons in the world, because it is really just a form of birth control, nothing more and nothing less – and no one can force a woman to use birth control.

In collaboration with our partner organisations such as the European Roma Rights Centre, the League of Human Rights and Life Together (Vzájemné soužití), we have worked out possible legislative options for restricting future abuses. This is difficult, because human inventiveness can always circumvent the most perfect legislation. However, the experiences of other states tell us that it has proven useful to require a waiting period of 30, 60, or 70 days between the moment the woman signs her consent and when the surgery is actually performed.

As far as the discrimination element is concerned, this is often a topic of discussion. As far as discrimination on the basis of sex goes, in this case there can be no doubt. This has also been confirmed to me by the doctors, who claim it is also

possible to perform sterilisation on men under far better surgical conditions [given male anatomy] and with far lower health risks to the patient. The reason it is performed on women is purely discriminatory. Urologists could perform male sterilisation, 99% of all urologists are in fact male, and they simply do not sterilise their fellow men. Doctors evidently by far prefer to sterilise women, without even providing the option for the couple themselves to decide how to resolve the dilemma in the event that another pregnancy is not recommended.

Racial discrimination is of course the burning question, and here we are on shakier ground, mainly because no statistical data exist according to which we would be able to say yes, the number of sterilised Romani women is X, the number of sterilised Czech women is Y, and then draw various conclusions. Such information does not turn up in the medical records, so it is not possible to determine. If we decide not to address the relationship between the numbers of Czech vs. Romani women sterilised, then the number of those Romani women alone who have been sterilised is in and of itself alarming without comparing it to any other data. There exist certain localities, predominantly in North Bohemia, where, for example, all of the [Romani] women of a certain age have been sterilised, so I believe this number is self-evidently proof of something. What I have noticed at the most general level is that doctors consider Romani women to be uneducated and irresponsible, and they do not consider it at all necessary to consult such matters with them. There are various reasons leading doctors to perform such operations. Some doctors have no concept of patients' rights, and then there are doctors who truly have a negative approach to Romani women – the reasons depend on the individual doctor. Generally speaking, at the current time the conditions for all women who give birth in Czech hospitals are not as they should be, and Romani women are in a worse position than the others.

We need to be quite sensitive to these discriminatory elements because sterilisation has been – and in some parts of the world still is – used as a tool against certain groups who are viewed as 'burdens' to society, such as ethnic minorities and the mentally disabled. I would like to demonstrate this to you in the cases of the two states I mentioned earlier. I chose the United States of America and Sweden; the USA because sterilisation cases have been dealt with repeatedly there at various levels, with the result that some states have developed almost perfect mechanisms for preventing its abuse, mechanisms which sometimes border on suppressing other rights (for example, the rights of the doctors themselves). As far as sterilisation performed on minorities goes: In the 1970s in the state of North Carolina it was determined that in the previous years 3400 women of Native origin had been sterilised and 20 % of all African-American women in the state had been sterilised. All of these women, whether Native or African-American, were of reproductive age.

The means used in both these countries were very similar to those used here. Most of the time there was disinformation as to whether the procedure was rever-

sible; there was the threat of stopping social support or some other advantage if the woman did not submit; or, no other options were mentioned for preventing conception, even though sterilisation should be the very last option considered since it has the most serious effects on a woman's health.

In Los Angeles there was a lawsuit on the validity of consent to sterilisation, similar to the lawsuits the Czech courts will soon resolve, in which 10 women of Mexican origin sued a hospital which accepted as valid consents to be sterilised which had been signed during the time the women were undergoing labour pains or were under the influence of anaesthesia.

In Sweden involuntary sterilisation also occurred from 1935 until 1976, and 60,000 people (predominantly women) were subjected to it. The procedure was a component of state policy on the mentally ill, single mothers, and prisoners. Again, the methods were similar and the conditions were also similar; again, some 'indicator' had to exist according to which the operation was permitted. However, the indicators were formulated such that it was very easy to find a reason to sterilise someone. The reason could be mental retardation, sexual promiscuity, or having an antisocial personality. It was enough for a girl to dabble in something prohibited or for her not to be social or outgoing enough, and an indicator according to which she could be sterilised was relatively easily found. It also happened that sterilisation was presented to women as a condition of release from prison or even from an orphanage. In Sweden, these victims have received compensation; the government created a commission, and the women received compensation. It was interesting to see what the chair of the commission drew attention to – the crux of the matter was not only the compensation, but also a certain gesture by the state to demonstrate that it felt responsible and sought to redress its own past.

Therefore we can see that cases of involuntary sterilisation of women have been settled, both in and out of court, in various countries otherwise considered democracies where the rule of law applies. I believe the reputation of a state does not have to suffer because such cases have occurred on its territory. However, international legal responsibility will rest on the state if it does not punish the guilty, does not compensate the victims, and does not seek to introduce measures to prevent future abuses.¹

¹ In November 2005 Helena Ferenčíková, one of the first women to sue over her involuntary sterilization, achieved a certain satisfaction in her case from the Czech courts. Doctors at the Vítkovické Hospital in Ostrava tied her Fallopian tubes without her informed consent after she gave birth to her second child, depriving her of the possibility to have more children. On 11 November 2005, the Regional Court in Ostrava ruled that the hospital must apologize to Ms Ferenčíková; no compensation was awarded, the court claiming that a three-year statute of limitations had run out. (See, e.g., articles dated 12 November 2005 by Petra Sasínová, "Za sterilizaci se ženě omluví" in *Mladá fronta Dnes* and by Aleš Honus, "Nemocnice se musí omluvit ženě za sterilizaci" in *Právo*. – To access the Ombudsman's final report on this matter, please see the English translation on <http://www.ochrance.cz> (from 13 March 2006).

Government Responsibility (discussion)

The audience responded with more information and facts about the history of sterilisation. According to one participant, there are materials on sterilisation produced by the Czechoslovak Socialist Republic at the level of the so-called Government Commission for the Questions of the Gypsy Population. This participant added: ‘These commissions essentially functioned until the revolution, and they resolved so-called questions of education in ‘planned parenthood’; for example, in Ostrava, social workers who had forced Romani women to be sterilised were even awarded medals on the first of May [Labour Day]. The materials of these commissions exist in the State Archives, including plans for sterilisation, for abortions, for paid abortions (because so-called white women had to pay for abortions), so it would be possible to use those materials as evidence.’

Katerina Jacques of the Office of the Government Council for Romani Community Affairs added her commentary: ‘I am a member of the Health Minister’s commission, which was established at the prompting of the Ombudsman, Mr Otakar Motejl, who has collected 66 cases of women with complaints about forced sterilisation or sterilisation not performed in accordance with the law. The Ombudsman called on the Health Minister to set up this commission, which is composed primarily of doctors, and later, on the basis of our requests, employees of individual ministries were included on the commission. There are employees of the Government Office, of the Office of the Government Council for Romani Community Affairs, and from the Foreign Affairs Ministry’s human rights section, because the Foreign Affairs Ministry is very often confronted abroad with questions regarding sterilisation in the Czech Republic. There is a great interest in clearing up this situation. I think Ms Tomisová expressed it very clearly: Existing legislation already facilitates prosecution should sterilisation come into conflict with the law. We will wait for the results of the trials in court. I think these women have great luck in that Ms Tomisová has undertaken their cause and is devoting herself to these cases. I had the opportunity to visit one meeting of these women in Ostrava at the civic association Vzájemné soužítí [‘Life Together’] and I have also had the opportunity to familiarise myself with the medical records within the framework of the Health Ministry commission and to match the names to the specific faces and fates of these people, as well as to see the work of Ms Tomisová with these women. I think they are doing it very well.

On the topic of prevention: Ms Tomisová said the decree from the year 1972 was, for its time, very progressive and modern, and shows that at the time we were aware that sterilisation is an intervention unlike any other which needs its own legislation. If we invoke that Directive today I believe we can investigate these matters fairly well. We on the commission can see that the documentation at these health care facilities is in a state of disorder. We were unable to resolve many cases because the hospitals themselves are simply incapable of yielding up their documentation. When it is yielded up, the documentation itself is often in such a state that it does not at all fulfil the parameters by which we seek to evaluate it.’

Jiřina Šiklová then referred to the Czech Republic’s immediate neighbours and history: ‘Several years ago a similar matter was addressed in Slovakia, there were about 150 cases. It would be good to know how those cases ended up. Another thing: Charter 77, in its document number 23 from the year 1978, established the same thing during the previous regime, and I think we could be witnessing a case of the continuity of regimes. In any event it is terribly important to speak about this, because turning it into a cause means such abuses can be limited in the future. Every doctor will think it over before committing an error in the future. The Romani women and those who are engaged in this are truly groundbreakers. They may actually do far more for this entire society than we can imagine at this moment in what seems to be just a local lawsuit. I would like to thank them for that.’

Another comment from the audience came from Ruben Pellar, an expert on Romani matters, who drew attention to one discrepancy in the activities of the socialist-era legislators: At the end of the 1980s, the financial reward offered for sterilisation actually clashed with state efforts to support overall population growth, which was on the decline.

IV. What is the Government doing for the Roma?

Kateřina Jacques of the Office of the Government Council for Romani Community Affairs then made her presentation: 'I know your work and I know that it would be out of place for me to tell you what to do – I am here in the role of devil's advocate today. I end up in this role in the course of my work everywhere. Whenever I show up in the Romani communities in individual localities I am attacked with complaints and dissatisfaction. I also end up in conflicts and ideological clashes when I am involved in inter-ministerial negotiations at the level of state administration. I would like to start with something that has occurred to me during the course of this day: It quite unnerves me to hear the constant division of those present into 'us and them' or into 'us and you'. It doesn't matter if this division takes place on the level of 'we, the Roma and you, the non-Roma gadje' or 'you, the Establishment and we, the civilians, the public, citizens'. It's all total nonsense. Reality is much more diverse than that, much more colourful than a black-and-white division. The fates of people connect all of these structures. One citizen enters the state administration while some other bureaucrat leaves the state administration to work at the local level – polarisation into 'us and them' is completely ridiculous, and in the course of today it crystallised most clearly in evaluating the relationship between the Czech Republic and the EU.'

Yesterday a journalist present at the memorial ceremony at Lety asked whether we, the state administration, are disturbed by criticism from the EP about Lety and the situation of the Roma in Europe. I am not at all disturbed that this criticism comes from the EU. We are part of the EU and the EP is our parliament, it's my parliament too. What takes place at the EP takes place in my home, and I believe it is completely in order, just as with our national parliament, for the opinions to differ and break down across party lines and various personalities. Sometimes these disputes concern registered partnership, sometimes registering checkout stands. It works the same way in the EP and I very much look forward to the day when my children, once they are grown, will perceive the EP as their parliament and won't have the feeling that someone foreign is yelling at us when it makes a statement.

Once again I repeat that I consider the polarisation of society to be nonsense. I don't feel like a representative of the Establishment. At this moment, I am simply a bureaucrat. I would be very glad to maintain this position of human/expert, or better yet a human/apprentice who seeks to become an expert in a certain area. I do not identify with our government to the extent that I would blindly jump to whatever tune it whistles, and I believe that many of the bureaucrats in our ministries do prove themselves to be experts and not mere seekers of power. I would like to draw your attention to the fact that today, on a Saturday, for the low salaries that state bureaucrats receive, there are many state bureaucrats sitting among us here. There are colleagues from the Interior Ministry, the Labour Ministry, and the

Education Ministry here. All day long, on their day off, they have been listening to how their ministries are soulless, how unfriendly they are towards people, towards society, towards the Roma, towards the discriminated. I want to emphasise that there are almost as many of them here as there are Roma, for whom the topic of today's conference is of personal concern. Things are simply not as black and white as they are sometimes presented. I would also like to say that I am not an expert on the Roma and I have not studied Romani affairs. Fate brought the subject of the Roma to me – which doesn't mean it was a complete accident. I view the topic of the Roma as a general problem of humanity, of human rights. The Romani issue is just a lens which magnifies phenomena which are ongoing throughout all of society. When we talk about sterilisation and about how doctors negotiate with Romani women patients, we are speaking primarily about what constitutes informed consent, and I am of the opinion that many of you know what it is like to negotiate with a doctor here who believes you have no rights, who considers you incapable of participating in a rational debate about your own health. What happens to the Roma is just an intensified image of what exists everywhere.

Yesterday in Lety another journalist asked me a different question. He asked what it says about Czech society today that on a site of Romani suffering we have a pig farm and we do not honour their memory. So, what does that say about our society? It shows that we are insensitive. The percentage of people here who are 'buried without mourners' is growing. Our society approaches seniors with great disdain and does not honour the memory of its deceased. It's completely common: The majority of families here bury their grandparents such that there is no funeral, and often they don't even pick up the urn from the cremator. I read somewhere about the fact that crematoria cannot get rid of these urns that no one has ever picked up. What does that say about our society? It shows that we are insensitive to how life ends. Lety is just an intensified problem of how our society is. We do not honour memories, we do not honour the dead – especially not when the victims are Roma. Mr Rose spoke here about racism in society and said the Romani problem has to do with Czech society. We don't exceed the EU in this – I believe we are average, in good and in evil. Latent and open racism do exist here: In France it will be focused more towards Arabs, in Germany it will be focused more towards the Turks, here the target is simply the Roma and it is necessary to do something about it. I would like to add to Mr Rose's remarks: When we ask what sort of a government we have, we should answer with the words of K. H. Borovský, 'The kind we deserve.' This is not a government established by undemocratic means, but one created by our society on the basis of democratic processes.'

Kateřina Jacques further described the course of the legislative efforts to implement the Antidiscrimination Directive and emphasised that they concerned implementation of EU Directive 2000/43/EC and measures primarily meant to serve victims of discrimination. 'The antidiscrimination law was meant to be a piece of legislation

which would make it possible for a victim to appeal against a broad spectrum of discriminatory behaviours on the basis of this *one specific* law, and mainly to introduce the mechanism of a monitoring body that could help discrimination victims, which would accentuate primarily mediation work, and then turn to the courts as a secondary measure.'

However, the law still has yet to be passed. 'It will go up for a second reading and it has opponents in all political parties right across the political spectrum, and there are many MPs, I will even be so rude as to name one of them, Marek Benda, who slap their thighs in consternation and can barely catch their breath if they even so much as hear the words 'discrimination' or 'gender', they go into gales of hysterical laughter. That is also quite an image of our society. The anti-discrimination law is an essential matter and they are not succeeding in passing it.'

Katerina Jacques added: 'I am the coordinator of the government campaign against racism and I will now express myself in a very vulgar way: As long as there are people in society who have nothing to eat, I do not consider it meaningful to request more financial expenditure on the campaign against racism. I think that four million [crowns] is enough for a governmental gesture to be communicated to society, for society to have a clear idea that the government distances itself from expressions of racism, discrimination, and xenophobia. Education against racial prejudice, against xenophobia, must take place in the family and in the schools, no campaign can help with that.'

Jacques next addressed the Concept for the Integration of Romani Communities into Society: 'Why are we striving for integration and not assimilation, what do we mean by that? Is it just jargon, or is there something behind it? Why do we say 'Romani communities' in the plural and not 'the Romani community,' or 'the Roma'? There is a very deep meaning and sense to these words. The Concept stands on three pillars, it looks at the problem from three perspectives: the human rights perspective, the socio-cultural perspective, and the perspective of nationality. These must overlap and complement one another. None of them takes precedence. The most recent version of the Concept has just been approved by the government and the text is available on the Internet.¹ This document is the result of compromise and consensus and now it must go through the inter-ministerial commentary procedure. It doesn't make sense to submit something to the government which we claim is ideal but which we know will be unrealistic politically or financially. We only join certain battles when we have the feeling that it makes sense or is essential to do so. Otherwise, I think this material should be the product of consensus, not only of the government itself, but of *consensus between the government and the state and local administrations, otherwise it will be meaningless.* The biggest problem is at the local municipal level. The Concept is rather well written, I think it contains

everything that must be done for the integration of members of the Romani communities into society, but the problem is in its implementation, primarily at the local community level. Everything works completely differently there. A community politician promotes the kinds of policies that will get him re-elected. If we live in a society where there is latent racism and where there is hatred toward the socially excluded, then a politician who acts completely in accordance with the government Concept on the Integration of Romani Communities into Society faces one enormous certainty – and on this I agree with Mr Prokeš, for once – he will never be elected again. I know such cases.

The road to popularity and to great electoral success is unfortunately to manipulate the idea of the Roma, the idea of the 'inadaptable,' to expel these people from the location, and to somehow declare this 'justice'. Justice is a terribly relative concept and it is always used in the arguments for treating the Roma this way – but this treatment is not just. It is not just to behave differently toward the Roma than toward other citizens of our towns. I also claim it is not just to treat everyone as if they were the same, we because we are not all the same. Some people simply need help – even if just temporarily. The Roma know how to formulate their needs and ideas, but it is up to us, the majority, to help them, to get rid of the conditions of disadvantage and inequality that came about in the past and for which the Roma bear no responsibility. This is in the interests of society as a whole; solidarity is the only option for a peaceful coexistence.'

¹ See the documents of the Czech Government Council for Roma Community Affairs at <http://wtd.vlada.cz/vrk/vrk.htm>

V. The Holocaust and Collaboration – Remembering the victims of the Roma Holocaust at the Lety by Písek concentration camp

A separate bloc of the seminar was devoted to the concentration camp in Lety by Písek and to the effort to remove the industrial pig farm which stands today on the site of the former camp. An important aspect that stimulated debate on this problem was the photographic exhibit *Lety – The History of Unmentioned Genocide*, commemorating this tragic history of more than 60 years ago. The exhibit came about at the instigation of MEP Milan Horáček and was organised by the Committee for the Redress of the Romani Holocaust. It was first presented in the European Parliament (where it opened on 19 April 2005). It next opened on 6 June 2005 in Prague in the Chamber of Deputies at the Parliament of the Czech Republic, and after that on 21 June 2005 in the Czech Senate.

Lety as an example – How many dead are too few?

Jaroslav Šonka

In recent years the ongoing development of one specific place has sprung up in the context of the debate on the history of the Sinti and Roma, their compensation and further integration, and what majority populations should do about these matters. The small community of Lety by Písek in South Bohemia was once the site of a Romani camp. In the beginning (from 1940-42) it was a so-called 'labour camp' for 'unadaptable' people. However, with the acceptance of Third Reich legislation in the Protectorate of Bohemia and Moravia, it soon became clear that the labels used for the groups that were to be concentrated in this camp obscured the fact that this measure was all but exclusively aimed against Sinti and Roma. As of August 1942 this camp became a collection camp, which is to say, a concentration camp. Most of its occupants were transported to Auschwitz. Very few victims survived from this time. During their stay in the concentration camp, various disease epidemics swept through the population, mainly among the children. During a very brief time period more than 300 victims succumbed, 241 of which were children. Today we are also aware there was a similar camp in Moravia at Hodonín by Kunštát.

A firm but not unassailable concept of collaboration took root in the generally accepted Czech historiography of the occupation (1938–45). After the liberation of the country, the courts very intensively concerned themselves with this question and sentenced many to capital punishment; it might seem, therefore, that everything necessary for national exoneration has already taken place.

Since 1989, historical reflections have been playing more and more with the continually increasing freedom to pass judgment, and a continually increasing catalogue of

doubts has also accumulated. These doubts begin with a differentiated evaluation of the resistance. For example, the resistance organisation called 'Council Three' signalled to President Beneš in London on 23 August 1944: 'We will not suffer the return of the Germans, including the Jews....'

A differentiated awareness is growing of the various racist and discriminatory positions taken by some Czechs against the groups then persecuted. This will certainly lead to a re-evaluation of how collaboration is viewed. The history of collaboration will expand, but it will not concentrate on significant collaborators and criminals as some kind of exceptions to the national character. After all, the notion of individual criminals as deviations from a national 'standard' fits in with the generally accepted feeling of collective victimisation. In the future historiography of collaboration, there will be few contributions on the success of the Third Reich. What about the fates of those unknown 'little Czechs' today, fates which erode away the majority's self-complacent feeling of having been the just victors of the Second World War? It is important to describe who is guilty, even though it won't be easy to specifically name those responsible. Otto Weiss, murdered at Auschwitz, describes in an angry poem² those who circulated among the lines of Jews waiting for transport to the death camps in order to offer to manage their property for them, people who graspingly argue: 'Are those guys supposed to get it all?' The reader understands 'those guys' to be the Germans. This is a sort of playing at resistance to the occupiers while simultaneously exploiting the given situation in the Protectorate. The head of the Lety concentration camp behaved similarly when he did not distribute the food to which the imprisoned Roma were entitled, according to the camp rules, but hoarded it to sell for his own personal gain at their expense.

Do these people have a face? Should we concern ourselves with them? In the case of the concentration camp at Lety by Písek, which has become a much-discussed example in recent years, we do know some names and it is interesting to look at their fates in a later era. It is, of course, necessary to overcome the indifference that arose regarding such people after the 1948 putsch.

We must contend with today's indifference in the Czech Republic. How can we revive the question of whether the post-war period until the year 1948 was really a purely democratic era, whether at the time all of the settling of accounts with the war era played out as we imagine they should have today? A sad part of this question is the uncertainty over to what degree the Protectorate collaborators placed their bets with the next totalitarian governors, the Communists, whether immediately after the war ended or several days prior to its ending. Some collaborators developed an instant camouflage through which they were able to avoid being convicted for collaboration with the Nazis. Even

¹ Cited in the collection of documents entitled *Czechs and the Sudeten German Question 1939–1945* (Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945, ed. Jitka Vondrová, Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, pg. 281).

² Otto Weiss: *Tak bolely hvězdy*, Praha, Sefer 1998, pg. 52.

though it was democratic, the post-war republic was not able to guarantee appropriate reflection upon the war period. This is clearly the problem we face today.

As of the year 1948, the possibility to freely grapple with the burning questions of our national existence was no longer available. Communist exploitation of the past immobilised any possibility for free reflection beneath a veneer of inflexibility. Most of the work on freely expressing criticism toward our own context did not begin until after 1989. To a great extent this work has also concerned a just view of the Romani Holocaust, of Czech collaboration in this genocide, and of the later falsification of this history, which was accepted as fact by almost the entire nation.

In every painful period of Czech national development (and here I use the word 'Czech' in its ethnic sense) the subtle influence of our collective bad conscience has always expressed itself through collective rationalisations: A fatal quibbling over terminology is quite in evidence as a phenomenon. In a letter from the Culture Department of the Písek District National Committee dated 31 July 1980, we read: 'Therefore this was not a concentration camp, but a labour camp, which was erected in the year 1942 as a disciplinary labour camp, and later as a collection camp for the Gypsy inhabitants.'¹ It is crushing to compare such formulations with the Nazi texts on the 'family camp' at Auschwitz-Birkenau, a camp which simply served to weaken the resistance of the Sinti and Roma prior to their liquidation, as the strong family ties of this group were a barrier to the free-flowing continuation of serial murder there. So was Birkenau therefore a 'family camp', Theresienstadt a town which the 'Fuehrer dedicated to the Jews', and Lety not a concentration camp 'in the sense of what we commonly imagine a concentration camp to be', as Václav Klaus claims?² This appalling quibbling over terminology, this overly linguistic approach, must become a topic of discussion. The historiography must undergo a fundamental linguistic purge.

¹ Cited in Markus Pape: *A nikdo vám nebude věřit*, Praha, G+G 1997, pg. 189.

² Václav Klaus in an interview for *Lidové noviny* published 14 May 2005 (see footnote 1 on page 96) made, among other remarks, the following about the Lety camp: "It seems that the situation with the camp is more complicated. It was originally a labour camp for those who refused to work. It was far from being only for Roma. It is not really a concentration camp in the same sense of the term that each of us subconsciously understands when we picture Auschwitz, Buchenwald, and such things. Of course, many tragic things happened there. However, if I understand correctly, the victims of this camp were primarily connected to an epidemic of spotted typhus, not with what we traditionally conceive of as concentration camp victims." ("Ukazuje se, že to s tím táborom je složitejší. Že to byl původně pracovní tábor pro ty, kteří odmítali pracovat. Zdaleka ne jen romský. Není to opravdu koncentrační tábor v tom slova smyslu, jak každý z nás podvědomě rozumí slovu koncentrační tábor a vidí Osvětim, Buchenwald a tyto věci. Samozřejmě se tam odehrála celá řada tragických věcí. Rozumím-li ale tomu, tak oběti toho tábora byly primárně spojené s epidemiemi skvrnitého tyfu, a nikoli s tím, co bývá tradičně chápáno jako oběť koncentračního tábora.")

Such bandying with semantics has also influenced political debate in recent times. Take the case of Milan Horáček, who left Czechoslovakia in the year 1968 and became one of the main organisers of the human rights struggle in exile, as well as a publisher of émigré writings. He co-founded the German Green Party and also became a representative in the Bundestag. Today he is a Member of the European Parliament, elected on the ticket of three formerly East German federal states. Horáček remains connected to the development of his motherland; however, some of the Czech political powers that have contributed to the discussion of the Romani issue and the former concentration camp at Lety by giving him an interesting label: 'One German MP' – often unnamed – is said to be provoking all these 'problems' for those representing the Czech Republic. Even today, a certain anti-German atmosphere can be politically exploited here.

In the texts from the conference published in this volume there are many references to the significance of the 'majority society'. This society, which sets the tone of debate, and whose elected representatives set up the state budget, bears a specific kind of responsibility. Many barriers to integration based on prejudice have sprung up within the context of this society.

Integration is a problem shared by the majority and minorities. There exist elements of education specific to minorities and their inclusion into the majority society, but the majority society also must include in its own educational canon such elements that teach it openness towards minorities. Given the history of the 20th century in Europe, the primary precondition for the development of mutual openness is reflection upon the past. Many barriers to such reflection have accumulated in Czech society; in the case of the former concentration camp at Lety, we are not merely contending with insufficient awareness of the facts. During the indifferent years of the Communist system, an industrial-scale pig farm was built on the site of the camp, and this undignified state of affairs still awaits an acceptable resolution. The tendency to combine arguments about the economic impact of a solution with the need for a dignified memorial to the victims of this camp has not shown the level of ethical debate in the Czech Republic in the best light. An exhibition at the European Parliament and subsequently in Prague in both the upper and lower houses of the Czech Parliament on the Lety concentration camp, commemorating its more than 60-year-old tragic history, has recently become an important facet of the debate on this problem. The opening of the exhibition in the Czech Senate coincided with the 2005 annual memorial services at Lety.

Lety by Písek – Dealing With the Past as a Basis for the Future

MEP Milan Horáček commented on Czech politicians' remarks in the Czech press belittling the issue of the camp at Lety by Písek:

'Until 1941, Lety was actually a camp where so-called 'work-shy elements' were assembled, but from 1942 until the camp was closed and all the remaining Roma were transferred primarily to Auschwitz, it was clearly and obviously a con-

centration camp! So I don't intend to discuss this question, even if some educated communist says the opposite and brings it to a platform in the EP.¹ This is the sheer bad luck we face. Therefore I am declaring, completely clearly and obviously, no matter what sort of aversion it provokes, that it is necessary to remove that pig farm. Lety by Písek and everything connected to it is an institutional denial of the Romani Holocaust.'

Horáček commented on the recent questions in the political debate around the memorial on the site of the concentration camp at Lety by Písek, Czech Republic. He sharply distanced himself from the widespread commentary of Czech politicians claiming that it took 'only one MEP' to insert a clause about Lety into the recent EP resolution.² He described the situation at the opening of the exhibition on Lety, first installed at the European Parliament³: 'Several ODS MEPs also attended.... None of them spoke to me, neither during the exhibition, nor during the following week during the EP debate, which was led by Vladimír Špidla because he is the Commissioner in charge of social affairs. The EP debate lasted two hours, and I introduced the cause of Lety. My speech was short, but clear. I said what Lety was, what happened there, what kind of an exhibition we had prepared, and that I had documentation available. None of the ODS MEPs joined this discussion, none of them ever approached me, none of them ever said to me 'I will not approve this idea' or 'It was different than you say.' Then when it was time to vote, suddenly Mr Macek⁴ began speaking up in a cynical way, and then the President himself makes these kinds of statements 14 days after he could have informed himself about what happened, how it was, why it was.⁵ In my opinion, this is a disgrace. What can we do when we have such a President?'

Čeněk Růžička said: 'Many of you know how long our association has been trying to get the pig farm off of the Lety site. We cooperate with many organisations and individuals, and we continue to have no success. Now we finally have a great chance, through the EP, through its MEPs, to get some justice. Of course it also

¹ Referring to Miloslav Ransdorf, Vice-Chair of the Communist Party of Bohemia and Moravia and an MEP, who voted against the EP declaration on the Roma in the EU and justified his position on that day by these words: "As an historian I know that there have been rampant lies told about Lety. No real concentration camp was ever there." ("Jako historik vím, že se ohledně Letů bezuzdě lže. Žádný skutečný koncentrák tam nikdy nebyl.") (See the article EU žádá Česko: Zrušte vepřín v Letech, source: ČTK, *Lidové noviny*, 29 April 2005.)

² See, e.g., the interview in *Lidové noviny* with Václav Klaus dated 14 May 2005 (see footnote 1 on page 96).

³ The exhibit, entitled *Lety – The History of Unmentioned Genocide* was opened in Brussels on 19 April 2005.

⁴ In the regular Tuesday commentary in *Lidové noviny* on 3 May 2005 (Miroslav Macek: Lety a úlety aneb vepřín ve pří).

⁵ See footnotes 1 on page 96 and 2 on page 128.

depends on all of us here, on what sort of a stance we take on this problem – not just on the Roma, but really on every single one of us. I presume the vast majority of you here know the details of this cause, so I would prefer to discuss the moral/ethical problem we face. We Roma are angered by the fact that this problem has become politicised, and in a manner reminiscent of the 17th or 18th century. It's the 21st century, and the opponents to this project are intelligent people, as we have heard from MEP Horáček. In the case of the president, which we analysed among ourselves here: His article, what is it really about? To make such statements about a place which meant such extirpation for the Czech Roma that of the 7500 Roma who were taken to concentration camps, only 500 returned, and the community of original Czech Roma, from which I come, practically disappeared from the face of the earth, only a few were saved, and I am their descendant. This is a horror, truly a horror.'

MEP **Viktória Mohácsi** added: 'I personally believe that since the Czech state erected the pig farm on the site of the former concentration camp, it is up to the Czech state to remove it. Naturally, within the EU structures there exist various funds and development plans where it would be possible to request financing under one heading or another, and you might even succeed, but it is my opinion that the financing of the correction of this situation should be primarily from Czech sources and not from European ones. Approximately a month and a half ago I discussed the issue of the pig farm at Lety with Mr Horáček and I proposed that we come to this conference and meet either with the Prime Minister or another minister or deputy minister with competency in the matter of removing the pig farm. However, at the time the situation was complicated, the Prime Minister at the time was facing resignation, and now a new person is Prime Minister. I repeat my proposal: Let's organise a similar meeting with the Prime Minister or any other minister or high state official responsible for these matters. This should be the path for putting pressure on the Czech side to resolve this matter as soon as possible.'

Svatopluk Karásek, the Czech Government Human Rights Commissioner, addressed the problem of Lety: 'In principle I am personally completely in favour of removing the pig farm from this site. I believe it is primarily of symbolic significance. A symbol operates on two levels, not only as a sign, but also as a confession. So if the pig farm is there, it is both a confession by our society and a sign of what sort of respect we have for our Romani brothers. [The original meaning of] 'symbol' is 'to hold', and its opposite is 'diabolos', he who steals or takes away, so the opposite of confession is devilry. Now we simply have to resolve how to implement the solution to this problem. It will not be easy, because public opinion will not be on our side and there are and always will be only a few of us in this country who will make this effort – the others will symbolically cling to many collective arguments as to why the pig farm should stay there. Many people in politics who took up this cause earlier basically shot themselves in the foot over this issue – there was Vladimír Mlynář, who actively took up the cause and brought it to the government, and then there was Petr Uhl. All of that failed, and it always ran aground

over the practical question of financing. Now the EP has made itself heard. Reporters from ČTK [the Czech Press Agency] called me and wanted to know where I stand on the issue, and I said very clearly that I am for dismantling the farm.'

Karásek then discussed the many erroneous, undocumented claims of how much it would cost to move the pig farm and gave tens of millions of crowns as a realistic estimate, not more. He also said: 'It is necessary to negotiate with the company that owns the pig farm and determine precisely how much a substitute pig farm elsewhere will cost. Then it is necessary to resolve the fact that the current pig farm does not meet EU norms and that the company is being forced to close it. I welcome the EP initiative, but I am afraid of this *force* issue, maybe even the word *pressure* is too strong. In my opinion the correct expression is *inspiration* – a permanent, long-lasting inspiration, of course. EU citizens have taken this up as their affair, it is no longer our private problem, but has become a European problem. I am ashamed of the statements of our politicians, such as the President,¹ such as [MEP] Ransdorf.² In my opinion what we have today in the newspapers is bad: That the EP will pay for it. I think there should be no more mention of financial aid from the EP. We must negotiate first to find out how much it will really cost, then negotiate with our government, and then in conclusion ask the EP for help.'

Sociologist and member of the Helsinki Civic Association Václav Trojan, who has dealt with minority issues for a long time, then added: 'I have already said many times that I don't want to discuss this topic any more. Those who know me know that I spoke about this before the whole cause began, even before the monument now there on the site of the mass graves was erected. We have encountered the hatred of the people and of the authorities. This problem is far more complex than can be discussed in such a brief amount of time. As usual, symbols and abbreviations are being taken out of context and used in the press. I would just like to make a few points about this all.'

In the first place we have the question of the relationship of Czechs to their own history. In the second place: This is not a question of the Czech Republic, it never was a question of the Czech Republic, and it is not even a Romani question, but it is a question of our relationship to the crimes committed during the Second World War. Czechoslovakia in the year 1961 acceded, along with most other European countries, to a general European convention stating that sites where crimes were committed during the Second World War would be maintained in a dignified manner and preserved. I intentionally do not want to join the debate as to whether this was a collective camp or a concentration camp; I have even supported the claims of [Paul] Polansky,¹ who went so far as to claim that it was an extermination camp.

¹ See footnotes 1 on page 96 and 2 on page 128.

² See footnote 1 on page 130.

I would even be willing to prove that claim by the fact that conditions were created there in a completely unnatural way which promoted the death of children – in only half a year 155 children out of 1300 people died, which is not a normal human death rate. However, I don't want to analyse this question, let the historians and politicians analyse it.

I am of the opinion that the Czech Republic inherited this international obligation and should preserve places where crimes against humanity were committed during the Second World War in a dignified way. Without a doubt, the site where that pig farm is now belongs among those places. The question of whether the pig farm includes precisely the site of the camp was truly an embarrassing debate, but whoever wants to can convince himself by looking at the construction plans. A long time ago Polansky and I even measured it with a scribing compass according to various photographs of the time. The site really is inside the construction zone of the pig farm! In my opinion all such questions are superficial. Fundamentally, this is a question of European history and the relationship of the Czech nation and Czech state to preserving that history, and its stance on what Europe agreed to once and for all – long before the EU ever existed – that the crimes committed during the Second World War must never occur again. Such a reminder is my reason why I want this symbol to be preserved with all our power, as Sváťa Karásek said here, so that we can show that we are capable of describing our own history and European history in the centre of Europe in a dignified way, to preserve it in our memories and to take the position toward it that it deserves. In conclusion, the last point, I would like to add to what Sváťa Karásek said: I am rather surprised that all the animal rights activists have not yet joined this cause because the farm that is there does not meet current EU norms at all. That pig farm – and here we come to the whole of a question which is purely our internal, Czech, political affair – that pig farm was so quickly privatised, it was simply privatised in a way that undervalued it, and now they want to make money on it by overvaluing it – but that pig farm, according to the EU, has no business being there. Here, unfortunately, it is necessary to say that such an enormous farm cannot be rebuilt for only 63 million [Czech crowns] elsewhere. I recognise that this entire project is a very expensive affair. However, I believe that this matter is far more complex, it is a question of the Czech economy, a question of upholding

¹ The U.S. amateur historian Paul J. Polansky did intensive research during the 1990s on the history of the concentration camp at Lety by Písek, conducting interviews with surviving victims of the Romani holocaust and attempting to correct the existing situation at the site of the camp and create an appropriate monument to the victims who perished there. In 1998 he published a book of testimonies of those surviving prisoners of the concentration camp at Lety, *Black Silence*. Polansky's poetry collections, *Living Through It Twice* and *The River Killed My Brother*, as well as his novel *The Storm*, are all based on these reminiscences.

ethical principles not only with regard to the animals, not only with regard to history, but even with regard to hygienic and other norms – and those are European.'

Crossing the Border – Lety by Písek is in Europe...

The seminar on minority policy vis-à-vis the Sinti and Roma which included contributions and commentary on the current situation at the site of the former concentration camp at Lety by Písek was followed up in the fall of 2005 by a conference entitled 'Crossing the Border – Lety by Písek is in Europe...'. The international gathering took place on 21 October, again in Prague's Goethe Institute, and focused on the political and historical processing of and coming to terms with the Holocaust of the Sinti and Roma in Europe. The conference was convened by the Heinrich Böll Foundation in Prague in collaboration with the Committee for the Redress of the Romani Holocaust, the Central Council of German Sinti and Roma, and the Goethe Institute in Prague. The event was co-financed by the European Commission through the Framework Programme 'Enlargement 2004 – Neighbourhood in Europe: Common perspectives within new borders'.

International presenters at the conference included Romani Rose, Chair of the Central Council of German Sinti and Roma; Roman Kwiatkowski, President of the Association of Roma in Poland; and Ms Erika Thurner from the Institute of Political Science at the University in Innsbruck. Czech Human Rights Commissioner Svatopluk Karásek presented the position of the Czech government on the issue of Lety by Písek, and MEP Milan Horáček presented opinions from within the EU. Mr Čeněk Růžička, President of the Committee for the Redress of the Romani Holocaust, represented that organisation. Editor in Chief of the magazine *Romano vodí* ('Romani Soul') Jarmila Balážová devoted her contribution to the representation of and response to the topic of Lety by Písek in the Czech media. Participants also viewed a documentary film on the holocaust of the Roma in Bohemia, 'To jsou těžké vzpomínky' ['These are heavy memories'], directed by Monika Rychlíková.

As a summary of the conference 'Crossing the Border – Lety by Písek is in Europe' we are reprinting below an article by Radka Steklá from *Romano vodí* no. 11/2005.

Lety by Písek should not be just a business deal! Radka Steklá

For not quite 33 years, an industrial pig farm has been standing on the site of the former concentration camp at Lety by Písek. For the last ten years, a modest monument to this tragic past has also been standing there some distance away. 'From the Romani point of view, this is an unclean site,' declared Roman Kwiatkowski of the Association of the Roma in Poland at a recent conference entitled: 'Crossing the Border – Lety by Písek is in Europe.' From the discussion that followed it seems that, fortunately, the Roma may not have to wait another ten years for the question of removing the pig farm to be resolved. Guests from neighbouring countries,

invited to the conference by the Heinrich Böll Foundation and the Committee for the Redress of the Romani Holocaust, spoke about the fact that as far as the perception of the Romani holocaust is concerned, today's situation is the result of decades of denial and misinterpretation.

After WWII, the internment camp in the Austrian town of Lackenbach was forever marked by its role in the fate of 4000 Roma and Sinti. 'During the 1960s and 1970s, activists who tried to build a monument to the Romani victims encountered incomprehension on the part of politicians and were not successful until the 1980s,' said Erika Thurner from the Institute of Political Science at the University in Innsbruck of the length of time it took Austria to recognize the Holocaust of the Roma and Sinti. Austrian Roma received a monument to Lackenbach in 1984; Salzburg, tarnished by the same past, did not decide to take similar steps until the mid-1990s. In Poland the Romani Holocaust was also denied – in comparison to the Jewish Holocaust – until the 1990s. 'From the beginning we were perceived as odd when we requested monuments at Romani Holocaust sites,' Roman Kwiatkowski told *Romano vodí*. Today, the Polish Association of Roma in cooperation with the Polish-German Reconciliation Foundation has succeeded in compensating 2100 persons who were interned in concentration camps.

'In post-war Germany the Roma and Sinti who survived the genocide of their own nations continued to be subjected to abuse and discrimination,' said Romani Rose of the Central Council of German Sinti and Roma. The former Nazi bigwigs still in charge of many agencies and institutions denied that the Roma and Sinti had been deported because of their race. 'The Roma were deprived of the rights that should have been theirs under the law on compensation,' said Rose, adding that one of the successful actions taken for the recognition of the injuries done to the Roma and Sinti was a protest hunger strike at Dachau on Easter in 1980. Even 35 years after the war, the police and courts were still continuing to use special files on Roma and Sinti compiled during the Nazi era. 'All these protests led to the official recognition in 1982 that the genocide of the Roma and Sinti had been committed for reasons of their race,' Rose concluded.

Lety by Písek has already fought for and won its monument, but the debate over the site has not calmed down. The delayed closure and relocation of the pig farm lies heavily on the hearts of Roma not only in the Czech Republic, but in other European countries, and has prompted discussion at the European Parliament. 'Everyone whom I have told about Lety finds it unthinkable that a pig farm should be in operation on a concentration camp site,' Milan Horáček told *Romano vodí*. This MEP for the German Green Party was the initiator of the exhibition *Lety – The History of a Unmentioned Genocide*. Čeněk Růžička of the Committee for the Redress of the Romani Holocaust did not forget to mention the European Parliament vote when he spoke at the Goethe Institute: 'With respect to the past and the Romani

Holocaust, the pig farm at Lety should be removed and a dignified remembrance site erected.' Roman Kwiatkowski also shared his clear point of view with *Romano vodí*: 'I have also unofficially been very critical of the situation around the camp at Lety by Písek.' Kwiatkowski claims the head of the Polish parliament and the Israeli ambassador share this position.

'Lety by Písek should not become just a business deal,' warned Rose. The subsequent passionate discussion, however, showed that it is not morality which will resolve the conflict over the fate of Lety. As far as responsibility is concerned, the Czech Republic – with the exception of a few politicians in high office – is relatively clear on the question of the pig farm at Lety. Liquidation of the farm is being considered, as is relocation of the complex to another site. However, both options will cost the state too much money for the situation to be resolved either elegantly or painlessly. According to Czech Human Rights Commissioner Svatopluk Karásek, the government is holding negotiations with the stockholders of the pig farm at Lety. 'They view this matter purely rationally, from a market perspective – they are asking CZK 300 million for the expropriation,' he says. As Milan Horáček told the conference, the pig farm was privatized in 1993 for a mere CZK 3.5 million. Under ideal conditions, according to Karásek, negotiations on Lety should be concluded by June 2006, i.e., by the end of the current government's term. 'It is so complex and there are so many various interests involved that I wouldn't dare to say what phase the negotiations are in now,' Horáček told *Romano vodí*.

Commenting on the society-wide mood toward the Roma in the Czech Republic, Kwiatkowski told *Romano vodí*: 'I can't imagine what the dialogue between Roma and non-Roma must be like in the Czech Republic if a pig farm is allowed to exist on a Romani Holocaust site.' However, journalist Jarmila Balážová has noticed that the Czech media have made progress in their references to the Romani minority. According to her, before 1989 nothing was written at all about the concentration camps at Lety and Hodonín. The total absence, pre-89, of the topic of the Romani Holocaust has perhaps been partially compensated for by Monika Rychlíková, author of the film *To jsou těžké vzpomínky* [*These are Heavy Memories*], which was screened at the conference. In her film, the combination of period materials and the testimony of Roma who survived the camps at Lety by Písek and Hodonín by Kunštát produces an emotionally difficult to digest documentary about events which some today still dare to doubt even occurred. Those for whom Lety is primarily a 'business matter' should see this film and then examine their own consciences, because, as Roman Kwiatkowski said at the end of our interview: 'Everyone has the right to be buried with dignity. That goes for us Roma too.'

Genocide of the Roma in Bohemia and Moravia

Petr Lhotka

Before 1938 there were approximately 70,000 – 100,000 Roma living throughout Czechoslovakia, the vast majority of them settled in Slovakia. Official statistics of Roma domiciled on Czechoslovak territory always gave lower numbers. According to a census undertaken from 1922 to 1924, there were a total of 56,266 Roma on Czechoslovak territory, 579 of them in Bohemia and 2139 in Moravia and Silesia. While the Moravian Roma lived somewhat settled or permanently settled lives in Romani settlements in south-east Moravia, the majority of Czech Roma were itinerant. These groups of Roma were joined by Hungarian Roma living in south Slovakia and by Sinti (German Roma) living in areas occupied by German-speaking inhabitants.

Before the arrival of the Nazis, the typically xenophobic (i.e., focused against a certain lifestyle, itinerancy) approach of the state to the Roma was expressed in Law No. 117/27 Coll., 'on migrating Gypsies'. The Czechoslovak authorities (the gendarmerie) therefore kept records of so-called 'migrating Gypsies' even before the Nazi occupation. The persons subject to this law were defined as 'Gypsies roaming from place to place and other vagabonds avoiding work who live the Gypsy way of life' (Section 1 of Law 117/27). After the arrival of the Nazis, an approach based on racial considerations began to be practised.

A Protectorate Interior Ministry decree dated 30 November 1939 banning itinerancy was inspired by similar measures in Germany. That same day the Interior Ministry informed the municipal authorities in Prague and Brno of the following by memorandum: 'Subordinate authorities and bodies are required to call upon all (migrating) Gypsies to permanently settle by the end of January 1940 and stop their itinerancy. Their 'nomadic permits' shall be revoked. Whoever disobeys will be sent to a disciplinary labour camp.' On the basis of this decree, all of the Roma who had until then been itinerant were actually settled by the start of February 1940.

Per another Interior Ministry order (dated 4 March 1940), gendarmerie stations submitted regular reports on the Roma living in their districts – their numbers, accommodation, employment, etc. Data collected during the First Republic were considered unreliable because they included many non-Roma who were also living itinerantly or were half-settled. By 1 April 1940, therefore, a new list had been processed according to which there were a total of 6540 persons designated as 'Gypsies' living on Protectorate territory.

Prior to the rise of the Protectorate on 2 March 1939, the Czechoslovak government had approved a regulation on disciplinary labour camps in which unemployed men were to be interned. It was assumed that this would concern Romani men, among others (the Office of the Reichsprotektor also emphasised this). Disciplinary labour camps opened on 10 August 1940 at Lety by Písek and Hodonín by Kunštát. The disciplinary labour

camp at Lety by Písek was designated for prisoners from the Czech lands; it was composed of 50 small wooden barracks intended for summer accommodation and one large wooden barrack for accommodating prisoners during the winter. The capacity of the camp was planned for 240 prisoners in the summer and 80 prisoners in the winter. A similar camp in Moravia was located at Hodonín by Kunštát and was composed of three wooden barracks that could accommodate 300 persons in the summer and 200 in winter.

Men older than 18 years of age who could not prove their means of support were to be placed in the camp. After the ban on itinerancy, men from Romani families that continued to live on the road or those who avoided work were to be interned in these camps. In the camp lists the Roma were marked by a capital C [Translator's Note: for Cikán, 'Gypsy', in Czech] and made up 5 – 15 % of all the prisoners interned. In both camps the prisoners worked on highway construction. The supervisors in the camps were Protectorate gendarmes and the Protectorate authorities managed the camps. The occupational authorities approved all measures taken.

When Reinhard Heydrich took office as Reichsprotektor, the Nazi occupation authority increased its control over events in the Protectorate. The criminal police handled resolution of the so-called 'Gypsy question'. The role of the criminal police was primarily based in the Nazi concept of the Roma as an hereditarily 'antisocial' group whose 'antisocial' behaviour, according to pseudoscientific Nazi theories, posed a threat to society.

The Protectorate government issued a regulation on 9 March 1942 (No. 89/1942 Coll.) 'On the preventive extermination of criminality', which was a copy of a similar German Reich regulation from 1937. Among other rights, the criminal police were now able to assign so-called 'antisocial elements' to collection camps for an unlimited amount of time. The forced labour/disciplinary labour camps at Lety by Písek and Hodonín by Kunštát were changed into 'collection camps' as of 1 January 1942. Roma (both men and women) could be imprisoned if they were found away from their place of residence without permission, if they were unemployed, or if they committed a crime.

At the start of July 1942, a reform of the Protectorate police was undertaken to make it conform even more to the German model and German management. Resolution of the so-called 'Gypsy question' became the responsibility of the Office of the General Commander of the Plainclothes Protectorate Police; the Protectorate police (the gendarmerie and the criminal police) undertook the individual steps under the supervision of the German criminal police. On 10 July 1942 the General Commander of the Plainclothes Protectorate Police issued orders to implement the regulation on 'exterminating the Gypsy nuisance' of 22 June 1942 (as per the German Reich model of 1938). On the basis of this order a list of all 'Gypsies, Gypsy half-breeds and persons living the Gypsy way of life' was compiled, and as of 1 August 1942 the so-called 'Gypsy camps' had been established at Lety by Písek and Hodonín by Kunštát.

On 2 August 1942, the individual gendarmerie and police bodies processed extensive documentation on each family and individual on the basis of data collected from persons they detained. The decision as to whether a person was a Roma or a 'half-breed'

was left to the individual police authorities compiling the registry. According to pseudoscientific Nazi theories, anyone who had at least one Romani person among his or her immediate eight ancestors was considered a so-called 'Gypsy half-breed'.

The registration results were not evaluated until the end of the first quarter of 1943. According to the data collected, a total of 11,860 persons were subjected to processing. Of these, the police bodies categorised 5,830 persons as 'Gypsies and Gypsy half-breeds', 5,108 persons as 'living the Gypsy way of life', and 948 persons as self-employed, residing in a prison or hospital, etc. In the second group, that of persons 'living the Gypsy way of life', the police considered only 266 people to be Roma. Per racial criteria, therefore, this registry ascertained there were approximately 6500 ethnic Roma and 'half-breeds'; their 'nomadic permits' were confiscated with the justification that they had been robbing rural inhabitants by selling them allegedly poor-quality goods. Some of them were immediately imprisoned after registration in the so-called 'Gypsy camps' at Lety and Hodonín.

These camps were primarily intended for Romani families who met the conditions for preventive police detention. At the suggestion of the individual gendarmerie stations, the Roma and their families were then sent to the camps at Lety and Hodonín. On arrival at the camp the guards confiscated all property from the Roma and divided them into three groups. The first group was composed of men and boys older than 14, the second of women and girls, and the third of all children under 14.

The 'Gypsy camp' at Lety was located at the site of the former disciplinary labour camp. Even though its capacity was increased to 600 prisoners, this still was not enough, because during August more than 1100 men, women and children were rounded up there. The camp was not equipped for such a large number of persons, including a significant number of child prisoners. Even though the majority of the camp inhabitants arrived in August 1942 and all further internees came as individuals (not increasing the overall number of prisoners dramatically), the hygienic and living conditions never improved.

The interned families did have a certain (albeit theoretical) hope of release from the camp if they could become classified as non-Romani itinerants. The other option was to flee. Approximately 100 Roma attempted escape, and approximately half of these were successful.

The camp guards were recruited from the Protectorate gendarmerie and often treated the prisoners quite roughly and indiscriminately; a case of grocery theft by gendarmerie staff was also recorded. The camp head since 1940 had been a man named Josef Janovský, who was famous for his lack of empathy. After a typhus epidemic broke out at Lety, Janovský was replaced in the winter of 1943 by the head of the camp at Hodonín by Kunštát, Štefan Blahynka.

According to the 'Camp Regulations' issued for both Protectorate camps, the prisoners were obliged to work a 10-hour day. They primarily worked building the Plzeň-Ostrava highway, but some cleared the forest of debris left by a recent windstorm or worked in agriculture.

Breakfast, lunch, and dinner contained only the minimum amount of food necessary. Prior to a prisoner being transported to a concentration camp, his food allowance would

be temporarily increased. The desperate conditions for accommodation, nutrition, and hygiene led to frequent and chronic illnesses. For example, at the start of December 1942, practically no prisoners at Lety were able to work. Of the 30 children born in the camp, not one survived. This catastrophic situation culminated in the typhus epidemic that broke out at the end of 1942 and start of 1943.

1309 persons suffered internment in this camp, of which 326 perished at the site. There were also two mass transports from Lety. The first transport of so-called 'anti-socials' (16 men and 78 women) left for the concentration camp Auschwitz I on 3 December 1942. The second transport of 417 prisoners, this time to Auschwitz II-Birkenau, actually meant the liquidation of the Lety camp. While the first transport was realised on the basis of the order to 'preventively exterminate criminality', the second transport was in reaction to Himmler's order dated 16 December 1942, by which the Reich's leader of the SS and police ordered the transport of all Roma to the concentration camp Auschwitz II-Birkenau. The remaining 198 prisoners were transferred from Lety to the 'Gypsy camp' at Hodonín by Kunštát, to the collection camps in Prague, or to the Pardubice forced labour camps. Very few people were allowed to go free.

The 'Gypsy camp' at Hodonín by Kunštát served as a site for the forced concentration of the Moravian Roma. Just as at Lety by Písek, at the start of August 1942 the Nazis filled the camp with numerous Romani families. The number of those interned, roughly 800 people, again significantly exceeded the capacity of the camp. The conditions for accommodation, nutrition and hygiene were just as catastrophic as at Lety and the camp management was identical, staffed by Protectorate gendarmerie. The camp head was Štefan Blahynka, who temporarily left Hodonín for the Lety camp in the winter of 1943 to help contain the results of the typhus epidemic there. Approximately 1375 persons underwent internment at Hodonín. As a result of illness, primarily during the time of the typhus epidemic, and as a result of poor living conditions, 207 people perished there.

During the epidemic a strict quarantine was in effect at both camps, and starting 17 February 1943 the camps at Lety and Hodonín were completely isolated from the outside world. Should any prisoners attempt to escape, the guards were ordered to shoot without warning.

Two mass transports also left the Hodonín camp. The first was on 7 December 1942, a transport of so-called 'anti-socials', 46 men and 29 women. As per the intention of the order on the 'preventive extermination of criminality', this transport was headed for the concentration camp Auschwitz I. The second mass transport left on 21 August 1943; the final destination for all 749 prisoners was Auschwitz II-Birkenau. After this transport there remained a group of 62 prisoners at the camp, the vast majority of whom were also transported to the concentration camp in the winter of 1944.

Per Himmler's order of December 1942 on the deportation of Roma, prisoners from the Protectorate's 'Gypsy camps' were to be the first sent to the concentration camp at Auschwitz II-Birkenau. The typhus epidemic at Lety by Písek and at Hodonín by Kunštát meant the Roma remaining at large were deported first. The German criminal police managed the selection of persons for deportation, but the action as a whole was performed by bodies of the Protectorate criminal police.

The first transport of Protectorate Roma from Moravia to the concentration camp Auschwitz II-Birkenau took place on 8 March 1943. Further mass transports followed on 11 March, 19 March, 7 May, 22 August, 19 October, and on 28 January 1944, a total of 4870 persons. The transports on 7 May and 22 August 1943 were from the 'Gypsy camps' at Lety by Písek and Hodonín by Kunštát, which were subsequently closed. The other transports were of Roma who had managed to remain at large until their capture.

On Protectorate territory, therefore, it is estimated that approximately 200 Roma remained at large (some of them were in hiding). Another group of Roma received confirmation from the authorities that they were excluded from the transports. This group was later forced to undergo sterilisation.

At the concentration camp Auschwitz II-Birkenau the Protectorate Roma were imprisoned together with Roma from the other European countries under direct Nazi control (Austria, Belgium, Germany, Luxembourg, the Netherlands, Poland, etc.) in a special section called the 'Gypsy Family Camp.' By April 1944 only 6000 of the original 22,000 prisoners were still interned there. Prisoners capable of work were then deported to the concentration camps in Germany (primarily Buchenwald and Ravensbrück). On the night of 2 August and the morning of 3 August 1944 the remaining prisoners, 2897 persons total, were sent to the gas chambers.

After the liberation, 583 Roma prisoners returned to the Czech lands from the concentration camps. Throughout the territory of the Protectorate (and the Czech border areas claimed by Germany) the genocide of the Romani inhabitants was almost total; it is estimated that 80–90% of the pre-war Romani population was murdered by the Nazis. The intensity of the Nazi persecution of the Roma in the Protectorate is therefore comparable with the fate of the Jewish community.

DOCUMENTATION

Speech by Čeněk Růžička at the memorial ceremony at Lety by Písek (13 May 2005)

Dear Guests,

I am very glad to welcome here the former concentration camp prisoners and their descendants; the Vice-Chair of the Czech Senate, Petr Pithart; Eduard Outrata; and other members of government. I am also very glad to see the Head Rabbi for the Czech Republic, Karol Sidon, and Mr Fedor Gál here today.

This year we are commemorating the 60th anniversary of the end of the Second World War, which was the worst period in Romani history. Today it is also exactly 10 years since President Václav Havel unveiled the monument you see before you on this very site.

We are present at a site that became an undesired place of rest for the Romani victims of Nazism. As you may have noticed, we are standing 150 metres from the place where they perished. The memory of the victims of this Romani concentration camp has been desecrated here for 30 years by a fully operational pig farm, built on that very site.

We must also not forget another Romani concentration camp in Hodonín, in the Blansko district. A recreation centre desecrates that site.

For ten years an unbelievable argument has been taking place over whether the dignity of this site, where human beings perished because of their race, can ever be ensured. International personalities such as Günther Grass and Simon Wiesenthal have lent their voices to this argument. I remind you of their words about the victims of the Lety camp: '241 children demand justice'. Despite all kinds of effort, possible and impossible, by many people and organisations, the pig farm remains there today.

There is more than one reason for this. The main reason allegedly concerns money. Another reason is that this allegedly wasn't really a concentration camp at all. However, commemoration is not about money – especially when it concerns the victims of Nazism. Moreover, there do not exist any reliable estimates of how much it would cost to right the situation. I draw your attention in all seriousness to the fact that several of the astronomical sums which have been publicised are not based on economic considerations, but are simply to do with one damned mistake. In 1999 I personally attended the meeting where a representative of the Agriculture Ministry started circulating an unsubstantiated estimated cost for moving the farm. This took place right before the government met to discuss whether to relocate the pig farm. Once again, the numbers mentioned were not based on any independent audit; nevertheless the government, possibly mainly on that basis, decided to delay the matter until the economic forecast for the country as a whole would be better.

Another argument given is that such sums ought rather to be invested into educating Romani children. In the first place we are talking about virtual reality and virtual money: This is not the way a government should study such matters or involve itself in decision-making.

We consider the education – or to be more precise, the non-education of Romani children (I am thinking of the ‘special schools’) – to be another, separate debt. Good neighbours do not pay back one debt with another. It is all the same to us what terminology the Nazis used when classifying these camps. They fulfilled the function of a concentration camp. The point of view of the murderers is different than that of the victims.

Why would the relocation of the pig farm upset relations between the Roma and the majority? According to recently published research, 42% of 4000 respondents would agree with its relocation. However, I consider something else here to be more essential: The existence of the pig farm is not just a problem of the relations between Czechs and Roma. The Romani victims of this camp were Czechoslovak citizens, and the pig farm issue reflects very well the complicated relationships that exist inside Czech society. Removing the pig farm is not just a struggle about our past – it is a struggle over the present. You all well know what is happening at this moment in Kostelec nad Orlicí. The authorities there have expelled Romani families, even with small children, from their homes onto the street, and no one wants them anywhere. What else awaits them?

In conclusion I remind you all of the EP resolution dated 28 April of this year. That resolution challenges our government to remove THIS industrial pig farm. I also have some news for you all. Today our association requested the German government guarantee the financing for modifying the entire surrounding area of this remembrance site according to our own concept of how it should look. On the site of the current pig farm we want to build a footpath leading through the open grass area with information plaques explaining the site. We definitely do not have in mind an expensive or ostentatious memorial. Of course, such a project would mean that the farm would first have to be removed.

Čeněk Růžička,
President of the Committee for the Redress of the Romani Holocaust

Speech by Jiří Paroubek when opening the Lety exhibition in the Chamber of Deputies of the Czech Parliament (6 June 2005)

Ladies and Gentlemen,

We are assembled here at the Parliament to share in the opening of an exhibition of photographs entitled ‘Lety – The History of Unmentioned Genocide’. This is its second installation; the exhibit was first on display this year in April at the European Parliament. It is probably a coincidence, but worth mentioning, that this exhibition is taking place

near the tenth anniversary of a significant event, the unveiling of a monument to the Romani victims of the Gypsy camp at Lety. This was an initiative of state and cultural institutions such as the Písek District Authority, Lety Town Council, the Czech Government Council on Nationalities, the Office of the President of the Republic, the Culture Ministry, the Prácheňský Museum in Písek, the Museum of Romani Culture in Brno, and others, which culminated in establishing a monument built with funding from the Culture Ministry, Interior Ministry, and Písek District Authority. The unveiling of the monument, which is located on a site which was identified as that of the former temporary cemetery for the prisoners and which was designed by Zdeněk Hůla, MFA, took place on 13 May 1995 and was attended by President Václav Havel, the Chair of the Government Council for Nationalities Igor Němec, Interior Minister Jan Ruml, and Culture Minister Pavel Tigrid. Representatives of Roma organisations, many nongovernmental organisations, and several dozen citizens attended the memorial ceremony. At the time the Czech government took its stand on the side of the victims of the inhuman extermination policy of the German Nazi regime, which in its inhumanity produced not only the Jewish Holocaust, but also a similarly organised action against the Roma.

The monument and its immediate surroundings are permanently maintained in a dignified state; this is good. However, we cannot content ourselves with merely honouring the memory of the dead and commemorating the tragic period of the Second World War. Those 326 prisoners who died at Lety, together with the more than 500 prisoners who were transported from Lety to the extermination camp at Auschwitz-Birkenau (and we must not forget the similar fate which befell several hundred Moravian Roma who went through a similar camp in Hodonín by Kunštát) must be a reminder to us of the most horrible totalitarian system ever to exist in history, Nazism, and its cornerstone, racism.

It would be a mistake to count on racism disappearing from this world of its own accord. It is our ongoing task to fight against ethnic intolerance and primitive nationalism, because those are the roots of racism. Let us be aware that we encounter expressions of intolerance and even of admiration for Nazism today in our society. It is enough to recall the meetings of nationalist skinheads, the verbal and physical attacks on members of the Romani ethnicity, and other examples of ethnic intolerance. To this day we have not managed to completely resolve the problem of the coexistence of the Czech majority and the Romani minority. I am convinced that an action such as the opening of this exhibition will contribute to a positive shift in this area and at the very least will create room for discussion. The Czech government, its various branches, and many citizens working in nongovernmental organisations have done much good work over the last ten years. Not a small amount of money has been spent from state and other sources, and a great deal of human effort has gone into resolving the problems of the Roma. The government will continue to devote attention to resolving these problems, which I am convinced will best honour the legacy of the victims of Lety and Hodonín by Kunštát.

Jiří Paroubek,
Prime Minister of the Czech Republic

Petr Uhl: Reverence, commemoration and education

Instead of a monument to the Romani victims of the Nazi protectorate camp at Lety by Písek, Prime Minister Jiří Paroubek would prefer to finance the education of young Roma in this country. He said this on Monday during the opening of the exhibition 'Lety – The History of Unmentioned Genocide' at the Czech Parliament. In his speech on this occasion, the Prime Minister reminded us of the monument in the forest where the dead from the camp have their graves. Because of the overblown monuments of our recent past, the request for a new monument – and there is such a request in the European Parliament resolution – awakens our suspicions that extravagant expenditure is on the horizon.

Surely we should 'only' be concerned with the reverent modification of the site. However, the European Parliament and the Committee for the Redress of the Romani Holocaust, as well as the descendants of Czech and Moravian Romani Holocaust victims, are right about one thing: The condition for such modification is the removal of an industrial strength pig farm housing 13,000 pigs and their infamous stench. Not by buying out the owners, but by building a different large-scale system 'brick for brick' elsewhere. Otherwise the anti-Gypsy mood in society will worsen, just like in 1997.

The 8000 victims of the Nazi genocide of the Czech and Moravian Roma (only 800 of whom returned from the camps after the war!) should serve as a reminder to the grandchildren of those who, silently or otherwise, supported the post-war non-punishment of Czech Nazi collaborators and covered up their crimes. History glosses over things, it has always served political power here, and not just prior to 1990. The reformation of our previous understanding is only gradually occurring now. We won't be alone: Even France did not recognise the extent of its own criminal collaboration with the Nazis during the Vichy regime until recently.

Paroubek is the first Prime Minister to concern himself with the objections, themselves already ten years old, that we do not honour the victims of collaboration enough. For the time being it is not decided, but it looks as if he is tending toward the solution 'We'd rather give the money for the education of Romani children.'¹ However, more important than closing the pig farm is the recognition of how it came to be there. We must supplement our existing knowledge with a more thorough understanding of the reasons why the Czechoslovak state not only never punished participation in the Romani genocide, but did not even discuss it. Our current lack of reverence is the result of these historical antecedents.

¹ In mid-January 2006 the Czech media reported an agreement between Czech PM Paroubek and Czech Finance Minister Bohuslav Sobotka on the basis of which monetary reserves for purchasing the pig farm at Lety were to be created by June 2006, when parliamentary elections will take place. See, e.g., the article 'State wants to buy pig farm using budget reserves' in *Lidové noviny*, 17. 1. 2006.

*Today people have even begun to speak of the resistance of some ethnic Germans to Nazism. In this country, according to yesterday's *Právo*, Paroubek's government¹ has taken a giant step forward on this issue, a significant step towards our future European coexistence. Resolving Lety belongs to that same category. Untold descendants, only a few hundred people, of the all but completely exterminated Czech and Moravian Roma are integrated into this society. They don't live among the Roma in towns where there are enormous social problems (such as the insufficient education of Romani children). They are different Roma than the descendants of the Roma from the Slovak settlements, or the Olach Roma. Will the government make up for the Protectorate's part in the genocide of these other, Czech and Moravian, Roma by 'compensating' the children of Roma from Slovakia by providing them the proper education to which they are legally entitled in the first place? Will the government negotiate with the representatives of the civic associations of the Roma from Slovakia – who have nothing to do with the genocide of the Czech and Moravian Roma – and allow them to choose how this matter is resolved? It is possible; after all, in the eyes of the majority population, all Roma are the same.*

If the government wants to dedicate 'the money' (and none has yet been allocated!) to education, it should arrange for better education about our recent history for all those who are operating under the influence of distorted information. That would mean the education of Czech officials, politicians, and their children. The spiteful thought occurs to me to ask what the children and grandchildren of President Václav Klaus, or of historian and MEP Miloslav Ransdorf,² have been taught about all this.

Commentary from the daily *Právo*, 9 June 2005

Petr Fischer: Normative Assimilation – Us and Them

The opinion that Islamic terrorism on the home territory of 'the West' is one of the many virulent effects of multiculturalism is not new to the Czech Republic, where the size of the Islamic community is so small as to be statistically nonexistent. Harsh Czech condemnations of the idea of multiculturalism arrived here long before the terrorist attack on America, and now they are simply resurfacing in a new form.

A certain David Hanák, political scientist, recently proposed in the media that we should take a strong-arm approach against Islam in the broadest sense, because it is just as dangerous an ideology as Marxism or Communism. In the Czech Republic Mr Hanák

¹ In the article "K památce sudetských antifašistů", *Právo*, 8 August 2005.

² In response to his statement doubting the existence of a concentration camp at Lety (see footnote 1 on page 130) Petr Uhl filed criminal charges against Miloslav Ransdorf under the Criminal Code section on the public denial, questioning, approval of, or justification of the crimes of Nazism or communism.

would abolish Muslims through registration, to keep us safe, and mainly he would pursue all those who have injured 'the West' by infecting it with the perverse idea that various cultures are able to live together.

President Václav Klaus has given these opinions, which meet the requirements of proto-fascism, an even firmer footing. In an interview for the *Mladá fronta DNES* daily, the president connects multiculturalism immediately with mass immigration, of which he says that it has: '...arisen as the spurious ideology that there is some sort of entitlement, some sort of general human right to be able to hang around anywhere in the world one wants. By exercising this general human right, the civil rights of people who live in various communities are violated. This is a collectivist phenomenon, a gang phenomenon, simply ill-conceived by definition.'¹

From the president's remarks it is not clear what this 'definition' is, but he does make it clear that the many waves of mass immigration, for example, to the United States of America (to which at one time both Czechs and Slovaks headed in large numbers) were an unsound, ill-conceived phenomenon. The president does not deny that one can migrate for business or work, but this migration should be independent and self-contained. Here the measure of the correctness and acceptability of migration is the individual migrant; it is not clear how many businessmen can freely 'hang around' wherever they like before the unpropitious state of 'multiculturalism' begins.

A lack of conceptual clarity is the greatest weakness in the president's speeches against 'spurious multiculturalism', which the president mistakenly considers the product of an external, Western tradition, as if the Enlightenment had never occurred. The idea is being created here that multiculturalism was invented by some engineer at a desk who then started to work on getting people to commingle as much as possible the world over. However, the exact opposite is the reality: The concept of multiculturalism is a reaction to the fact that people from cultures all over the world are mixing together. Multiculturalism is an attempt at a certain modus vivendi.

Multiculturalism is definitely not a unified ideology and it certainly does not tell people to emigrate somewhere and demand assurances for their culture, which the president suggests as if migration were a hidden form of colonisation. Multiculturalism takes many political forms, such as Canadian or French constructivism, or the more open British example. However, the aim is always to balance a variety of cultural identities with membership in a specific political entity as sensitively as possible, without discrimination.

Václav Klaus offers another route: Termination of the multicultural situation in which we live today. He calls it 'normative': If someone wants to move somewhere else, then, in the words of the president, he must sign up for the idea of assimilation. These are horrifying words in a country that, during the 1950s, assimilated the Roma by violence. In the end, isn't normative assimilation always violent by definition?

Thanks to the president, the Czech environment for xenophobia is undergoing a renaissance of enormous proportions. Society is beginning once again to think in the mode of 'us or them'. As always, this time those who are loftily fighting for 'us' in this ethnically monolithic Czech society have no concept of who 'they' actually are. In order to find out, they would have to stick their noses out from behind their own doors and actually meet those 'others'. Unfortunately, this cannot be expected from people who only seek reflections of their own kind in the world.

Commentary broadcast on the Czech edition of BBC radio, 19 July 2005

¹ Interview by Petr Šimůnek and Robert Čásenský, "Klaus: Paroubek ukazuje, že myslí jen na sebe a ne na stat", *Mladá fronta Dnes*, 16 July 2005.

SUPPLEMENTS

Another European War, Another Roma Camp – the Situation of Roma, Ashkalia and Egyptian Internally Displaced Persons in Kosovo Camps *Gwendolyn Albert*

In the immediate aftermath of the 1999 NATO intervention in Kosovo, ethnic Albanian extremists burned down the homes of thousands of minorities while KFOR troops looked on. The United Nations High Commissioner for Refugees responded by establishing several camps inside Kosovo for those affected, Internally Displaced Persons (IDPs) of Roma, Ashkalia and Egyptian (RAE) ethnicity. Three of these camps were built on sites near the Trepca mining complex, once the largest mine in the entire former Yugoslavia.

As a survey conducted in the year 2000 showed, the sites are polluted with lead and other heavy metals such that individuals living there show the highest rate of exposure to lead of anyone in the region. The 'First Phase of Public Health Project on Lead Pollution in Mitrovica Region' recommended the camps be relocated and that the residents be educated as to the risk of exposure, tested, and treated. Six years later, the camps are still inhabited; 70 % of the people living there are estimated to be from one particular neighbourhood in South Mitrovica, previously the largest RAE settlement in Kosovo.

In the summer of 2004 one child from the camps died of lead poisoning, prompting local NGOs to begin to agitate for the situation to be addressed. The United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK), which has administered Kosovo as a UN protectorate since 1999, claims it is unable to remedy the situation, and even as I write one year later, people continue to live on these toxic sites.

As media exposure of the issue has increased over the past year, UNMIK has become more and more forthright about acknowledging that its political inability to engineer the return of the IDPs to their homes has simply made it convenient for them to keep the IDPs in this dangerous situation. The issue of treatment of the IDPs' health should have long ago been de-linked from the international community's stated goal of arranging for the 'sustainable return' of the RAE IDPs to their original homes. UNMIK's decision to focus on the impossibility of 'sustainable return' of the IDPs to their original homes has allowed them to completely ignore the need for urgent action in response to the health emergency. As reported by the NGO Refugees International, the UN Country Team addressed this in a 2005 letter to the chief UNMIK administrator, Special Representative of the Secretary General (SRSG) Soren Jessen-Petersen, saying: 'Our principle concern is the health emergency, and we strongly believe that it should be treated as a separate issue from that of the return process as a whole.'

The Cesmin Luk and Kablare camps in the town of North Mitrovica and the Zitkovac camp in the nearby town of Zvechan were established ostensibly as temporary shelter in 1999 and early 2000 (a single glance at the substandard dwellings in Zitkovac, which I visited most recently in May 2005, confirms this claim). In October 2004, the World Health Organisation reported that the contaminated soil on which more than 600 people currently live in these camps constituted a severe health crisis and that urgent action was necessary. The WHO report was based on a Health Risk Assessment conducted to determine the extent and routes of exposure of children to heavy metals in these municipalities. The WHO found that the population as a whole in Mitrovica had elevated levels of heavy metals, especially lead, but the samples from the three RAE IDP Camps showed the most alarming lead levels in the blood.

The WHO considers a blood lead level of 10 microgrammes per decilitre or below as acceptable in these conditions (although if someone had a '10' rating in the US, they would initiate litigation). The levels from the IDP camps exceeded *any region previously studied by the WHO*. Twelve children had exceptionally high blood lead levels, at greater than 45 microgrammes per decilitre.

According to the WHO, an increase in blood lead level from 10 to 20 microgrammes per decilitre has been associated with a decrease of 2.6 IQ points, and any incremental increase above 20 further reduces IQ levels. As one international health worker told Refugees International, which has publicised the plight of the IDPs: 'These children who are affected will never reach their optimal mental potential, which is a basic right of each child. There is an emergency in these camps.'

WHO and other international agencies have recommended the immediate evacuation of pregnant women and children up to six years of age and the quick relocation of the entire population of these IDP camps into temporary, unpolluted sites. Despite a clear warning from the WHO that further inaction means continued exposure to lead, and that 'with these excessive blood levels these children are at a true risk of encephalopathy¹ and possible death', UNMIK, the Kosovo Provisional Institutions for Self-Governance (KPISG, dominated by ethnic Albanians), and the local municipalities have all failed to act.²

There are sites that would be adequate for temporary relocation, including sites much closer to the original homes of most of the IDPs, and according to Refugees International, the IDPs would be willing to be relocated there on the condition that a KFOR security checkpoint be established there as well. There is no reason for the IDPs to believe that the Albanian extremist violence that originally drove them from their homes will not recur, and security remains their prime concern. Yet UNMIK and the KPISG continue to tell concerned MEPs, the press, and NGOs pressuring

¹ This term refers to psychological disorders caused by damage to the brain tissue.

² For the latest information on developments concerning the IDPs, please contact the Roma and Ashkali Documentation Centre in Prishtina, email ra_docoffice@yahoo.com.

for a solution that the IDPs' expression of this condition for their relocation is the same as unequivocal resistance to evacuation – and UNMIK has used this allegedly 'adamant refusal' as an excuse to avoid evacuation. The authorities portray as recalcitrance and stubbornness the fact that the IDPs want to negotiate their future.

In the spring of 2005, international organisations and local institutions initiated a 'Risk Management Plan' to respond to the lead poisoning. Given the extremity of the IDPs' situation – the 'hottest' hot spot for soil in the Cesmin Luk camp shows 359 times the lead level fit for human habitation – this plan is little more than window dressing. The stated intention of the plan is to decrease lead exposure for the IDPs while evacuation is being organised. Initially proposed in February 2005, the plan was funded in late April, and in May international NGOs and the local municipalities began distributing 'hygiene packs' and low-fat fortified milk to the IDPs. These efforts cannot possibly serve anything more than a cosmetic function, since it is removal from the camps that remains the only viable option for truly addressing this problem. According to Refugees International, within two weeks of removal from exposure to this extreme toxicity, the blood lead levels of those affected would decrease by 50 %.

The situation is complicated further by the fact that Serbian-dominated North Mitrovica still refuses to recognise UNMIK or the KPISG. Members of the National Serbian Council for Kosovo regularly pressure the IDPs not to cooperate with UNMIK or other international organisations. The IDPs also do not believe that recent gestures made by the Albanian-dominated KPISG regarding the IDPs return to South Mitrovica are sincere; the IDPs see the Albanians as motivated by the political gains that would result from the return, which would push the province one more step forward to meeting the conditions for talks on 'final status' – i.e., total independence for Kosovo under de facto Kosovo Albanian control. The Kosovo RAE diaspora elsewhere in Europe is also against the IDPs being returned to their homes, as governments could use such returns as a reason to forcibly repatriate Kosovo RAE refugees back to the province. In mid-2005, despite increasing publicity over the lead poisoning, the UNMIK health officer for Mitrovica was reportedly even planning to expand the capacity of the existing camps to house returning Kosovo RAE refugees.

It is no wonder many RAE IDPs feel that all parties concerned are using them. No one in political power genuinely has the RAE IDPs' best interests at heart. As one RAE community leader of those who had been forced to leave their homes told Refugees International, 'We are neither in the boat nor in the water.'

Lastly, Refugees International reports that local organisations that have tested the RAE IDPs for lead and have taken them to hospitals in Belgrade for treatment have not adequately kept the camp communities informed of the results. Uncoordinated research and medical treatment efforts have left the RAE population confused, with some even believing that the lead poisoning is a kind of official disinformation invented to convince the IDPs to move. Refugees International

has found that the IDPs doubt the accuracy of the results from the blood lead level tests from WHO and other organisations because they have never received a formal written explanation from any authority of the consequences of the blood lead levels. Some do not believe the situation can really be critical if so little medical action has taken place. As one RAE IDP told Refugees International, 'I would believe the lead problems if the international community had evacuated us.'

Sixty years ago, the Lety concentration camp for Roma in the Nazi Protectorate of Bohemia and Moravia resulted in the torture and murder of hundreds of Roma and the transport to Auschwitz of more than a thousand. The Roma of 21st century Kosovo face a different species of human rights violation, but the results are starting to look the same: Violence committed against them with impunity, the indignity of camp life, and the needless deaths of children. That the UN claims it is powerless to save these 600 people from a situation it largely created shows us once again that, as far as the Roma are concerned, the world has not come very far since the days when the fascists murdered undisturbed in Europe. It is up to those of us living outside the conflict to pressure the UN to live up to its obligations regarding those in its care, and to pressure the international community not to tolerate the ethnic cleansing of Kosovo.

History of the first Romani media – in the world and in the Czech Republic

Jarmila Balážová

At the very end of the 20th century the Romani media, whether print or audiovisual, began to increase worldwide, and the media operating in the Czech Republic were no exception. Where were the first attempts at a newspaper written in Romanes, or at least written by Roma? In what country, what year, what century did they occur?

The first-ever Romani periodical was probably published in the former USSR. Since 1926, a 'Romani writing system' based on the Russian alphabet had already existed there. In 1927 the biweekly *Romani Zorja* ('Romani Dawn' – later a weekly) was published in this transcription, followed by the monthly *Nevo Drom* ('New Road') in the year 1930. The first of these was more a newspaper, the second a magazine. The editorial boards of both periodicals were staffed by ROMA who were graduates of special courses. In 1931 these publications jointly issued what was probably the first-ever almanac of Romani poets in the world, anthologising the poetry previously published in both periodicals.

While these publications came out in Romanes in the USSR, in Bulgaria a separate monthly called *Nevo Drom* was published after the end of WWII in the Bulgarian language. Once again, the editorial board appointed by the publisher (the Bulgarian Ministry of Culture) was occupied by ROMA, with the exception of the proofreaders. However, some are of the opinion that a small Bulgarian-language Romani

periodical had been published as early as 1921 or 1922 in Sliven. It was allegedly the product of a cooperative of Romani blacksmiths (one of the traditional Romani trades), which later fell apart. The publication was apparently called *Romani Keriba* ('Romani Labour') and if it really existed, it was most probably the very first Romani newspaper to ever appear either in Europe or in the world! Unfortunately I have not succeeded in either confirming or denying the existence of *Romani Keriba*. The late Slovak ethnographer Doc. dr. Emílie Horváthová, who studied the subject of the Bulgarian Roma in Bulgaria in great detail, mentioned this publication several times (albeit tangentially).

In the Czechoslovak Socialist Republic it was not possible to even think of publishing Romani newspapers until the mid-1960s. The following quote from a statewide meeting held November 20, 1958 in Prague 'On the question of work among the Gypsy population in the Czechoslovak Social Republic' is quite eloquent. Otakar Zeman, officer of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party, said in those days:

It is necessary to mention several harmful tendencies which continue to present themselves when working among the Gypsy population. Despite the fact that the Central Committee has issued a decree with the correct Marxist-Leninist conclusion that the Gypsy population does not constitute a nationality, some individuals, primarily from the intelligentsia (sometimes even Gypsies themselves) emphasise creation of such nationality problems when working among the Gypsies with their demands for special Gypsy education to be conducted in the Gypsy language, the publication of newspapers and literature in the Gypsy language, the creation of their own Gypsy union, etc. Sometimes this even goes so far as the ridiculous demand that the name 'Gypsy' be replaced by 'Rom', as the Gypsies call one another....'

Comrade Zeman certainly did not suspect in those days that some of these 'ridiculous' demands would eventually be successfully implemented, among them the founding of the Union of Gypsies and Roma of the Czechoslovak Socialist Republic in 1968. The first Romani periodical to be published in the Czech lands in the 1970s was connected with this Union. However, neither the periodical – the black and white mimeographed *Romano l'il* (Roma Bulletin) nor the Union itself lasted very long. Of course, in Slovakia the *Romen* magazine of the Central Committee of the Union had much higher production values (better paper, bigger format, color print; the name cannot be translated very well and is probably a shortened version of the word *romipen*, or Roma-ness). Of course after the violent administrative abolition in 1973 of both the Czech and Slovak Unions by those in government, both titles ceased publication.

Fifteen years later a young attorney named Emil Ščuka, who was also the leader of the amateur theatrical ensemble 'Romen', tried to carry on the tradition. Ščuka was active in Sokolov, and it was there that in 1988 he published two issues of the mimeographed, culturally focused bulletin *Romano l'il* (Romani Bulletin).

One year later the dialogue between those in power and representatives of the

Romani intelligentsia was reopened. In 1989, prior to the overthrow of the Communist regime, the first issue of the monthly *Amaro lav* (Our Word) made it to the printer, as a result of the recently initiated 'Social Policy'.

Democracy arrived and with it the expansion of Romani periodicals and media. Those periodicals were issued from the start of December 1989 (mostly weeklies whose printing schedules were somewhat flexible and irregular) primarily by individuals announcing their involvement in the establishment of the first Romani political party, ROI (Roma Citizens' Initiative), and should be considered the predecessors of today's Romani media.

Romano lav (The Romani Word) – its first issue was published at Charles University in Prague on 6.12.1989 by the ROI Preparations Committee, registered in Prague, as were others. The thousand copies of the black and white mimeographed bulletin with its xeroxed photographs was distributed by mail in envelopes, but many people even traveled in person to Prague for their copies. *Romano lav* was published until the constitutional convention of the ROI, held at the Eden in Prague in the first half of March 1990.

This bulletin could only be published in a limited print run and was not available to all those interested in it. This was evidently one of the reasons why other publications began to be issued elsewhere in the Republic which based part of their content and information on the rare issues of *Romano lav* that were available. Another reason for the establishment of other mimeographed bulletins can be characterized as the desire for the publication of one's own specific problems – at the local level, regional level, etc. In Brno, Jarmila Balážová, a student in the 4th year of college preparatory school, wrote the *Roma adadžives* (Roma Today). The stapled pages (no photographs) contained news from Prague, Romani poems, and interviews with the 'emerging' Romani intelligentsia, people for whom the intoxication of those special days was truly all they needed. In Tábor, the journalist Josef Bednář distributed his own 'RL' (*Romano lav*), written by hand. Given his profession this was a much more experienced, cultivated, professional product. Several years later two more titles appeared which cannot be categorised as classic periodicals; the author of the first is Jan Rác, head of the Association of Children and Youth in Zlín, and the second bulletin was published by the Democratic Alliance of Roma, president Petr Tulija, in Valašské Meziříčí. Of course, this second periodical only came out until they succeeded in winning their first financial support for publishing the monthly children's magazine *Kereka*, which is still in publication today.

OVERVIEW OF ROMA PERIODICALS AND MEDIA AFTER 1989 IN CZECHOSLOVAKIA / CZECH REPUBLIC

a) Weeklies:

Romano kurko (edited in Brno), published from 1990–2002 in Brno, started by ROI. Later its frequency was extended until it became a monthly.

Romano líl (edited in Prešov), published since 1993 – present

b) Biweeklies:

Nevipen (edited in Bratislava), lasted two years only

c) Monthlies

Lačho lav, later *Amaro lav* (edited in Prague, then later in Brno). Published from 1991–1994, when it lost financial support.

Romano Gendalos, later *Romano Gendalos Nevo*, later *Gendalos* (edited in Prague).

The first black and white issue was published in December 1991; the magazine gradually got more financing, was printed in two colors with a different graphic design, and in 2000 became a full-color monthly with a completely new editorial leadership. The last issue was published in 2003.

Roma (edited in Bratislava)

Luludí (edited in Bratislava)

Romipen (edited in Bratislava)

d) Quarterlies:

Romano džaniben (edited in Prague)

Romani Duma (edited in Prague)

Radio and Television Programs:

In January 1991 the first public broadcasting channel ran the first episode of the program *Romale aneb Točkolotoč* (Roma, or Spin, Carousel!). This continued to be broadcast until the year 1998; of course, the television management changed its broadcast time and frequency over the years and it was eventually replaced by the program 'Big Wagon', a multicultural magazine program which, of course, is not a Romani broadcast, and Roma themselves only play a minimal role in its preparation.

Public broadcast radio has continually maintained the Romani program *O Roma vakeren*. The first weekly broadcast was an hour long in November 1992. Gradually a second, 15-minute broadcast was added every week as well. The program is now broadcast 15 minutes on Tuesday and 25 minutes every Friday.

Another effort no longer on the air at the Regina radio station was called *Šunen Romale*, which, in contrast to *O Roma vakeren*, was more an occasional compilation of news.

The Internet radio station *Rota*, in operation since 2003, is run by the Dženo association and its president, Ivan Veselý.

The situation today

Just like the press of other nationalities, the Romani press is published with the significant financial support of the Czech government through its Ministry of Culture, which annually selects projects for support. The publishers are always civic associations, and the annual battle for financing is a fairly significant threat to carrying on the tradition of Romani periodicals. The following titles are currently in publication:

The biweekly *Romano hangos* (Romani Voice) is published in Brno by the civic association Společenství Romů na Moravě [The Society of Roma in Moravia], its Editor-in-chief is Karel Holomek.

The monthly *Kereka* (Circle) is published by the Democratic Alliance of the Roma of the Czech Republic in Valašské Meziříčí, Editor-in-chief Petr Tulija.

The monthly *Romano vodí* (Romani Soul) is published under the umbrella of the civic association Romea, based in Prague. Jarmila Balážová runs this magazine.

In the world at large there are many titles like these Czech ones which are dependent on external financing, and therefore the vast majority of them go out of business after a few years of existence. However, the tradition of the Romani press has been firmly and well established and we hope that quotes similar to the one above from 1958 will remain amusing fragments of historical documents – amusing, but necessary to remember.

Selected literature

Rajko Djurić, Jürgen Bechen, Bertolt Bengsch: *Ohne Heim, ohne Grab.* Berlin, Aufbau TB-Verlag 2002.

Jiří Hanzal: *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti.* Praha, NLN 2004.

Milena Hübschmannová: *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit.* Olomouc, Univerzita Palackého 1993, 4. vyd. 2002.

Donald Kendrick a Grattan Puxon: *Cikáni pod hákovým křížem.* Přel. Ruben Pellar. Olomouc, Univerzita Palackého (Centre de recherches tsiganes) 2000.

Ernst Klee: *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer.* Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 2001, 2004.

Petr Lhotka: Holocaust českých Romů, in: Kolektiv autorů: *Nepřátelé Říše. Nacistická perzekuce obyvatelstva českých zemí.* Praha, Živá paměť 2006 (v tisku).

Ctibor Nečas: *Holocaust českých Romů.* Praha, Prostor 1999.

Markus Pape: *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku.* Přel. David Čaněk. Praha, G plus G 1997.

Romani Rose (ed.): *Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma. Katalog zur ständigen Ausstellung im Staatlichen Museum Auschwitz.* Heidelberg, Dokumentations- und Kulturzentrum deutscher Sinti und Roma 2003.

Jiří Rous: *Romové – vhled do problému.* Brno, Kabinet MV 2003.

István Sérkö-Radics, John Strong: *Empowerment and ethnic relations: A comparative study of Hungarian Roma and African Americans in selected rural communities.* Rukopis, 2004 (unpublished).

Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma [Brožura centra], Heidelberg 2004.

DOMLUVIT SE A NEZAPOMENOUT

*Sborník příspěvků ze semináře Menšinová politika v zemích EU 25
ve vztahu k menšině Romů a Sintů*

TO REACH AGREEMENT AND NEVER FORGET

*Proceedings from the seminar “Minority Policy in Member States of the EU 25
regarding the Roma and Sinti Minority”*

Z češtiny do angličtiny přeložila Gwendolyn Albert
Obálka Martin Pálka, typografie Petr Teichmann

V roce 2006 vydala Heinrich-Böll-Stiftung,
kancelář v Praze, Spálená 23, 110 00 Praha 1

Redaktoři Jaroslav Šonka a Eva Jelínková
Sazba písmem Garamond Petr Teichmann

Tisk Glos Semily
Počet stran 160

ISBN 80-239-6867-X